

SAKATTA’A WALSIMANNAA HARIIROO DALGEE
QABIYYEEWWAN MEESHAALEE BARNOOTA AFAAN
OROMOO (SILABASII, KITAABA BARATAAFI QAJEELCHA
BARSIIISAA):KITAABA BARATAA KUTAA 6 FFAA
XIYYEEFFACHUUN

WAAQJIRAA HABTEE GUUTAMAATIIN

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN
OROMOO BARSIIISUU GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAA’E

MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF FOOKLOORII
KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO’ANNOO AFAANOTAA
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII
YUUNIVARSIITII FINFINNEE

HAGAYYA, 2010/2018
FINFINNEE

SAKATTA’A WALSIMANNAA HARIIROO DALGEE
QABIYYEEWWAN MEESHAALEE BARNOOTA AFAAN
OROMOO (SILABASII, KITAABA BARATAAFI QAJEELCHA
BARSIIISAA):KITAABA BARATAA KUTAA 6 FFAA
XIYYEEFFACHUUN

GORSAAN: TOLAMAARIYAAM FUFEE (PhD)

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOO BARSIIISUU GAMISAAN
GUUTTACHUUF QOPHAA’E

MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF FOKLOORII
KOLLEEJII NAMOOMAA, QO’ANNOO AFAANOTAA
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII
YUUNIVARSIITII FINFINNEE

HAGAYYA, 2010/2018

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Finfinnee

Dhaabbata Qorannoo duraatiin booda

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo barsiisuuf guuttachuuf Waaqjiraa Habteetiin mataduree : "Sakatta'a walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnoota Afaan Oromoo (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) : kitaaba barataa kutaa 6ffaa xiyyeeffachuun, "jedhurratti qophaa'ee ulaagaa Yuunivarsiitiin kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa Keessaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Itti gaafatamaa muummee yookiin walitti qabaa sagantaa digirii lammaffaa (MA)

Axereeraa

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa, walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnoota Afaan Oromoo (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) kutaa 6ffaa bara 1996/2004 akka lakkoofsa habashaatti maxxanfaman walcina qabuun sakatta'uudha. Sababni ka'umsa qorannichaa immoo, qoratichi waggoottan sadiif barnoota Afaan Oromoo kutaa kunneen yeroo barsiisaa turetti, walsimannaan hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) irratti, komeefi gungummiin karaa barsiisotaa jiraachuu hubatee jira. Komeefi gugummiin kunis, maal irraa akka madde bira gahuuf, akkasumas, tarii barbaachisummaan fooyya'iinsa meeshaalee barnootaa kunneenii guddaa ta'innaa laata? jechuun, mataduree, sakatta'a walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa jedhurratti, qorannoo isaa geggeessuuf kaka'umsa horate. Qorannichis, mala qorannoo akkamtaan kan geggeeffameedha. Haaluma kanaan, ragaaleen meeshaalee barnoota Afaan Oromoo fi afgaaffii barsiisota afur irraa walitti qabaman xiinxalamee jira. Xiinxalli taasifame akka ibsutti, hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kunneen keessa jiraachuun isaa mirkanaa'ee jira. Isaanis: Hanqina walsimannaa duraa duuba qabiyyee, hanqina walsimannaa gaaffilee dandeettii dhaggeeffachuu shaakalsiisuuf dhiyaateefi dubbisa qajeelcha barsiisaa keessaa, hanqina walsimannaa qabiyyeewwan silabasiifi kitaaba barataa keessaa, hanqina walsimannaa qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa, hanqina walsimannaa silabasiifi qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa, hanqina walsimannaa silabasiifi kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa fa'aan jiraachuun bira gahamee jira. Dhumarrattis, qorataan argannoowwan qorannichaa irratti hundaa'uun haala meeshaaleen barnootaa kunneen walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeetiin qindaa'uu qaban irratti yaadni furmaataa hanqina adda bahanii eeramee jira. Isaanmis, qopheessitoonniifi ogeeyyiin barnootaa sadarkaa sadarkaan jiran irradeebi'uudhaan madaallii meeshaalee barnootaa kunneenii geggeessuun osoo fooyyessanii gaarii akka ta'u, yaadni furmaataa qoratichaan kaa'amee jira.

Galata

Duraan dursee buhaabahii hundumaa dabarsee sadarkaa kanaan kan na gahe Waaqayyoof galanni guddaan haa ta'u.

Itti aansuudhaan, mataduree qorannoo naaf kennamerratti akkan hojjedhuuf gorsaafi jajjabina barbaachisaa kan naaf taasisan, akkasumas, jalqabaa mataduree filachuu hanga raawwii qorannootti kan na waliin dhama'an Dr.Tolamaariyaam Fufaatiif galanni koo danuudha.

Akkasumas, abbaa koo obbo Habtee Guutamaafi haadha warraa koo aadde Iteenash Galataa tumsaafi jajjabina isaan naaf taasisaniif galanni koo daangaa hin qabu. Itti dabalees, kan boqotte harmee koo aadde Daggee Gammachuu immoo, daadhiin boolla ishee naaf haa guutu !

Dhumarrattis, barsiistota manneen barnootaa sadarkaa tokkoffaa Dirree dabbasoo, Kolbaa amboo, Haroo geecoo,Dabbosoo cirraachaatii barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa barsiisan hunda odeeffannoo barbaachisaa laachuun tumsa isaan taasisaniif, ogeessa kaameeraa ta'uudhaan suura kaasuufi waraabbiin kan na gargaare barsiisaa Iddoosaa Sabboonaa fa'aa guddaan galateeffadha.

Hiika Gaalee, Kottoonfachiisaafi Gabajee Adda Addaa

Gaalee, kottoonfachiisaafi gabaajee hiikuun kan barbaachiseef, dubbistoonni qorannoo kanaa

danqaa tokko malee dubbisanii akka hubataniif yaadameeti.

Hiika Gaaleefi Kottoonfachiisa

Walsimannaa = Walunannaa

Hariiroo dalgee = Walsimannaa dalgee qabiyyee meeshaalee barnootaa gosa tokko keessatti

Silabasii = Gosa meeshaalee barnootaa ta'ee, akka karooratti kan gargaaruudha.

NEK = Moggaasa Dhaabbatichaa

ICDR = Institute for Curriculum Development and Research

Gabaajewwan

A.L.H. = Akka Lakkoofsa Habashaatti

B.B.O. = Biuroo Barnoota Oromiyaa

K.B. = Kitaaba Barataa

Q.B. = Qajeelcha Barsiisaa

Baafata

Qabiyyee

Fuula

Axereeraa.....	i
Galata	ii
Hiika Gaalee, Kottoonfachiisaafi Gabajee Adda Addaa.....	v
Baafata Gabateewwanii.....	ix
Boqonnaa Tokko.....	1
1. Seensa.....	1
1.1. Ariirrata Qorannichaa	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa.....	2
1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa.....	3
1.4. Faayidaalee Qorannichaa	4
1.5. Daangaa Qorannichaa	5
1.6. Hanqina Qorannichaa.....	6
1.7. Qindoomina Qorannichaa	6
Boqonnaa Lama	8
2. Sakatta’a Barruu.....	8
2.1. Seensa.....	8
2.2. Gosoota Meeshaalee Barnootaa.....	8
2.2.1. Maalummaa Silabasii	8
2.2.2. Kitaaba Barnoota Afaanii	13

2.2.3. Qajeelcha Barsiisaa	14
2.3. Faayidaalee Meeshaalee Barnootaa	15
2.4. Madaallii Meeshaalee Barnootaa.....	16
2.4.1. Meeshaalee barnootaa kaayyoo fi galma ka'ameen walsimsiisuu	16
2.4.2. Meeshaalee barnootaa beekumsa haaraa kan dabalan ta'uu qabu	16
2.4.1. Ulaagaalee Madaallii Kitaaba Barnootaa	17
2.5. Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Meeshaalee Barnootaa.....	19
2.6. Faayidaa Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Meeshaalee Barnootaa.....	20
2.7. Ulaagaalee Filannoo Meeshaalee Sirna Barnootaa Hubachuurratti Xiyyeeffate	20
2.10. Sakatta'iinsa Barruuwwan Walfakkaatanii	22
Boqonnaa Sadii	26
3. Malawwan Qorannichaa	26
3.1. Saxaxa Qorannichaa	26
3.2. Duubee Raga Kennitootaa.....	26
3.3. Mala Qorannichaa.....	26
3.4. Madda Ragaalee Qorannichaa.....	27
3.5. Meeshaalee Funaansa Ragaalee.....	27
3.5.1. Sakatta'a dokumeentii	27
3.5.2. Afgaaffii Barsiisotaa.....	28
3.6. Iddattoofi Mala Iddatteessuu	29
3.7. Mala Ragaaleen Ittiin Qaacceffaman.....	30

Boqonnaa Afur.....	32
4.1. Xiinxala Ragaalee Walitti Qabamanii	32
4.2. Seensa.....	32
4.1. Ibsaafi Odeeffannoo Meeshaalee Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 6ffaa	32
4.2. Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Meeshaalee Barnootaa.....	33
4.3. Haala Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Meeshaalee Barnootaa.....	51
1.3.1. Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Silabasiifi Kitaaba Barataa	51
4.3.2. Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Kitaaba Barataafi Qajeelcha	52
4.3.3. Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Silabasiifi Qajeelcha Barsiisaa	53
4.3.4. Qabiyyee Silabasii Malee Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaa Keessa Hin Jirree ..	54
4.3.5. Silabasiin Ala Qabiyyee Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaatti Dabalaman	54
4.4. Madaallii Meeshaalee Barnootaa Ija Ulaagaalee Filannoo Meeshaalee Sief Kaayeen	55
4.5. Afgaaffii Barsiisota Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 6ffaatiif Dhiyaateefi Hiika Isaa.....	57
4.6. Cuunfaa Haala Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Meeshaalee Barnootaa....	64
Boqonnaa Shan	66
5. Gudunfaa, Argannoofi Yaada Furmaataa.....	66
5.1. Seensa.....	66
5.2. Gudunfaa	66
5.2. Argannoowwan Qorannichaa	70
5.3. Yaada Furmaataa Qorannichaa.....	71
Wabii	
Dabalee A	
Dabalee B	
Dabalee C	

Baafata Gabateewwanii

Gabatee	Fuula
Gabatee (1) Xiinxala Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyee M.B.A.O.K. 6. B.1,2fi 3ffaa	46
Gabatee (2) Xiinxala Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyee M.B.A.O.K. 6. B.4,5fi 6ffaa	. 48
Gabatee (3) Xiinxala Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyee M.B.A.O.K. 6. B.7,8fi 9ffaa	. 50
Gabatee (4) Xiinxala Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyee M.B.A.O.K. 6. B.10,11fi 12ffaa	53
Gabatee (5) Xiinxala Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyee M.B.A.O.K. 6. B.13,14fi 15ffaa...	55
Gabatee (6) Xiinxala Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyee M.B.A.O.K. 6. B.16,17fi 18ffaa...	57
Gabatee (7) Xiinxala Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyee M.B.A.O.K. 6. B.19,20fi 21ffaa...	59
Gabatee (8) Xiinxala Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyee M.B.A.O.K. 6. B.22,23,24fi 25ffaa.	61

Boqonnaa Tokko

1. Seensa

Boqonnaa kana jalatti, matadureewwan gurguddoon haammataman,seensa, ariirrata qorannichaa ka'umsa qorannichaa, kaayyoowwan qorannichaa, faayidaalee qorannichaa daangaa qorannichaa ,hanqina qorannichafi caasaa qorannichaa fa'aatu walduraaduubaan dhiyaatee jira.

1.1. Ariirrata Qorannichaa

Sirni barnootaa qaama koorsii tokko hunda dhaabbata barnootaa kamiyyuu yookaan damee isa tokkoon dhiyaateedha. Johnson (1996) akka ibsutti, sirni barnootaa dhaabbilee barnootaan kan qophaa'u ta'ee, qaama koorsii hundaa kan of keessatti haammatu ta'uu isaati. Kanamalees, sirni barnootaa jalqabbii barnootaafi qabiyyeewwanii, tartiiba isaan ittiin dhiyaatan yeroo kennameef, muuxannoo barachuu jiruun walsimsiisuun, amala barsiisuu dhaabbatichaa, mala akkamiitti akka fayyadamuufi yaada ka'umsaa karaa murtaa'a ta'een, wantoota baruufi barsiisuuf barbaachisan (Fkn. Kitaaba barataafi tookinooloojii haara), madaalliifi odeeffannoo barsiisotaa kan ibsuudha. (Braslavsky, 2005).

Afaan Oromoo afaan barnootaafi barnoota afaanii ta'ee tajaajila kennaa jira. Kun immoo, dhimmi dursa argachuu qabu qophii sirna barnootaati. Kana jechuun, qajeelchi qophii, qo'annaafi qorannaa sirna barnootaa (1995) akka jedhutti,"sirni barnootaa yummuu qophaa'u imaammata barnootaa biyyattii irratti hundaa'a. Akkasumas, meeshaaleen barnootaa adeemsa hojii baruufi barsiisuutiif tumsa barbaachisaa taasisan haala xiyyeeffannoo qabuun sirna barnootaa bu'uurefachuun qophaa'u." Jedhee ibsa. Haaluma kanaan, yaaduma kanaan walfakkaatu, Ministeerri Barnootaa Itoophiyaa (2010:1)" The existing curriculum in Ethiopia is based on the objective of the Educational and Training Policy of 1994." jechuun ibsee jira.

Ulaagaa qophiin qo'annoofi qorannoo sirni barnootaa kaa'een yoo qophaa'u, kaayyoo imaammata barnootaafi leenjii biyyaa bu'uura godhachuun kan qophaa'uufi meeshaaleen barnootaa hojii baruu barsiisuu keessatti kaayyoofi galma karoorfame qaqqabuuf, raawwatamanis sirna barnootaa irratti hunda'anii akka ta'etu hubatama. Kana malees, silabasiin sirna barnootaa keessatti meeshaalee barnootaa hojii baruufi barsiisuu fiixaan baasuuf qophaa'an keessaa bu'uuraa waan ta'eef. Innis, qophii sirna barnootaa keessatti shoora guddaa kan taphatuudha.

Shoorri inni taphatus, gosa barnootaa tokkoof kaayyoowwan karoorfaman fiixaanbahuu qaban, qabiyyeewwaniifi kaayyoowwan waliin walsiman, wayiitii qabiyyeef ramadaman, malaafi duraa duuba dhiyeessa barnootaa, tooftaa madaalliifi jijjiirama bu'aa hojii barnootaa hunda haala hubatamaa ta'een lafa kan kaa'uudha. Erga sirni barnootaafi silabasiin qophaa'ee, akkasumas, kitaabileen barnoota Afaan Oromoo maxxanfamanii akka manneen barnootaa keessatti barsiifamu ta'ee as, meeshaaleen barnootaa qophaa'ee ittiin hojjetamaa jiru kunneen, haala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan isaanii irratti hanga qoratichi sakatta'etti, qorannoon adeemsifame hin jiru. Kunimmoo, adeemsa hojii baruufi barsiisuu keessatti dhiibbaa uumuu waan danda'uuf, qoratichi odeeffannoofi hubannoo gama dhimma mataduree kanaatiin qabu bu'uura godhachuun, "mataduree haala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa kan bara 1996/ 2004 tti maxxanfamanii hojiin baruufi barsiisuu ittiin adeemsifamaa jiru," jedhu, irratti qorannoo geggeessuun hanqinoota achi keessatti mul'atan tooraan kaa'uun, hojii fooyya'iinsa sirna barnootaa keessattiifi gara fuulduraatti hojjetamuuf tumsa gochuuf itti xiyyeeffachuun hojjetee jira.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Qorannoo kana geggeessuuf wanti qoraticha kakaase, qoratichi yeroo jalqabaa, mana barumsaa sadarkaa tokkoffaatti ramadamuun waggoottan sadiif barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa barsiisaa ture. Turtii isaa waggoottan sadeen barsiisaa turetti, komiin barsiisota biraa ka'an tarii hanqina walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeetiin meeshaalee barnootaan (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) keessatti mul'atan ta'inaa laata? jechuun shakkiin qoraticha keessatti uumamuudhaan, hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyee meeshaalee yoo jirate dhiibbaa inni barachuu barattootaa irraan gahuu danda'u xiinxaluun barbaachisummaan fooyya'iinsa meeshaalee barnootaas waan isa amansiiseef, mataduree kanaratti qorannoo geggeessuun hanqina mul'ataniif yaada furmaataa eeruuf murteessuun kaka'umsa horachuun xiyyeeffannoo gaariin hojjeteejira. Haaluma kanaan, Kidaaneen (2015), Dasse (1988) wabeeffachuudhaana akka ibsetti, kitaabni barnoota afaanii hanqina qabaachuun isaanii waan hin oolleefi hanqina mul'atan immoo, sakatta'amanii ilaalaman fooyya'uu akka qaban, akkasumas, kitaabileen barnoota afaanii yeroo adda addaatti qophaa'an ija ogummaatiin ilaalanii madaaluun kanneen fooyya'uu qaban akka fooyya'an taasisaa deemuun barbaachisaa ta'a jedha. Silabasiin karoora waan barsiifamuufi kan barattoonni barataniidha. Kun immoo,

sirna barnootaa keessatti gahee guddaa kan qabuudha. Meeshaan barnootaa kun qophii meeshaalee barnootaa kanneen akka kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaaf bu'uuradha. Haaluma kanaan, qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti qophaa'anii jiran haala walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeewwan isaaniitiin xiyyeeffachuun sakatta'ufi qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kunneen keessatti dhiyaatan walcina qabuun, qabiyyee meeshaa barnootaa tokko biratti argamee meeshaa barnootaa kan biroo keessatti hin haammatamne adda baasuun hanqina mul'atan eeree jira. Qorannoon kunis, rakkoo kallattii walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeedhaan mul'achuu danda'an kanneen adeemsa hojii baruufi barsiisuu irratti diibbaa geessisuu malan ragaa qorannoo irratti hundaa'uudhaan kanneen dhimmichi ilaaluuf bu'aa qorannichaa eeruuf qoratichi mataduree kana filateera jira. Qorannoo kana milkeessuuf, gaaffiwwan bu'uuraa qorannichaaf oolan kanneen gadittiif deebii kenna jedhamee abdatama.

1. Walsimannaan hariiroo dalgee qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa 6ffaa keessaa maalfakkaatu?
2. Qabiyyeewwan silabasii keessaa hangam kan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessaa waliin walsimatu ?
3. Qabiyyeewwan kitaaba barataafi kan qajeelcha barsiisaa hangam walsimatu?
4. Silabasiin ala qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dabalaman yoo jiraatan maalfa'i?

1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa, haala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa kan bara 1996/2004 qophaa'anii maxxanfaman walbira qabuun sakatta'uu yoo ta'u, kaayyoon gooree qorannichaa immoo, qabxiwwan armaan gadii haammata:

1. Qabxiilee silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa 6ffaa hariiroo dalgee isaanii sakatta'uu.

2. Qabiyyeewwan silabasii keessa jiraatanii kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessa hin jirre adda baasuun tarreessuu.
3. Qabiyyeewwan kitaaba barataafi kan qajeelcha barsiisaa hangam walsimatu?
4. Silabasiin ala qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dabalaman adda baasuu.

1.4. Faayidaalee Qorannichaa

Qorannoon kun mataduree walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnoota Afaan Oromoo (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) kutaa 6ffaa bara 1996/2004 qophaa'anii maxxanfaman irratti kan xiyyeeffateedha. Qorannoon tokko immoo, yummuu geggeeffamu qaamolee garaagaraatiif bu'aa buusuu qaba. Kanaaf, bu'aan qorannoo kanaa kallattiin haala qophii meeshaalee barnootaa olitti eeramaniif kan oolu ta'ee, akkasumas, milkaa'ina qorannoo kanaan bu'aan argamu qaamota armaan gadiitiif tajaajila jedhamee abdatama.

- Ogeeyyii barnootaa mataduree kana fakkaatu irratti qorannoo geggeessuu barbaadaniifi qaamolee meeshaalee barnootaa qopheesaniif madda odeeffannoo ta'uun tajaajiluu danda'a.
- Qaamota hojii sirna barnootaa geggeesaa jiraniifi qopheesaa jiraniif meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaalee adda addaatiif qophaa'anii hojiirra oolaa jiran ammam akka walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeewwaniitiin qabaatanii galmaafi kaayyoo barbaadame bira gahaa jiru, haaluma kanaan, galma gahiinsa isaa irratti ga'umsaafi hanqinoota isaan qaban akka addaan baafatan godha. Kun immoo, hayyoota meeshaalee barnootaa qopheessaniifillee yaada bu'uura ta'uufii danda'a jedhamee abdatama.
- Akkasumas, barsiisonniifi barattoonni bu'aawwan garaagaraa irraa argachuu akkasaan danda'antu amantaa guddaan eegama. Faayidaaleen isaan irraa argachuu malanis, akka hubannoo qoratichaatti, adeemsa baruufi barsiisuu keessatti, kallattii walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeewwaniitiin jiru baayyee mija'aafi haalaan qinda'aa ta'ee argama.

- Beekumsi argamuufi ogummawwan gabbifaman nicimu.
- Qabiyyeewwan barnootichaas ifaa ta'uudhaan, hubannoon tokkummaawaan kuufatamuu danda'a. Haalli kun immoo, ga'umsa barattootaa irratti geeddarumsa gaarii fiduu danda'a.
- Gama birootiin, barsiistonni meeshaalee kunneen gargaaramuun barsiisan hanqinoota gama qindaa'ina qabiyyeetiin jiran adda baafachuun haalaan akka hordofanii barsiisan taasisu danda'a.
- Haaluma walfakkaatuun, haalli qophii meeshaalee barnootaa kunneen yoo fooyya'an barsiistonni gosa barnootaa kana barsiisan kallattii walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) afaanichaa irratti beekumsa ni argatu jedhamee yaadama.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) kan bara 1996/2004 akka lakkoofsa habashaatti qophaa'anii maxxanfaman irratti yoo ta'u, xiyyeeffannoon kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaati. Haaluma kanaan, silabasiin qophii meeshaalee barnootaa kanneen akka kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaatiif bu'uuraafi baay'ee barbaachisaa waan ta'eef, haalota adda addaa irratti hundaa'uudhaan itti yaadamuudhaan qophaa'uun akka qabutu eegama. Kunneen keessaa muraasni: Dandeettiwwan afaanii, beekumsa waa'ee afaanii, kaayyoowwan, qabiyyee, malleen baruufi barsiisuu, meeshaalee deggersa barnootaa barnootaa, qabiyyeewwaniif yeroo ramadameefi madaallii meeshaalee tumsa barnootaafi madaallii barnootaa of keessatti qabatee haala walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeetiin qabaachuu qabuun qopheeffamuu qaba.

Haaluma kanaan, fiixaanbahumsa karoorfame bira ga'uuf, haala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan Meeshaalee barnootaa kunneenii gama qabiyyee isaaniitiin sakatta'uun qophii sirna barnootaa keessatti walsimannaan hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kunneenii sakatta'uudha. Daangaan qorannoo kanaa bakkaan, Godina Wallaggaa Lixaa Aanaa Sayyoo Noolee yoo ta'u, barsiisotni manneen barnootaa sadarkaa 1ffaa: Dirree Dabbasoo, Kolbaa Amboo, Haroo Geecoo, Dabbasoo Cirrachaatii barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa barsiisan

irratti. Sababni qoratichi filateefis, haalaa itti dhiyeenya bakka hojii qoratichaafi meeshaalee barnootaa kunneen itti kallattiin kan itti fayyadamu barsiisota meeshaalee kunneenitti fayyadamanii barsiisan waan ta'eef.

Walumaagalatti, daangaan qorannoo kanaa kallattiin sakatta'a walsimannaa hariiroo dalgee meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) Afaan Oromoo kutaa 6ffaa kanneen bara 1996/2004 tti maxxanfaman yoo ta'an, bakkaan immoo, Godina Wallaggaa Lixaa, Aanaa Sayyoo Nooleetti, Barsiisota barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa barsiisan manneen barnootaa Dirree Dabbasoo, Kolbaa Amboo, Haroo Geecoofi Dabbasoo Cirrachaa fa'aan akkamadda odeeffannoo fudhatamaniiti.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon kun walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kutaa 6ffaa bara 1996/2004 tti maxxanfamanii hojiin baruufi barsiisuu ittiin adeemsifamaa jiru xiyyeeffachuudhaan kan geggeeffameedha. Haaluma kanaan, qorannichi yummuu geggeeffametti, hanqinni qorataa quunnaman kanneen akka meeshaalee barnoota Afaan Oromoo hundarratti qorannoo isaa geggeessuu dhabuu, meeshaaleen barnootaa qorannichaaf oolan dhabamuu, hanqinni geejjibaa jiraachuu, qorannoowwan adda addaa mataduree kanaan walqabatan dhibuufi yeroo ga'aa dhabuun haqinaalee gurguddoo qoraticha mudatan yoo ta'u, qoratichi haalota kanaaf osoo hin jilbeenfatin hojii isaa milkeessuuf dadhabe osoo hin jedhin obsaafi abdii karoorfatee ka'e yaadaan qabee ciminaan hojjechuun xumuree jira.

1.7. Qindoomina Qorannichaa

Adeemsa qorannoo kamiyyuu kessaatti qindoominni qorannoo isa tokkoodha. Akkuma kana qorannoon kunis, boqonnaalee gurguddaa shanitti qoodamuudhaan kan qindaa'ee jira. Isaanis: boqonnaa jalqabaa keessatti, ariirrata qorannichaa, ka'umsa qorannichaa, faayidaalee qorannichaa, daangaa qorannichaa, hanqina qorannichaafi caasaa qorannichaa fa'aa of keessatti haammatee jira. Boqonnaan lammaffaa keessatti immoo, sakatta'a ogbarruu firoomanii yoo xiyyeeffatu, kallattii walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kanneen akka silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa sirna barnoota Afaan Oromoo akkasumas, yaada beektonni afaanii kennaniifi qorannoo matadurichaan walfakkaatan of keessatti

haammateera. Boqonnaan sadaffaan immoo, mala qorannichaa yummuu ta'u, innis mala qorannoo akkamtaa/ ibsaati. Malli qorannoo akkamtaa/ibsaa kunis, tooftaa sakatta'iinsaan kan adeemsifameedha. Boqonnaa kana jalatti kanneen haammataman, mala qorannichaa, maddaa ragaa qorannichaa, meeshaa funaansa ragaalee, iddattoofi mala iddatteessuufi mala ragaaleen ittiin qaaccefaman ibsamani jiru. Boqonnaa arfaffaan immoo, qaaccessa ragaaleefi hiika ragaaleetu of keessatti qabata. Dhumarratti, boqonnaa shanaffaa keessatti bu'aa argannoo qorannichaa irratti hundaa'uun gudunfaafi yaadni furmaataa qorannichaa qorataan kaa'amee jira.

Boqonnaa Lama

2. Sakatta'a Barruu

2.1. Seensa

Qorataan tokko qorannoo sirriifi bu'aqabeessa ta'e geggeessuuf yaada hayyootaatiin deeggeruu akka qabu beekamaadha. Yaada kana ilaalchisee Yaadasaan (2008:50) irratti barbaachisummaa barruu yoo ibsu, sababni barbaachisummaa raawwii sakatta'a barruu hedduu yummuu ta'u, qorannoo tokko mataduree qorannoo isaaf filatee murteessuuf. Yaada ka'umsaafi dursa piropoosaala, meeshaalee funaansa ragaalee qorannoo qopheessuuf malleeniifi tooftaalee qorannichaa akeekuuf, ragaalee funaanaman qindeessuufi qaaccessuuf argannoochaaf gudunfaa kennuufi kallattiwwan yaada furmaataa argannoowwan qorannochaa mul'isan eeruuf ni tajaajila.

Gama biroon, Berg (2001:19) yoo ibsu," A literature reiew is an account of what has been published on a topic by a credited schoolars and researchers" jedha. Akka hiika waraabbii kanaatti,"sakatta'iinsi barruu kanaan dura mataduree qorannichaan walfakkeenya qaban sakatta'uudha. Kunis, hojiiwwan qorannichaa yaada hayyootaan deggeranii hojii saayinsawaafi amanamaa gochuuf gargaara. Haa ta'uu malee, sakatta'a barruu keessatti waan barreefame hundumaa walitti qabuun osoo hin ta'in kanneen matadurichaa waliin walsiman qofa sakatta'uufi yaaxinaaleen tumsuun. Faayidaa sakatta'iinsa barruu irratti Addunyaa (2011:57) yoo ibsu," dhimma qorannoon irratti geggeefamaa jiru tokko kanneen duraan hojjetamaniin walqabsiisuun mormuu yookiin deggeruu, cimsuufi qaawwa mul'atu agarsiisuun qorannichaaf ka'umsa kan ta'e adda baasuudha." Jechuun lafa kaa'a. Haaluma kanaan, akka Addunyaan (2011:58) ibsutti, yaada armaan olii bu'uura godhachuun barruuwwan mataduree kanaan walsiman qoratichi, akka armaan gadiitti sakatta'uun lafa kaa'ee jira.

2.2. Gosoota Meeshaalee Barnootaa

2.2.1. Maalummaa Silabasii

Qophii sirna barnootaa keessatti silabasiin ragaa isa guddaa odeeffannoowwan qaamolee sirna barnootaatiif dabarsuuf gargaaruudha. Yaada kana dhaabanni NEK International (1999:39) hayyoota (Dubine and Olshtain, 1986) Wabeefachuun yoo ibsu, the syllabus is one of the important curriculum tools via which curriculum developers convey information to teachers, learners, textbook, writers, directors, etc. And a more detailed and opretional statements of

teaching and learning activities, jechuun ibsu. Yaada hayyoota armaan olii irraa akka hubachuun danda'amutti, silabasiin meeshaa sirna barnootaa isa gahee olaanaa qabuufi kan qopheessitoonni sirna barnootaa qaamolee sirna barnootaa kanneen akka barsiisotaa, barattootaa, qopheessitoota kitaabilee barataafi dura bu'oota manneen barnootaatiif odeeffannoo waa'ee barnootaafi gochaawwan hojii baruufi barsiisuu ittiin daddarbu ta'uutu hubatama. Gama birootiin, Qajeelchi Qophii, Qo'annoofi Qorannaa Sirna Barnootaa (B.B.O), 1995/2003 yaada kana deeggeruun akka ibsetti,

Silabasiin qophii sirna barnootaa keessatti meeshaa gahee guddaa qabudha. Gaheen isaa kunis, akaakuu barumsa tokkoof kaayyowwan fiixaa bahuu qaban qabiyyee kaayyoof mijaawaa ta'an, wayiitiilee qabiyyeef ramadaman, malaafi tartiiba dhiyeessa barnootaa fi tooftaa madaallii hojii barnootaa hunda ifaan kan agarsiisu jechuun lafa kaa'u.

Yaada hayyuu armaan oliirraa hubatamuun akka danda'amutti, silabasiin gosa barnootaa tokkoof qophaa'u dhimmoolee gurguddaan adda addaa keessatti haammataamee kan qophaa'u ta'uutu hubatama. Akkasumas, silabasiin meeshaa barnootaa kanneen akka kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaaf ka'umsa akka ta'eefi imaammata barnootaa irratti hundaa'ee kan qophaa'u ta'uu qopheessitoonni sirna barnootaa kanneen haalan ibsanii jiru. Waan kana ta'eef, sirna barnootaa keessatti, meeshaan barnootaa kaayyoo imaammata barnootaafi leenjii irratti hundaa'ee waan qophaa'eef, wantoota inni of keessaa qabu hubachuun barbaachisaadha. Sababni isaas, silabasiin qophii meeshaalee barnootaa kan akka kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaaf ka'umsa waan ta'eef. Kunis silabasiin kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaatiif bu'uura jechuudha. Haalli qophii meeshaalee kanneen immoo, qajeelchi barsiisaa kitaaba barataarratti hundaa'eeti qophaa'a. Kitaabni barataa immoo, silabasii irraa qophaa'a. Kanaafuu, barnoonni afaanii imaammata biyyaatiin qabdurraa madda jechuudha. Yaaduma kana gabbisuudhaan ministeerri barnoota Itoophiyaa (2010:1) yoo ibsu,

The existing curriculum in Ethiopia is based on the objective education and training Policy of 1994. This policy stressed the need for relevance and for account to be taken of the profile of the students. It also emphasized the important in writing the curriculum and in developing the text books following sound pedagogical and psychological principles and taking in consideration international standards and local condition.

Akka yaada kanatti, hubatamutti, qophii meeshaalee barnootaa ilaalchisee, meeshaaleen barnootaa kanneen akka silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa sadarkaa isaa eeggate, yoo qophaa'u sirna barnootaa biyyattii irratti hundaa'ee yoo ta'u, sirni barnootaa kun immoo, kaayyoofi mul'ata imaammata barnootaafi leenjii biyya keenyaa kan bara 1994/1987 bu'uura godhachuun kan qophaa'e ta'uutu hubatama. Kunis haala qophii meeshaalee barnootaa kanneen qindoominaafi toora sadarkaa isaa eeggateen qindaa'ee yummuu qophaa'u, qajeelcha barsiisaa, kitaaba barataa, silabasii, sirna barnootaa, imaammata qaama imaammata qopheessu ta'uun kan walduraa duubaan walsimanaan qophaa'u ta'uutu hubatama.

Haaluma kanaan, qophii meeshaalee barnootaa keessaa silabasiin meeshaa ga'ee guddaa qabuufi murteessaa ta'uu hayyoonni garaagaraa bal'inaan haalaan ibsanii jiru. Bifuma kanaan, hayyuun Nunan. (1988) yoo ibsite akkana jetti,"Syllabus is a plan what students have to be achieved through teaching and learning. It is apart of an overall language curriculum which is made up of four elements these are aims, contents, methorology and evaluation."Jechuun lafa kaa'a. Silabasiin yeroo tokko tokko jecha sirna barnootaa (curriculum) jedhuun waliin walitti dhufa.

Dhimma kana ilaalchisee, Rogers (1989:29) akka ibsetti,"Syllabi which describe the content to be covered by a given course, form only a small part of the total school program. Curriculum is a far broader concept. Curriclum is all activities in which children engage under the auspices of the school."Jechuun addeessa. Yaada hayyuu kanaarraa ibsitee jirti. Akka yaada hayyuu kanaa irraa hubatamutti, silabasiin ragaa guddaa karoorfamee, barattoonni adeemsa baruu barsiisuu keessatti beekumsaafi dandeettiwwan afaanii ittiin gonfataniifi akka waliigalaatti, dhimmoota afur gurguddoo kanneen akka galmaa, qabiyyee, malootaafi madaallii of keessatti haammatee kan qophaa'u ta'uutu hubatama.Dabalataanis silabasiin, yaada guddaa gooroo barnoota afaanii keessatti gaaffilee kanneeniifi kan deebii kennuudha. Gaaffilee kunniinis, yoom? Akkamitti? Eeenyuun? Maaliif? Eessatti? Maali? kan jedhaniidha.

Haaluma kanaan, silabasiin yeroo boqonnaaleedhaaf kenname, mala ittiin barsiifamu lafa kaa'uudhaan, eenyuun akka raawwatamu ibsuun, dhuma barnootichaatti barattoonni waan hubatan ibsuun, bakkaafi qabiyyeewwan barnootichaa kaa'uun deebii barbaachisaa laata jechuudha. Akkasumas, silabasiin meeshaa furtuu kaayyoowwan sagantaa sirna barnootaa baatu ta'us haayyonni ni ibsu.Yaada kana ilaalchisee dhaabbanni I.C.D.R, NEK.International

consultancy (1999) akka ibsetti,”The objectives in asyllabus level, are means though which the goals of the curriculum are translated in to operational and specific terms, and specify intended learnig outcames in given program.”Jedhu. Akkaataa yaada kanaatiin silabasiin meeshaa furtuu sagantaa sirna barnootaa keessatti galmi sirna barnootaa kaayyoo silabasichaa keessaatiin milkaa’inaan bu’aa barbaadame bira ittiin ga’amu ta’uu hubanna. Haalaan hubachuun akka danda’amutti, manneen barnootaa keessatti tokkoon tokkoon akaakulee kitaabaatiif silabasiin qofa qofaatti qophaa’aaf, kunis silabasiin tokkoo kan fayyadu yookiin kan qophaa’uu gosa barnootaa tokkoof qofaatti yummuu qophaa’u sirni barnootaa immoo, imaammata waa’ee barnootaa waan hunda sadarkaa hundaatti kan of keessatti qabatu dirree bal’aa ta’uu hubanna. Haaluma kanaan, sirni barnootaa imaammataafi leenjii biyyaarratti hundaa’ee kan qophaa’uufi meeshaaleen barnootaa sagantaa sirna barnootaa galmaan ga’uuf qophaa’an keessaa inni ijoonfi isa bu’uuraa ta’uu isaati. Meeshaan kun akaakuulee hedduu kan qabuufi akaakuleen isaas, hariiroofi hidhata kan waliin qabaniidha.

Walumaagalatti, silabasiin qophaa’u tokko guutummaan guutuutti qulqullinaan silabasiin seerlugaatti, haala waatiifi kkf jechuun addaan qooduun rakkisaadha. Kana jechuunis silabasiin guutummaan guutuutti akaakuu silabasiin tokko irratti qophaa’ee hin jiru jechuudha. Garuu, silabasiin kun silabasiin akkanaati jechuuf, silabisichi kana irra caalaa of keessatti hammachisee ilaaludhaan gosa isaa murteessina jechuudha. Kanaafuu, akkuma qabatamaa barnootaa biyyaa keenyaattuu yoo ilaalle silabasiwwan kanneenitti akka barbaachisummaa isaatti qindoomina walsimanaan hundasaattuu kan fayyadamaa jiru ta’uu hubanna.

Akkasumas, gosoonni meeshaalee sirna barnootaa qophii sirna barnootaakeessatti haammataman keessaa silabasiin, kitaabni barataa, qajeelchi barsiisaafi meeshaalee deggersa barnootaafi kkf isaan gurguddoodha. Kanneen keessaa meeshaaleen barnootaa adeemsa baruufi barsiisuurratti bal’inaafi manneen barnootaa keessatti argaman kitaaba barataati. Kitaabni barataa barnoota Afaan Oromoo barattoota kutaa 6ffaaf sirni barnootaa qophaa’eef kun qabiyyeewwan kanneen akka seerluga, dandeettiwwan afaanii gurguddoo, hiika jechootaa barsiisuu irratti xiyyeeffachuun hojiirra oolee tajaajila bal’aa kennaa jira. Akka hayyuun Cook. (2003) ibsutti, gahee xinqooqa hujoo keessaa inni bu’uuraa mala baruufi barsiisuu haala dhiyeessa qabiyyee barnootaafi tarsiimoo barachuu afaaniifi kkf hundeessuufi hojiirra oolchuudha, jedhu. Haaluma kanaan xinqoonni hujoo qajeelfama irratti hundaa’anii dandeettiwwan afaanii haala gaariin

barsiisuudhaaf qabiyyeewwan sadarkaalee garaagaraatti barataman xiinxaluudhaan adda baasee qopheessa. Akka Cook (2003) jedhutti, seerlugni beektota xinqooqaa hedduun akka handhuura afaaniitti fudhatamuun sagaleessuufi jechoota barsiisuun isarratti hundaa'a. Kanaaf, akka beektonni jedhanitti kitaabni barataa madda gilgaalota qabiyyeen adda addaa ittiin shaakalamuuti. Ciicanni barataan qabiyyeewwan garaagaraa keessatti argatu meeshaalee sirna barnootaatiin qophaa'u keessatti qindaa'uufi dhiyaachuun barbaachisaadha.(Cunnings worth, 1995; Richards and Rodgers, 1986).

Haaluma kanaan, qabiyyeewwan seerlugaatis ta'e qabiyyeewwan dandeettiwwanii kitaaba keessatti haaluma barbaachisummaa isaatti walduraa duubaan dhiyaachuu akka qabu mul'isa. Keessumattuu qabiyyeen seerluga salphaa irra deddeebi'amu, baratamuu danda'uu, ciminaafi fedhii waliigalteef qabuun haala qabsiisuun wixineeffatametti kitaaba barnootaa keessatti dhiyaachuun barbaachisaadha.(Richards, 2001) Waan kana ta'eef, caasaa qabiyyeewwan seerluga qofaas osoo hin taane, qabiyyeewwan hundi kanneen akka dandeettiwwan afaanii bu'uurawwanii (dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu) hiika jechootaafi ogbarruu akka qabiyyeetti meeshaalee kanneen keessatti dhiyaatan marti qindoomina walsimannaa eeganii dhiyaachuun barbaachisaadha.

Waan kana ta'eef, meeshaaleen barnootaa adeemsa baruufibarsiisuuf dhiyaatan qabiyyeewwan adda addaa haala ittiin baruufi barsiisuuf mija'anitti qopheessitoota sirna barnootaatiin qophaa'ee kan dhiyaatuudha. Qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa keessatti haammatamanis, haalli qindoominaafi dhiyaannaa isaanii salphaa irraa gara cimaatti kan deemuudha.(Mc Donough and Shaw,1993) Bifuma walfakkaatuun, haayyonni kun ulaagaalee kitaabonni barnootaaf dhiyaatu guuttachuu qabu ilaalchisee, kitaabni barnootaa iftoominaafi daangaa qabaachuu akka qabuufi salphaa ta'ee dhiyaachuun dhiyaachuun akka eegamu haayyonni kunneen ni mirkaneessu. Adeemsa baruufi barsiisuu qabiyyeewwan barnootaa keessatti, akkaataa meeshaaleeniifi malleen qabiyyee barnootaa dhiyaatan ittiin galma'an gahan beekunis barbaachisaadha.Qabiyyeen afaan tokkoo yummuu barnootaaf wixineeffamu, wantoonni xiyyeeffannoofi fuulleffannoon irratti godhamuu qabu baay'eedha.Kunneenis:sadarkaa barattoonni irra jiran, qabiyyeewwan barnootaa sadarkaa umurii barattoonni irra jiran waliin deemuufi kaayyoo barnoonni baratamuuf addaan baafachuun barbaachisaadha. (Mc. Donugh and Shaw, 1993) Richards and Renandya. (eds.). (2002) kitaabilee barnootaa seerluga dhiyeesuuniifi seerluga kaayyoo waliigalaaf kaayyoo

waliigalaaf ibsuun gabaarraa bitaman gidduu garaagarummaa guddaatu jira jedhu. Kitaabni barnootaa seerluga barnootaaf dhiyeessu caasaa afaanii haala barnootaaf mijatutti yookiin barsiisuuf salphatutti qindeessuun dhiyeessa. Akkasumas, walitti fufaafi adeemsa barnootaa walqabataa qaba. Seerlugni salphaa irraa gara cimaatti qindaa'uun dhiyaata. Qindaa'inni kun immoo, akaakuu seera afaanii irratti hundaa'a. Kanaafis, ulaagaa kitaabni barnootaa dhiyaatu guutuu qabu ni ibsu. Akka yaada beektota kanaatti, caasaan afaanii dhiyaatu ulaagaalee armaan gadii guutuu qaba. Isaanis: Seerri dhiyaatu dhugummaa qabaachuu qaba. Kana jechuun seerri barnootaaf dhiyaate kan barattootatti waan godhaniifi hin goone adda baasee himu ta'uu qaba, jechuudha. Karaa biraatiin immoo, daangaa qabaachuu akka qabus ibasuun kunis, seerlugni baratamu daangaa tajaajila unkaa dhiyaate kan ifa taasisu ta'uun isaa barbaachisaadha.

Seerri dhiyaate tokko dhugaafi kan ibsi itti laatame ta'uullee, daangaa unka afaanii dhiyaate keessatti tajaajiluu danda'uufi bakka barattoonni itti fayyadamaniifi fayyadamuu hin qabne ifa godha. Akkasumas, caasaan qabiyyee barnootaa kitaabni barataa haalaan iftummaa qabaachuu qaba. Kana jechuunis, caasaa afaanii barnootaaf dhiyaatu haala dhiyeenya kamiinuu yeroo dhiyaate ergaa dabarsuuf ifaa ta'uun qabiyyeewwan biraa wajjin qindoominaan walta'ee qopheeffamuu qaba.

Karaa biraatiin ammoo, qabiyyeewwan bal'inaan meeshaalee barnootaa kanneen akka: silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa barnoota Afaan Oromoo 6ffaa keessatti qophaa'an dandeettiin afaanii, kanneen gurguddoo ta'an arfan dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuudha. Haala qindoomina qabuufi walsimannaa hariiroo gaarii qabuun qophaa'uutu eegama. Kana ilaalchisuudhaan, (Richards, 2001:162) yoo ibsu, "Any type of course content can be graded in terms of difficulty and may be sequenced according to the order in which events occur in the real world." jedha. Akka ibsa hayyuu kanaatti, qabiyyeen koorsii kamiyyuu haala ulfaatina sadarkaa isaatiin taa'uu qaba. Kunis, salphaarraa gara walxaxaatti, akkasumas, waan beekamarraa gara waan hin beekamneetti, ta'uu sadarkeessuufi tartiibessuun akkaataa ulfaatina qabiyyeetiin ta'uu akka qabu ibsa.

2.2.2. Kitaaba Barnoota Afaanii

Kitaabni barataa qaama meeshaalee sirna barnootaa keessaa isa tokkoodha. Innis, akkaataa silabasii hojiirra oolchan irratti kan xiyyeeffatuudha. Haaluma kanaan, barattoonniifi barsiisonni adeemsa baruufi barsiisuu keessatti qabiyyeewwan barnootaa akkamitti akka hojiirra oolchan

kan gargaaruudha. Kitaabni barataa qabiyyeewwan adda addaa kan of keessatti qabate ta'uu qaba. Isaanis, dandeettiwwan afaaniifi beekumsa afaaniti. Isaanis, dandeettiwwan afaaniifi beekumsa afaaniiti. Dandeettiwwan afaanii warreen jedhaman: dhaggeefachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu fa'i. Beekumsi afaanii kan waa'ee afaanii gadi fageenyaan caasaa isaa irratti kan xiyyeeffatuudha. Akkasumas, tooftaalee baruufi barsiisuu afaanichaaf, mijataa ta'an kan ofkeessatti haammateefi tooftaalee madaallii barataa giddugaleeffateen kan qophaa'uudha.

Meeshaalee barnootaa keessaa tokko kitaaba barnootaati. Adeemsa baruufi barsiisuu bu'aqabeessa gochuuf, barsiisonni meeshaalee barnootaa adda addaatti dhimma bahu. Akka Brown (2000), hiika itti kennetti, kitaabni barnootaa kitaaba sirna barnootaa keessatti tajaajila kennuudha. Cook (2001) kitaabni barnootaa barataan karaa garaagaraa akka baratu gargaara. Ogummaan afaanii baratamuu qaban unka ittiin to'atamu danda'utti caccabsuudhaan haala itti baratamuuf qopha'an; salphaa irraa gara cimaatti, beekamaarraa gara kan hin beekamneetti, tarreessuun dhiyeessuu akka qaban ibsa. Kitaabni barnootaa afaanii gosa meeshaalee barnootaa keessaa isa bay'ee barbaachisaadha. Innis, kallattii hojiirra oolmaa silabasii barnootaa irratti kan hundaa'uudha. Haaluma kanaan, barsiisonniifi barattoonni hojii baruufi barsiisuu keessatti qabiyyeelee barnootaa akkamitti akka hojiitti hiikuu qaban kan karaa argisiisuudha.

2.2.3. Qajeelcha Barsiisaa

Gosa meeshaalee barnootaa keessaa inni sadaffaan immoo, qajeelcha barsiisaati. Innis kan qophaa'u kitaaba barataa irratti hundaahuun yummuu ta'u, barsiisotatti kallattii argisiisuudhaan kaayyolee, qabiyyeewwaniifi tooftaalee garaagaraa muuxannoo isaanii, dandeettiifi fedhii barattoota isaanii waliin wal qabsiisuun akka hojiirra oolchaniif tumsi isaa daran olaanaadha. Milkaa'ina adeemsa hojii baruufi barsiisuutiif barsiisonni meeshaalee barnootaa sadeen walcina qabanii itti fayyadamuun baay'ee murteessaadha. Innis, karoora gahumsa qabu baafachuun dursanii haalduree akka mijeefataniifi qabxii ijoo akka adda baafataniif fayyada.

Akkasumas, haala hojiirra oolmaa kitaaba barataa irratti xiyyeeffata. Haaluma kanaan, barattoonni afaan isaaniitiin ogummaawwan dhaggeefachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu, beekumsa afaanii kanneen akka caaslugaa, ogbarruufi kkf haala gaariin barsiisuufi hubachiisuuf haala ga'umsa qabuun qophaa'uu qabu. Qajeelchi barsiisaa ga'umsa qabu, sirna barnootaa fooyya'aa irratti hundaa'ee qophaa'uu qaba. Innis, mala baruufi barsiisuufi meeshaalee deggersa/tumsa barnootaa kitaabicha keessatti dhiyaatanis, barsiisotaaf odeeffannoo gahaa kennuu qaba. Qajeelchi

barsiisotaa, barsiisotaaf barattoota deggeeruuf kitaaba barattootaatti akkamiin fayyadamuu akka qaban irratti odeeffannoo ifaa kennuu qaba. Akkasumas, barsiisotaafi barattoota deggeruuf, kitaaba barattootaatti akkamiin fayyadamuu akka qaban irratti qajeelfama ifaa ta'e kennuu qaba. Dabalataanis, adeemsi baruufi barsiisuu madaallii walirraa hin cinne, dhimma koorniyaafi hunda haammattoo giddugaleessa kan godhate ta'uu qaba. Kitaabni qajeelcha barsiisaa barnoota torbanii irratti kan xiyyeeffate ta'uu qabu. Barnoonni torbee tokkoo immoo, barannoo yookiin wayiitiilee adda addaatti qoodamee qophaa'uu qaba. Barannoon kitaaba keessa jiru tokkoon tokkoon isaa boca qajeelcha barsiisaa keessatti argisiifameen dhiyaachuu qaba.

2.3. Faayidaalee Meeshaalee Barnootaa

Heinich (1993) maalummaa meeshaalee barnootaa ilaalchisee yeroo akkas jechuun ibse, meeshaalee barnootaa, barnoota sadarkaa kamiyyuu irratti kennamu haala ittiin odeeffannoo barnootaa toora galee yookiin caalatti akka hubataniif qindaa'ee barataa bira gahuun bu'aqabeessa kan taasisuudha. Kan malees, barnoota qabatamaa taasisuun qabiyyeewwan barnootaa daree keessatti kennamu naannoo isaa waliin walsimsiisee dhiyeessuun baruufi barsiisuu daran mijataa kan taasisuudha. Adeemsa hojii baruufi barsiisuu haala qabatamaa taasisuuf meeshaalee barnootaa qabiyyee barnootaa waliin deemanitti gargaaramuun caalaatti barnootichi faayidaa akka qabaatu taasisa. Kanaaf, haala armaan gadiin hayyootni adda addaa dhimma kanarratti ragaa bahu. Heinich kanneen biroo (1998) faayidaa isaa yummuu ibsu, faayidaan meeshaalee barnootaa inni ijoon muuxannoo barnootaa kanneen qabatamoo ta'aniifi qabatamaa gidduu madaallii jiru fooyyessuun walsimsiisee dhiyeessuu qofa osoo hin taane barnoonni muuxannoo duraan qabaniin akka walfudhachiisaniif ni gargaara. Kanaaf, mataduree kana keessatti meeshaalee barnootaa qabatamummaa barnootaa dhugoomsuun daran faayidaa waan qabaniif dhimma itti bahuun barbaachisaa akka ta'e ibsa. Meeshaaleen barnootaa barnoota afaaniin kennamu deggeruu bira darbuun wantoota afaaniin ibsuun hin danda'ammellee ibsuun qabatamaa taasisuunf akka oolan walkin (1994) ibsee jira. Meeshaaleen kun dandeettiwwan afaanii barattoota kan fooyyessan, cimsaniifi guddisan ta'uu biratti walta'inaafi guddina afaanichaa keessatti gahee olaanaa qabu. Barattoonnis fuulduratti dandeettii waliigalaa akka qabataniifi qorannoo sadarkaa adda addaarratti isa qunnamuuf akka of qopheessan gargaaru; keessaayyuu, barattoonni sadarkaa tokkoffaa afaanicha sirriitti akka baratan, waa'ee afaanichaa akka hubatan meeshaaleen barnootaa gahee guddaa qabu.

Haaluma kanaan, meeshaaleen barnootaa barsiisonni afaanichaa haalaan akka barsiisan, barattoonni isaanii beekumsa waliigalaa akka qabaatan taasisuufi ofii isaaniitii dubbisuun hubannoo akka argatan qorannoofis akka ofqopheessan taasisuu keessatti gahee olaanaa qaba (Asaayyee, 2007). Allwrigh (1990) Afaan baruufi barsiisuu keessatti ga'ee meeshaaleen barnootaa qabu ilaalchisee akka ibsutti, meeshaaleen barnootaa barattoonni akka caalatti baratan, barsiisonni waan barsiisan caalatti akka hubatanii akka barsiisan taasisa. Dabalataan kitaabni barataa wantoota murtaawoo qofaa irratti hundaahuun gahaa waan hin taaneef, meeshaalee barnootaaf oolan itti fayyadamuun barnoota bu'aqabeessa taasisa.

2.4. Madaallii Meeshaalee Barnootaa

Meeshaaleen barnootaa sagantaa barnoota afaanii keessatti faayidaaleen isaa daran olaanaadha. Gama birootiin, hanqinoota mataa isaas, qabaachuu ni danda'a. Hanqinni mul'atan kunneen maqsuufimmoo, madaallii meeshaalee barnootaa yeroodhaa gara yerootti geggeessuun murteessaa ykn barbaachisaadha. Qaamni meeshaalee barnootaa geggeessu tokko qajeelfamni inni yaadaan qabachuu qabu, maalfaa akka ta'an, Cunningsworth (1984), akkaataa armaan gadiitti tarreeffamaniin kaa'ee jira.

2.4.1. Meeshaalee barnootaa kaayyoo fi galma ka'ameen walsimsiisuu

Meeshaaleen barnoota afaanii kaayyoo barattoonni afaan sana barataniif fiixaan baasuufi dhiisuu isaanii adda bahee beekamuu qaba. Kana jechuun, duruma akka haala kaayyoo yaadame galmaan gahuu danda'aniin qophanii jiru moo hin qophoofne kallattii jedhuun ilaalamuu qaba jechuudha. Cunningsworth (1984). Qabiyyee kaayyoon afaan baratamu irratti hundaa'ee kan dhiyaate ta'uu kitaaba barnootaa kan ilaallatuudha.

2.4.2. Meeshaalee barnootaa beekumsa haaraa kan dabalaa ta'uu qabu

Meeshaaleen barnootaa dhimma barnoonni afaan barataniif irratti beekumsa haara dabaluu gahumsa isaanii kan cimsu ta'uu qaba. Barattoonni fedhii barattootaa guutuu akkaataa danda'uun dhiyeessuuf barsiisaan adeemsa addunyaan haala qabatamaa keessa jirtuun barnoota walsimsiisee daree barnootaa keessatti barnoota afaanii dhiyeessuu qaba. Meeshaaleen barnootaa haala keessumeessuuf mijataafi mijataa ta'uu dhiisuu isaa ilaalamuu qaba jechuudha. (Cunningsworth, 1984)

2.4.1. Ulagaalee Madaallii Kitaaba Barnootaa

Haaluma armaan oliin caqasamuuf yaalame, kitaaba barnootaa amalli bu'aqabeessa isaan taasisu akkuma qabu; amala bu'aqabeessa isa hin taasifnes qaba. Bu'aqabeessummaan kitaaba barnootaa tokko immoo, kitaabichi ija ogummaan xiinxalamee erga madaalamee booda fooyya'uu qaba. Akka Richards (2001), Cunnin gworth (1995), eeruudhaan ibsutti, ulaagaaleen kitaabileen barnootaa ittiin madaalamu, bakka gurguddaa afuritti qooduun ni danda'ama. Isaanis:

- ❖ Kitaabichi fedhii barattootaa, kaayyoo fi galma barnoota afaaniin kan walsime ta'uu qaba.
- ❖ Barnoota dhimma afaanichi baratameef hojiirra oolchuun barattootaa bu'aqabeessa taasisuun dhiisuu qaba.
- ❖ Adeemsa Afaan barsiisuu haalaan kan mijeessu; tooftaa barsiisuu muraasaan kan hin daangefamne ta'uu qaba.
- ❖ Barnooticha keessatti gahee gargaaruu kan qabu ta'ee, akkuma barsiisaa afaan baratamuufi barataa giddugaleessa kan godhate ta'uu qaba.

Brown (2000), Robinet (1978), wabeeffachuudhaan ibsetti, ulaagaan madaallii kitaaba barnootaa isa Cunningsworth (1995) irraa babal'isuudhaan bakka gurguddaa 12 tti qooduudhaan kaa'ee jira. Isaanis:

- Kitaabichi kaayyoo barnootaa yaadame bakkaan kan gahuudha?
- Kitaabichi seenduubee barattootaa kan giddugaleeffateedhaa? Kana jechuun, umurii, afaan /aadaa, kaayyoo afaan baratamuufi kan kana fakkaatudha. Hubannoo keessa galchuun kan qophaa'e ta'uufi dhiisuu kitaabichaa kan ilaallatuudha.
- Haalli dhiyaannaa kitaabichaa yaaxina barnootaafi yaaxina barnoota afaanii kan hordofeedhaa?
- Kitaabichi sirna barnoota afaanii irratti hundaahaa dandeettiwwan afaanii hunda haala madaalawaa ta'een dhiyeeseeraa?
- Kitaabichi qabiyyee waliigalaa of keessatti kan haammateedhaa? Kana jechuun bu'aa barnootarraa egamu haammachuufi dhiisuu kitaabichaa kan ilaallatuudha. Kan biraan,

Mata dureen kitaabicha keessatti dhiyaatan haala yeroo wajjin kan deemu ta'uufi dhiisuu isaati. Kana malees, sadarkaa kutaa qophaa'eef sanaan akkaata walgitiinsa qabuun kitaabni qophaa'uufi dhiisuu isaatiin dhimma walqabatuudha.

➤ Kitaabichi dalagaalee gochaan hojiitti jijjiiraman kan of keessatti qabuudhaa?

- Gilgaalonni adda addaa kan haala to'atamaafi to'atamaa hin taaneen barattoonni shaakalan kan qabuudhaa?
- Ajajoota ifaa ta'an qabaa? Ajajoonni shaakala adda addaa qajeelchuuf kennaman barsiisuudhaafis ta'e barataadhaaf akkaataa iftoomina qabuufi gaaffii kaasuu hin dandeenyeen kan dhiyaataniidhaa?
- Akkaataa barattoonni dammaqinaan keessatti hirmaachuu danda'aniin kan qophaa'eedha? Kitaabni gilgaalawwan keessa deebii qabaa?
- Duraaduubni kitabichaa haalaan kan qindaa'ee? Dandeettiwwan afaanii, caasaaleen seerlugaa, haallan garaagaraa irratti hundaa'anii qindoominaan tartiibeffamanii keessatti dhiyaataniiruu?

➤ Hiika jechootaa ilaalchisuudhaan kitaabichi jechootaafi barnoota hiika jechootaatiif

xiyyeeffannaa gahaa kenneeraa? Kana jechuun, shaakalli hiika jechootaa dhiyaate sadarkaa kutaa qophaa'eef sanaan kan walgiteedhaa? Akka barattoonni jechoota haaraa yaadataniif irra deddeebii madaalawaadhaan kan dhiyaateedhaa? Akkasumas, hiika jechootaa xiinxaluuf tarsiimoo gahaa of keessatti kan qabuudhaa?

➤ Aadaa, loogni akkaataa walgitiinsa qabuun kitaabicha keessatti dhiyaatanii jiruu? Kana jechuun, kitaaba barnootaa keessatti aadaan naannoo tokko ol kaafamee mul'ifamee kan naannoo biroo dagatamee jennaan kitaabichi naannoo muraasa fayyaduun naannoo biraatti immoo, dhiibbaa uumuu ni danda'a. Ilaalcha barattoonni kitaaba irratti qaban garaagarummaa waan qabaatuuf, hirmaannaan barattootaas akkasuma garaagarummaa qabaata jechuudha.

- Kitaabichi hawwatummaa qabaa? Itti fayyadamaaf mijataa kan ta'eefi yeroo dheeraa tajaajiluu kan danda'uudhaa?
- Kitaabicha keessatti, meeshaaleen barumsa afaanii gabbisan kanneen birooneeramanii? Fakkeenyaaf, kitaaba, poosteroota, teeppii, battaleewwan qopha'anii jiruu?
- Qajeelcha barsiisaa ilaalchisee

Qajeelchi barsiisaa mala baruufi barsiisuu gahumsaan kan qabuudhaa? Qabiyyee kitaabichaatiin haalaan kan walsimeedhaa? Gilgaalota dabalataa kennee jiraa? (Brown 2000). Akka qabxiilee ulaagaalee madaallii kanaan olitti tarreeffaman irraa hubachuun danda'amutti, kitaabni barnootaa bu'aa gama barnoota afaaniitiin irraa eegamu argamsiisuuf ulaagaalee kanneen giddugaleessa godhachuudhaan qophaa'uu akka qabu akkasumas, kanneen maxxanfamanii jiran immoo, xiinxalanii yoo hanqina qabaatan akka fooyya'an taasisuuf kanneen akka qajeelfamaatti gargaaramaniidha.

2.5. *Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Meeshaalee Barnootaa*

Meeshaalee barnootaa afaanii walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan isaanii walsimsiisanii haala barattootaa, naannoofi safuu yookiin aadaafi duudhaa hawaasichaa eegeen qophaa'uu qaba. Hayyoonni adda durummaan dhimmichatti hirmaatanis haalota kanatti xiyyeeffachuu qabu. Meeshaalee barnootaa keessatti dhimmoonni akka qabiyyeewwan akka bal'isa isaa, malli baruu barsiisuu mijataa ta'uu isaafi qabiyyeewwan waliin walduukaa deemu dandeettiifi umurii barattootaa waliin kan deemu ta'uu qaba. Akkasumas, meeshaalee barnootaa waliin qindeessuu keessatti kaayyoon barnootichaa fedhii barattootaa waliin deemuusaafi haala naannoo wajjin hariiroo dalgee qabaachuu, safuu, aadaafi duudhaa hawaasaa eeguu isaatti xiyyeeffannoon kennamuutu irraa eegama. Akkasumas, afaanichi baratamu sun waalta'aa ta'ee, kan looga hunda bu'uureffateefi haala walsimateen qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa hariiroo dalgee qabaachuun barbaachisaadha. (Nunan.1992)

Dimshaashumatti, yaada hayyuu kanarra wanti hubatamu, qabiyyeen meeshaalee barnootaa yoo hariiroo dalgee gaarii yoo qabate, bal'ina qabiyyee, mala baruu barsiisuu, haala barataa, kaayyoo barnootichaa, haala naannoo, afaan waalta'aa ta'uufi sansakaafi haala dhiyaatina barnootaa, haala barsiisaan itti barsiisu marti ilaalchaa keessa galuu qabu.

2.6. Faayidaa Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Meeshaalee Barnootaa

Walsimannaan hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa faayidaalee hedduu qaba. Meeshaaleen barnootaa kunneen hariiroo dalgee gaarii ta'e qabaachuun kan bu'a qabeessa ta'eefis, qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kunneen keessatti, dhiyaatan hangam hariiroofi qindoomina akka qabaniifi dandeettiwwan afaanii, seerlugaafi hiika jechootaa kitaabicha keessatti hariiroo dalgee qabaachuu isaanii akkasumas, madaalliin kitaabicha keessaa bahan sadarkaa dandeettii barattootaan ol ta'uun, dubbisni kitaabicha keessaa cimaa ta'uun, fakkiiwwan kitaabicha keessatti dhiyaatan hangam duudhaa, safuufi aadaa hawaasichaa waliin deemuu isaafi madaalliwwan kitaabicha keessaa ammam hariiroo dalgeen walfaana qinda'anii qophaa'uu isaanii xiinxalanii bira gahuun rakkoo mul'ate addeessuuf kan danda'amuudha. (Mc. Donugh and Show.1993).

2.7. Ulaagaalee Filannoo Meeshaalee Sirna Barnootaa Hubachuurratti Xiyyeeffate

Haaluma walfakkeenya qabuun hayyonni garaagaraa baroota adda addaatti, kallattii adeemsa hojii dagaagina sirna barnootaatiin jijjiiramoota jiraniifi irraa jalaan haaromsa sirna barnootaatiif, yaaxinoota tumsa godhan gumaachaa turuufi gumaachaa jiraachuun ni beekama. Haaluma kanaan, dhimma baruufi barsiisuu keessatti hubannoo gadi fagoofi beekumsi gahaan akka horatamuuf tajaajilan ulaagaalee filannoo sirna barnootaa kanneen akka kitaaba barataa yummuu qopheeffamanitti, wantoota isaan xiyyeefachuu qaban irratti hayyuun Seif.E. (1998) akka kanaa gadiitti ibsa.

One of the most helpful tools to have in curriculum renewal process is a materials and textbook selection process that promotes understanding based teaching and learning. In this the first of several articles, understanding by a design principles are used to developed powerful curriculum materials selection process.

Yaada hayyuu armaan olii irraa wanti hubatamu, sirni adeemsa dagaaginaafi jijjiirama sirna barnootaa keessatti meeshaan bu'uura barnootaafi baay'ee faayidaqabeessa ta'e, kanneen jiran keessaa inni baay'ee barbaachisaan kitaaba barnootaa ta'uufi akkaataan filannoo meeshaalee barnootaa kunneenii ulaagaalee baay'een madaalamuun akka danda'amuufi sirna barnootaa qophaa'e keessatti meeshaalee barnootaa bu'uura baruufi barsiisuu jedhaman kan akka kitaaba barataa keessatti qabiyyeewwan dhiyaatan ulaagaalee filannoo hedduun madaalamee bocamuu akka qabuufi meeshaaleen sirna barnootaa kunis, waan barsiisaan daree keessatti raawwachuu qabuufi raawwachuu hin qabne kan murteessu ta'uu kan mul'isuudha.

Haaluma kanaan, yaada hayyuun kanneen ulaagaalee filannoo meeshaalee sirna barnootaa hubachuurratti xiyyeeffatee kan Elliott Seif, (1998) jijjiiramee dhiyaate haala armaan gadiin ulaagaalee qaphxii ijoo asiin gaditti ofkeessatti haammatee kan ibsamee jiruudha. Kunneenis, meeshaaleen barnootaa yummuu qopheeffamanitti qaphxiilee gurguddoo ulaagaalee kunneen irratti xiyyeeffatamanii sadarkaalee adda addaan qoodamanii argamuun akka irra jiru ibsa. Bifuma kanaan, sadarkaaleen meeshaalee barnootaa adeemsa barnootaa keessatti faayidaan isaan qaban kunniin haala isaan wantoota barbaachisan of keessatti qabatanii qopheeffaman kan ittiin madaalan sadarkaa kennuuf kan nama fayyaduudha. Isaan kunneenis, haalawwan qophii meeshaalee barnootaa sunneen qindoomina qabiyyeefi hariiroon isaan waliin qaban haala kamirra akka jiru kan sadarkeessuun argisiisu ta'uutu hubatama. Akkasumas, akkaata hayyuun kun filannoo sirna barnootaa hubachuurratti kan bu'uureeffate ulaagaalee kanaa gadii kunneeniin akka madaalamun danda'amu ibsee jira. Kunneenis:

Ulaagaa 1ffaa. Meeshaaleen yaadota gurguddaafi gaaffilee barbaachisoo irratti ni xiyyeeffatuu?

Ulaagaa 2ffaa. Meeshaaleen namoonni barataan sirriitti yaaduu, ibsuufi dandeettii olaanaa akka fayyadaman godhuu?

Ulaagaa 3ffaa. Meeshaaleen gama aadaafi ga'umsaatiinis bu'uura madaallii seeraqabeessaafi wantoota garaagaraa madaaluu danda'an of keessatti qabatee jiraa?

Ulaagaa 4ffaa. Meeshaaleen gochaalee hirmaachisaafi fudhatamummaa qabaniifi hawwataa ta'aniin haammatamanii nijiruu?

Ulaagaa 5ffaa. Meeshaaleen yaadota gurguddoo itti fufiinsaan irra deddeebi'an ni ilaalu?

Ulaagaa 6ffaa. Meeshaaleen tooftaa dagaagina barachuu barattootaa sirrii ni ibsuu?

Ulaagaa 7ffaa. Meeshaaleen dandeettii garaagaraa, fedhii waabeekuufi hubachuu akkasumas, fedhii barattoota kan biroo ni keessummeessuu?

Ulaagaa 8ffaa. Meeshaaleen sirna barnootaa kun meeshaa barnootaa kitaaba barataa qofaa irratti kun bu'uureffatemoo, meeshaalee adda addaa kanneen biroo haammateera. Haalota barachuu teeknooloojowaan dabaalameera?

Ulaagaa 9ffaa. Meeshaaleen beekumsaan walsimate, dandeettiwwan waliigalteefi odeeffannoo gadifageenyaa qabu kan beekumsa dabalataa barattoota gonfachiisuudhaa?

Ulaagaa 10ffaa. Meeshaaleefi qajeelfamoonni sagantaa sirna barnootaa kun sirriitti qindaa'aniifi barsiisaan itti fayyadamuudhaaf ni salphataa?

Ulaagaa 11ffaa. Meeshaaleen muuxannoowwan gaggaarii alaa hirmaannaa maatii kan qabuufi qaama muuxannoo barbaachuutii?

Dimshaashumatti, ulaagaaleen filannoo meeshaalee barnootaa kunneen, hubannoo irratti kan hundaa'e akka hayyuun kun walsimsiisee madaallii meeshaalee sirna barnootaaf qophaa'e kun sadarkaalee 1-5 fayyadamuun tokkoon tokkoon ulaagaalee irratti meeshaaleen sirna barnootaa kan akka kitaaba barattootaa sadarkeessuun akkadanda'amu ni hubatama.

2.10. Sakatta'iinsa Barruuwwan Walfakkaatanii

Gaaddisaa Abdii. (2008). Xiinxala walsimannaa qabiyyee silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa mataduree jedhurratti, barnoota Afaan Oromoo xiyyeeffachuun qorannoo gadi fagoo geggeessee ture. Qorannoo isaatiin bu'aawwan qorannoo argame akka mul'isetti, meeshaalee barnootaa kunneen keessatti, hanqinni walsimannaa qabiyyee darbee darbee boqonnaa tokko tokko jalatti mul'ateera. Kunis, hanqina walsimannaa hiika jechootaa, hanqina walsimannaa hennawwanii, hanqina walsimannaa caasaa birsaga irratti, hanqina gaaffileen keessa deebii ibsa gabaabaafi fakkeenyaan deggeramuu dhabuu ta'uun isaa adda bahee hubatameera. Haaluma kanaan, qoratiichi argannoo qorannoo isaa irraa ka'uun, hariiroo meeshaa barnootaa kunneen walsimannaa qabiyyee irratti waliin qaban cimsuun, qopheessitoonni meeshaalee barnootaa silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa kanaaf qophaa'e irratti hanqinni jiru irra deebi'amee ilaalamuun akka fooyya'uu qabu akka yaada furmaataatti kaa'amee jira. Qorannoon kun haala walsimannaa qabiyyeetiin yoo ilaalaman kan walfakkaatan yoo ta'u, kan adda godhu qabiyyee kutaa 10ffaafi kan kutaa 6ffaa ta'uun isaaniiti.

Dirribaa Dabalee. (2008). Xiinxala qabiyyee caaslugaa kitaaba barataa kutaalee 11fi 12: Walitti fufiinsaafi dagaagina qabiyyeerratti xiyyeeffachuun. Ragaa kanarraas wanti hubatame dhihaannaan qabiyyee caaslugaa kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11fi 12 ija walitti fufinsaafi dagaagina qabiyyeetiin hanqina qabaachuusaati. Dhiyaannaan gilgaalotaa caasluga

kitaabilee kanneen keessa jiru walitti fufiinsa boqonnaa gara boqonnaatti; akkasumas kutaadhaa, kutaatti jiru xiyyeeffannoon kan hin kennamneef ta'uu, walitti fufiinsa keessatti dagaaginni qabiyyee boqonnaadhaa tokkoo gara boqonnaa isa itti aanuuttiifi kutaadhaa kutaatti jirus, bakki kenname xiqqaa ta'uun hubatamee jira. Kanarraa kan ka'e, dhiyaannaa qabiyyee caaslugaa kitaabilee kanneen keessaa kan barataa haala gaariin hirmaachisuun caasluga dadamaqinaan akka baratan taasisu miti.

Dhiyaannan gilgaalota caasluga kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11fi 12 boqonnaalee keessatti qabiyyeen dhiyaatan walitti fufiinsaafi dagaagina akka qabaataniif; akkasuma kutaadhaa kutaatti walitti fufiinsaafi dagaagina qabiyyeetiin gargaaramanii barsiisuuf, barnoota afaanii kitaabilee kanneenin kennamu cimsuun akka barbaachisuufi hanga kitaabni fooyya'utti garuu barsiisonni tooftaa uumanii qabxiilee kana xiyyeeffannaa keessa galchuun dhihaannan gilgaalota caaslugaa kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11fi 12 boqonnaa keessatti qabiyyee dhihaatan walitti fufiinsaafi dagaagina akka qabaataniif; akkasuma, kutaadhaa kutaatti walitti fufiinsaafi dagaagina qabiyyeetiin gargaaraman barsiisuuf barnoota afaanii kitaabilee kanneenin kennamu cimsuun akka barbaachisuufi hanga kitaabni fooyya'utti garuu barsiisonni tooftaa uumaanii qabxiilee kana xiyyeeffannaa keessa galchuun barsiisuu akka qaban bu'aa qorannoo kanarraa ka'anii eeruun ni danda'ama.

Mulgeetaa. (2012), "Qaaccessa dhiyaannaa qabiyyee jechootaafi himootaa kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaalee 11ffaafi 12ffaa keessatti," mataduree jedhurratti qorannoo geggeessee yaada isaa bal'inaan ibseera. Haala argannoo isaatiinis jechaafi hima Afaan Oromooratti hanqinni dhiyaannaa jiraachuu hubateera. Haaluma kanaan, kitaaba barnoota Afaan Oromootiif dhiyaate keessatti qabiyyeen jechaafi himaa kallattii uumama jechootaa, hormaata jechootaa, garaagarummaafi tokkummaa jechaaf, dhamjecha, gareejecha, himootaafi qoqqooddii himootaa ilaalchisee qabxileen dhiyaatan muraasa ta'uufi gahaa ta'uu dhabuu isaa argateera. Yaada argannoo isaa bu'uureffachuun yaada furmaataa ka'eera. Innis qopheessitoonni kitaabichaa yummuu qopheessanitti ulaagalee meeshaaleen barnootaa tokko guutee dhiyaachuu qabu xiyyeeffachuun qophaa'uu akka qabu eeree jira.

Akkasumas, kaayyoo jechoota horachuu keessatti haala jechoonni ittiin uumaman, horsiifamaniifi tajaajilan akkasumas, himaafi akaakuun himaa haala qinda'aa ta'een kitaaba barataa keessatti adda baasanii dhiyeessuun akka barbaachisu eeree jira. Karaa biraan, qorannoo

isaa wanti adda godhu, qabiyyee jechaafi himaa irratti xiyyeeffachuufi kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 10ffaa waliin walqabsiisee dhiyeessuu isaati.

Gurmeessaa. (2015)''Qaaccessa caasaa jechaafi hima Afaan Oromoo kitaabilee barnootaafi kitabilee wabii,''jedhurratti qorannoo geggeesseera.Akaataa qorannoo isaatiin caasaa jechaafi hima Afaan Oromoo dhiyeessuurratti kitaaba barataa, qajeelcha barsiisaafi kitaabilee wabii Furtuufi (isaatiin ibseera.Qoratichi rakkoo qorannoo isaatiin kaayeeffis yaada furmaataa eeree jira. Kunis qopheessitoonni meeshaalee barnootaa dhimma caasaa jechaafi himaarratti xiyyeeffannoo gochuu akka qabantu kaayyefame.Qorannoo Gurmeessaa (2015) Qorannoo Mulgeetaa. (2012). Irraa wanti adda isa godhu rakkoolee caasaa jechaafi himaa kitaabilee wabii caasluga Afaan Oromoo kanneen akka kitaabilee furtuu, Bantuu haaraa, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa 9ffaa irratti qaaccessuu isaati.Kun garaagarummaa waraqaa qorannoo isaanii gidduu jiru yummuu ta'u, tokkummaan isaanii immoo, isaan lachuu caasaa jechaafi himaa irratti xiyyeeffachuu isaati.

Gama biraatiin, Kabbadaa.(2015).''Qaaccessa dhiyaannaa xinjechaa kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa kudha tokkoffaafi kudha lammaffaa.''Jedhu irratti qorannoo bal'inaan geggeeseera.Haaluma qorannoo isaatiin argannoo kaayeera. Argannoo isaas haaluma dhiyaannaan dhamjechoota Afaan Oromoo kitaabilee barnoota kutaa 11ffaafi 12ffaa keessatti argaman hanqinaalee qabaachuu ibsa.Dabalataanis tokkummaafi garaagarummaan jechaafidham jechaa adda bahee kitaabilee kanneen keessatti dhiyaachuu dhabuu ibsee jira.Kana irraa ka'uun qoratichi yaada argannootiifis yaaboo kaayeera. Kunis dhaamjechoonni Afaan Oromoo kitaabilee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11ffaafi 12ffaa bara 2005 A.L.H.tti qophaa'anii dhiyaatan keessatti maalummaa isaaniirraa kaasanii haala salphaatti hubatamuu danda'aniin dhiyaachuu qabu.Kana malees, qophessitoonni kitaabilee barnoota Afaan Oromoofi sirna barnoota Afaan Oromoo qopheessan xinjecha irratti xiyyeeffannoo guddaa godhanii fooyya'uu akka qabu akka yaada furmaataatti ibseera.

Haaluma kanaan, waraqaa qorannoo qorataa Kabbadaa. (2015). Qorattoota lamaan armaan olitti dhiyaatanrraa wanti adda isa godhu, inni qaaccessa dhiyaannaa xinjechaa barnoota Afaan Oromoo sad.2ffaa marsaa 2ffaa irratti yoo ta'uu, kan qorattoota lamaanii immoo, qaaccessa caasaa jechaa hima Afaan Oromoo sad.2ffaa marsaa 1ffaa irratti ta'uu isaati.

Dimshaashumatti, kaayyoon qorattoota kanneenii yoo ilaalamu, qaaccessa xiinjecha, caasaa jechaafi hima Afaan Oromoo adda addaa irratti ta'ee, haala uumama jechoota Afaan Oromoo xiyyeeffachuun kan barreeffameedha. Kun immoo, waraqaa qorattoota kanneen sadeeniitu kitaaba barataa irratti gama caasaa afaanii irratti ta'uu isaati, walfakkeessa. Kunis, tokkummaa isaanii kan argisiisu ta'eetu hubatama.

Akkasumas, qorannoowwan ogeeyyii kunneenii qorannoo qorataa kaaniitiin bakki itti walfakkeessu qorannoowwan kunniin hundinuu xiinxala meeshaalee barnootaa kitaaba barataa Afaan Oromoo irratti hundaa'uun hanga tokko walfakkeessa. Haa ta'u malee, qorannoowwan adda addaatti ogeessota kunneeniin dhiyaatan keessaa akkaataa walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti qabiyyeewwan dhiyaatan walqabsiisuudhaan garaagarummaafi walsimannaa qabiyyeewwan meeshaalee kunneenii kan dhiyeesse hanga qoratichi hubatetti hin agamne. Qorannoowwan isaan geggeessan baay'inaan kanrratti xiyyeeffatu qaaccessa haala dhiyannaa caasaa jechaafi himaa waan ta'eef, qorannoo qoraticha kanaa qorannoowwan ogeessota armaan olii irraa kan adda taasisu, sakatta'a walsimannaa hariiroo dalgee meeshaalee barnoota (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) Afaan Oromoo kutaa 6ffaarratti kan xiyyeeffatuudha. Haaluma kanaan, qorannoowwan mataduree kanaan wafakkaatu biraa jirachuu mala. Garuu, sakatta'iinsa taasifameen qorannoowwan argaman kanneen armaan olitti eereraman ta'uu qoratichi adda baafatee jira.

Boqonnaa Sadii

3. Malawwan Qorannichaa

3.1. Saxaxa Qorannichaa

Qorannoo kana milkeessuuf, odeeffannoo sakatta'iinsa meeshaalee barnootaan argamaniifi afgaaffii barsiisotaa irraa walitti qabaman mala akkamtaa yookiin ibsaatti fayyadamuun geggeeffamee jira.

3.2. Duubee Ragaa Kennitootaa

Odeeffannoon duubee barsiisota afgaaffiin dhiyaateefii deebii kennan ilaalchisee, barsiisota afur (4) iddattoo ta'anii filataman keessaa sadii (3) dhiira yoo ta'an, tokko (1) immoo, dubradha. Umuriin isaanii akka waliigalatti yoo ilaalamu waggaa digdamii shanii (25) hanga soddomaa (30) gidduutti kan argamuufi Afaan Oromoo ijoon Afaan Ingilizii immoo, aantenn kan qabaniidha. Tajaajila waggoottan torbaa (7) hanga kudha sadii (13) kan qabaniidha. Sadarkaa barnootaatiin arfan isaanii dippiloomaadha.

3.3. Mala Qorannichaa

Qorannoon kun walsimannaa hariiwo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnoota Afaan Oromoo warreen akka silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa 6ffaa kanneen bara 1996/2004 maxxanfame irratti kan geggeeffameedha. Qoratiichi ragaalee maddoota garaagaraa irraa sassaabaman qaaccessuuf mala qorannoo keessaa mala akkamtaatti fayyadame jira. Sababni malli kun filatameeafis qorataan rakkoolee jiraniif ragalee haala ibsaafi himaatiin argamuu danda'u qaaccessuuf mijaataadha, jedhee waan itti amanee fi. Yaada mala kanaarratti, Addunyaa, (2011) yoo ibsu akka jedhetti, "Malleen qorannoo hujoof bu'uura ta'an keessaa inni tokko mala akkamtaati. Malli kun odeeffannoo olii kan rakkoo qoratamuu sana gadi fageenyaan dhiyeessuun argannoof haala mijeessuurratti humna qaban xiyyeeffata." Yaada hayyuu kanaa irraa wanti guddaan hubatamu tokko malli akkamtaa odeeffannoo dhimmaa qorannichaa gadi fageenyaan sakatta'uuf mala mijaawaa ta'uu hubanna. Haaluma kanaan malli sakatta'a addeessaa (descriptive survey study) bal'inaan itti dhimma bahamee jira. Malli kun ibsa sanadaalee irraa argamerratti bal'inaan ibsuu kan dandeesisu waan ta'eef, qoratiichi filachuun dhimma itti bahee jira.

3.4. Madda Ragaalee Qorannichaa

Qorannoo faayidaqabeessa ta'e tokko geggeessuuf, ragaalee maddoota ragalee qabatamaa ta'anitti fayyadamuun murteessaadha. Haaluma kanaan, ragaaleen boqonnaa kana jalatti akka maddoota ragaa kan ta'an: Madda ragaa 1ffaafi 2ffaa ta'u. Akka madda ragaa 1ffaatti qoratichi kan itti fayyadame meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa kanneen bara 1996/2004 maxxanfaman yummuu ta'an, barsiisonni manneen barnootaa sadarkaa 1ffaa: Dirree Dabbasoo, Kolbaa Aambo, Haroo Geecoofi Dabbasoo Cirrachaa fa'aan immoo, maddoota ragaalee sadarkaa 2ffaa ta'u. Sababni meeshaaleen kunneeniifi barsiisonni filatamaniifis, meeshaaleen barnootaa Afaan Oromoo kallattiin kan qorannichi irratti adeemsifame yoo ta'u, barsiisonni immoo, meeshaaleecha fayyadamuun waan barsiisaniifidha.

3.5. Meeshaalee Funaansa Ragaalee

Qoratichi qorannoo kana yeroo gaggeessetti, meeshaalee funaansa ragaa, sakatta'a meeshaalee barnoota Afaan Oromoo (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) kutaa 6ffaafi afgaaffii barsiiota barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa barsiisan fayyadamee jira.

3.5.1. Sakatta'a dokumeentii

Meeshaaleen funaansa ragaalee kun odeeffannoowwan barbaachisaa bifa qulqulleettiin (akkamtaa) funaanuuf waan nama gargaaruuf qorataan meeshaalee barnootaa kanneen sadeen (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) barreeffamaan dhiyaatee jiru kanneen wal bira qabee sakatta'a, walsimannaa qabiyyee meeshaalee barnootaa kanneenii madaaluuf gargaaramee jira. Yaada kana ilaalchisee Dastaa (2013) akka ibsetti "... Dokumantoota akka ragaatti gargaaramne kanneen osoo itti hin fayyadamin dura dhugummaa isaanii hubachuun barbaachisaadha. Dugummaa isaanii mirkaneeffachuuf immoo, qeequun barbaachisaadha. Qeequun qeeqa keessaafi qeeqa alaa jedhee bakka lamatti qoodama." Akka yaada hayyuu kanaarra hubatamutti dokumantoonis akka madda ragaa qorannootti kan nama fayyadan ta'uutu hubatama. Haaluma kanaan, odeeffaannoo meeshaalee kunneen irraa qabiyyeewwan meeshaalee kanneen keessatti dhiyaatan gabatee keessatti walcinaa qabuun boqonnaa boqonnaadhaan kan meeshaalee sadeenuu erga barreeffamaan dhiyaatanii booda, kan waliindeemaniifi hin deemne adda baasuudhaan jala, jalatti qaacceeffamanii ibsi itti kennamee jira.

3.5.2. Afgaaffii Barsiisotaa

Kaayyoon afgaaffii kanaa haala walsimannaa meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa kan bara 1996/2004 tti maxxanfamanii hojii irra jiran mirkaneeffachuuf. Kun odeeffannoo baay'ee murteessaa bifa gaaffiitiin qophaa'anii barsiisota mana barumsaa sad.1ffaa barsiisaniif dhiyaatee, rakkoo jiru falasaa wajjin sakatta'uuf gargaaruudha. Dastaa (2002: 84) gaarummaa mala kanaa yommuu ibsu, "Odeeffannoon afgaaffiin dhiyaatu yoo ifa hin ta'in qorataan keessa deebi'ee fooyyessuu danda'uufi odeeffannoo kennitoonnillee waan hin galiniif gaafachuuf carraa qabaachuunsanii meeshaa kana filatamaa taasisa." jedha.

Haaluma kanaan, qaama dhimmicha qoratamuu kanarratti hariiroo dhiyeenyaa qaban jedhamee yaadame, barsiisotaa gaaffiifi deebii taasisuun odeeffannoo qabatamaa argachuuifi qorannoon gaggeeffamee jiru kun hagam dhugaa akka ta'e hubachuuf nama gargaaraa waan ta'eefi namoota muraasa irraa qaamaan walqunnamanii yaada gadi fageenyaa funaannachuufi gaaffilee ifa taasisanii dhiyeessuuf kan nama gargaaru waan ta'eef meeshaan funaansa ragaa kun filatameera. Afgaaffiin qorannoo akkamtaa keessatti meeshaa funaansa ragaa murteessaafi hubannoo namoonni waan tokkorratti qaban baruudhaafis ta'ee, namoota biroo hubachuufis mala cimaadha. Haaluma walfakkaatuun, Dastaa, (2013) yoo ibsu, "Afgaaffiin kan qorataafi odeeffennaan(informant) fuulleetti walarganii odeeffannoo walii kennani." jedha. Meeshaan ragaalee sassabuuf gargaaruu kun gaaffii afaanii dhiyeessuufi afaaniin deebii kennuu irraatti kan hundaa'eefi caalmaadhaan qorannoo gadi fageenyaa barbaaduuf kan oolu ta'uun ibsamee jira. Haaluma kanaan, qorataan meeshaa funaansa ragaa kana yeroo filatetti gaaffilee afur (4) qopheefatee jira. Qoratchi afgaaffii kunniinis, kan qopheesse gaaffilee bu'uura qorannichaafi kaayyoolee geeree qorannichaa irratti hundaa'uun yoo ta'u, gaaffilee bu'uura qorannichaatiif deebii ni laata jedhee waan abdateef. Haaluma kanaan, ji'a Eblaa keessaa akkaataa karoora wixineetiin, odeeffannoo kennitoota barsiisota irraa manneen barnootaa isaan bariisan bira dhaquudhaan hayyamummaa barsiisota kanneenii kabajaan gaafadheen iddoon mijaawwan gaaffiifi deebii kanaaf tolu mana kitaabaa muummee afaanii keessaa ta'uu waliigallee yeroon naaf argamuun dabaree, dabareen yaada jiru waljiirree jirra.

Haaluma kanaan, Gaaffilee qopha'an jiran irratti hunda'uun afaaniin gaaffichi dhiyaateera. Isaaniis, muuxannoo qaban irraa ka'anii fedhiidhaan waan hubannoo qaban irratti afaaniin yaada naaf kennaan barreeffamaan yaadannoo jala jalaa qabachuun gaaffilee hundaa ergan waliin

gahee booda yaada naaf kennaniifi yeroo isaanii wareeganii na wajiin turuu isaaniitiif galateeffadhee gaggessuudhaan,odeeffannoo isaan afaaniin naaf laatan sassaabadhee qaaccesseen jira.

3.6. Iddattoofi Mala Iddatteessuu

Qorataan kun qorannoo kana gaggeessuuf, mala iddattoo miticarraa fayyadameera. Haaluma kanaan, qoratchi gosa iddateessuu miticarraa kana keessaa immoo, gosa tokko kan ta'e, iddateessuu akkayyoo/kaayyeffamaatti (purposive sampling) fayyadamee jira. Sababni isaas, iddattoon filatamaan qabiyyee qorannichaafi kaayyoo qorattichaarratti waan bu'uureffateef.” Akkayyoo kan jedhames; akka kaayyoo qorannichaatti yookaan qoratchaatti odeefataa ykn deebistoota filachuu waan ta'eefi (Addunyaa, 2011:67).Kun ammoo, odeeffannoo barbaachisaafi qabatamaa qaama hubannoo dhimmichaa qaburraa kallatumaan argachuuf yaadameeti.

Haaluma kanaan, barsiisota Godina Wallaggaa Lixaa Aanaa Sayyoo Nooleetii manneen barnoota sadarkaa tokkoffaa : Dirree Dabbasoo, Kolbaa Amboo, Haroo Geecoofi Dabbasoo Cirrachaatii barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa ammaan kana barsiisaa jiran irratti yoo fuulleffatu, baay'inni isaanii dhiirota (3) sadiifi dubara (1) tokko, waliigalaatti (4) afur qofa waan ta'aniif, lakkoofsaan muraasachuu irra kan ka'e, mala iddattoo hundaa hirmaachisaatti fayyadameera. Qabanni isaas, qaamonni kunneen kallatumaan meeshaalee barnoota kanneenitti tajaajilamaa kan jiran waan ta'aniif, walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshalee barnootaa kanneenirratti namootni kunneen irracaalaa muuxannoo adeemsa baruu barsiisuu keessatti hubannoo barnoota barsiisan irratti waan qabaniif. Bu'uuruma kanaan, qaamolee kunniin bal'inaan odeeffannoo quubsaa ni kennu jedhee waan amaneeff. Kanumarraa kan ka'e, qorataan qaamolee kana milkaa'ina qorannoo isaatiif filateera. Akkasumas, qoraataan hojiidhaan manneen barumsaa Aanaa Sayyoo Noolee keessatti argaman keessaa, manneen barumsaa sadarkaa1ffaa: Dirree Dabbasoo, Kolbaa Amboo, Haroo Geecoofi Dabbasoo Cirrachaatti dhiyaata waan ta'eef, qorannoo isaatiif haala mijaawaa uuma jedhee, amantaa waan qabuufi mala iddateessuu kaayyeffamaatiin meeshaalee barnootaa kutaa 6ffaafi barsiisota kutaa kana barsiisan fayyadameera.

3.7. Mala Ragaaleen Ittiin Qaacceffaman

Qoratichi ragaa meeshaalee funaansa ragaalee adda addaatiin argamaan kan asiin olitti ibsamaniin funaanaman haala armaan gadiitiin qaacessee jira. Dursa, ragaalee matadurichaan walqabataniifi walhinqabanne akkasumas ragaawwan sakatta'aman addaan baasuudhaan sirrummaafi qulqullinni odeeffannoo funaannamee ni mirkanaa'a. Itti aansuudhaan, ragaaleen qaaccessa ragaaleetiin (sanadaalee), meeshaa qaacceeffamanii sadanii, silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa irraa argaman ragaalee bifa ibsaatiin mul'atan waan ta'aniif mala dhiyaannaa akkamtaatiin qaacceffamaniiru. Akkasumas, ragaaleen barsiisota irraa funaaname haala walfakkeenyaafi garaagarummaa isaaniitiin akaakuu akaakuun haaluma gaafannoo bu'uura godhachuun kophaa kophaatti gurmaa'anii qaacceffamanii jiru.

Walumaagalatti, ragaaleen qaamota kanneenirra argamanis yaadan walsimatani jechaan ibsamani jiru. Waan kana ta'eef, odeeffannoon meeshaa funaansa ragaa sakatta'a barruufi afgaaffiitiin walitti qabaman (guuraman) haala walitti dhiyeenya qabaniin gabateewwan adda addaa keessatti qindaa'anii bu'aan xiinxalli isaa jala jalatti jechaan qaacceeffamanii ibsi barbaachisaan itti laatamee jira.

Meeshaan ragaalee sassabuuf gargaaruu kun gaaffiwwan afaanii dhiyeessuufi afaaniin deebii kennuu irraatti kan hundaa'eefi caalmaadhaan qorannoo gadi fageenyaa barbaaduuf kan oolu ta'uu ibsameera. Haaluma kanaan, qorataan meeshaa funaansa ragaa kana yeroo filatetti gaaffilee afur (4) qopheefateera. Qoratichi gaaffilee afgaaffii kanniinis kan qopheesse gaaffilee bu'uura qorannichaafi kaayyoowwan gooree qorannichaa bu'uura godhachuun yoo ta'u, gaaffilee bu'uura qorannichaatiif deebii ni laata jedhee waan yaadeef. Haaluma kanaan, ji'a Eblaa keessaa akkaataa karoora wixineetiin, odeeffannoo kennitoota barsiisota irraa manneen barnootaa isaan bariisan bira dhaquudhaan hayyamummaa barsiisota kanneenii kabajaan gaafadheen iddoon mijaawwan gaaffiifi deebii kanaaf tolu mana kitaabaa keessaa ta'uu walii gallee yeroon naaf argamuun yaada barbaachisaa ta'e gaaffilee afgaaffiif qophaa'an irratti hundaa'uun waljiirree jirra. Qoratichi, odeeffannoo meeshaalee funaansa ragaalee adda addaatiin argamaan kan asiin olitti ibsamaniin funaanaman haala armaan gadiitiin qaacessee jira. Dursa, odeeffannoo mata durichaan wal qabataniifi wal hin qabanne akkasumas, ragaawwan sakatta'aman addaan baasuudhaan sirrummaafi qulqullinni odeeffannoo funaannamee ni mirkanaa'a. Itti aan suudhaan, ragaaleen qaaccessa ragaaleetiin (sanadaalee), meeshaa qaacceeffamanii sadanii,

silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa irraa argaman ragaalee bifa ibsaatiin mul'atan waan ta'aniif mala dhiyaannaa akkamtaatiin qaacceffamaniiru. Akkasumas, ragaaleen barsiisota irraa jiran irraa funaaname haala walfakkeenyaafi garaagarummaa isaaniitiin akaakuu akaakuun haaluma gaafannoo bu'uura godhachuun kophaa kophaatti gurmaa'anii qaacceffamanii jiru.

Walumaagalatti, odeeffannoo qaamota kanneen irra argamanis yaadan walsimatani jechaan ibsamani jiru. Waan kana ta'eef, odeeffannoon meeshaa funaaansa ragaa sakatta'a barruufi afgaaffiitiin walitti qabaman (guuraman) haala walitti dhiyeenya qabaniin gabateewwan adda addaa keessatti qindaa'anii bu'aan xiinxalli isaa jala jalatti jechaan qaacceffamanii ibsi barbaachisaan itti laatamee jira.

Boqonnaa Afur

4.1. Xiinxala Ragaalee Walitti Qabamanii

4.2. Seensa

Boqonnaa kana jalatti, xiinxalaafi ibsa ragaalee qorannichaatu geggeefamee jira. Haalli xiinxalaafi ibsa ragaalee kan adeemsifame, ragaalee sakatta'a meeshaalee barnoota Afaan Oromoofi afgaaffii barsiisota meeshaalee barnootaa kunneen itti fayyadaman irraa meeshaalee funaansa ragaaleen sassaabamantu dhiyaatee jira.

Malli ragaaleen ittiin qaaccefamanis ragaalee sakatta'a silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa irraa argamaniifi bargaaaffii barsiisotaa irraa argaman mala akkamtaan kan qaaccefameedha. Haaluma kanaan, qorannoon kun sakatta'a walsimannaa hariiroo dalgee meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kanneen akka silabasii, kitaaba baratataafi qajeelcha barsiisaa kutaa 6ffaa irratti waan xiyyeeffateef qoratichi muuxannoo qaburraa ka'uudhaan jalqaba rakkoolee gama walsimannaa qabiyyeetiin mul'atan maal akka fakkaatan adda baasuuf meeshaalee barnootaa kunneen sadeen walcina qabuun qabiyyeelee boqonnaawwan adda addaa jalatti dhiyaatan sakatta'uun xiinxaleera. Haaluma kanaan, rakkoolee adda bahan eeruuf xiinxala taasisee jira..

4.1. Ibsaafi Odeeffannoo Meeshaalee Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 6ffaa

Xiyyeeffannoon qorannoo kanaa meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kutaa 6ffaa sadeen irratti. Kaayyoon barnoota Afaanii immoo, barattoonni ogummaa afaan ittiin baratan sana akka gonfataniifi ogummaawwan afaanii warreen bu'uura ta'an guddifachuudha. Haaluma kanaan, barnoonni afaanii biyya keenyaas, meeshaalee dandeettiwwan afaanii irratti horachiisuun walqunnamtii barnoota afaaniifi haala sochilee jireenya hawaasummaa adda addaa keessatti akka itti gargaaramaniif haala mijataa uumuudha. Galma gahiinsa guddifannaa dandeettiwwan afaaniitiif immoo, haalli qophii meeshaalee barnootaa murteessaadha.

Haaluma kanaan, meeshaaleen barnootaa toora baruufi barsiisuu keessatti gahee guddaa qabanis kanneen akka silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa fa'i. Meeshaalee barnootaa kanneen keessaa silabasiin kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaaf ka'umsadha. Silabasiin barnootaa kunis, bu'uura meeshaalee kan biroo ta'ee, karaa kaayyoofi sagantaan barnootaa bu'aa barbaadame

bira ittiin gahamuudha. Akkasumas, silabasiin barnootaa barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaaf qophaa'e, qabiyyee garaagaraa kanneen akka dandeettiwwan afaanii warreen bu'uuraa, hiika jechootaafi seerlugaalee of keessatti qabatee dhiyaatee jira. Akkasumas, galmagahiinsa kaayyoo adeemsa baruufi barsiisuu bakkaan gahuuf, haalli qophii kitaaba barataa murteessaadha. Haaluma kanaan, kitaabni barnootaa barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa bara 1996/2004 qophaa'ee hojiirra jirus, boqonnaawwan adda addaa 26 qaba. Akkasumas, qabiyyeewwan garaagaraa warreen akka dandeettii afaanii dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu hiika jechootaafi seerluga, afoolaafi ogbarruu of keessatti qabatee dhiyaatee jira.

Madaallin bifa gilgaalaatiin barattoota kutaa kanaatiif qophaa'ee jira. Haaluma kanaan qajeelchi barsiisaa kaayyoo, qabiyyee, mala baruufi barsiisuufi kan kana fakkaatu of keessatti haammatee qophaa'ee jira. Dimshaashumatti, qophiin meeshaalee barnootaa barnoota Afaan Oromoo sirna barnootaa irratti hundaa'uun barattootaaf beekumsaafi dandeettii garaagaraa gonfachiisuuf qabiyyee adda addaa of keessatti qabatee qopheeffameera. Bu'uuruma kanaan, giddugaleefachuun haala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa walbira qabuun xiinxalamee jira.

4.2. Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Meeshaalee Barnootaa

Meeshaalee barnootaa kan jedhaman, silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa 6ffaa irratti kan xiyyeeffatu yoo ta'u, walbira qabuun sakatta'uudhaan walsimachuufi walsimachuu dhabuu gama qabiyyeetiin meeshaalee kunneen keessatti mul'atan boqonnaawwan sadiifi afuriin walitti fiduun gabatee kanaa gadii keessatti erga sakatta'amee booda, qaacceffamni isaanii jala jalatti ibsi kennameefii jira.

Gabatee (1) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa boqonnaawwan 1ffaa, 2ffaafi 3ffaa

Boqonnaawwan Dhiyaatan	Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate
B. 1. Sheekkoo Caqasuu	<ul style="list-style-type: none"> Akkaataa qubeen itti bocamu Barreeffama harkaa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu dhaggeeffachuu 	<ul style="list-style-type: none"> Barreeffama harkaa Fooyyessuu
B. 2. Guddisa Daa'imani	<ul style="list-style-type: none"> Jechoota walitti fiduun hima ijaaruu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu 	
B. 3. Marii Qonnaan Bultootaa	<ul style="list-style-type: none"> Sirnatuqaalee Faayidaa bu'uuraa sirna tuqaalee adda baasuu Sirna tuqaalee jijjiirama hiikaa fiduu isaaniifi barreeffama tokko qayyabachuuf murteessaa ta'uu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Hiika jechootaa kennuu 	<ul style="list-style-type: none"> Tuqaalee adda addaa

Akkaataa sakatta'iinsi walsimannaa hariiroo dalgee meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa roga qabiyyee isaaniitiin taasifameefi xiinxalameen boqonnaawwan sadeenuu keessatti qabiyyeewwan baay'een kan wal hin simannee ta'uun hubatamee jira. Fakkeenyaaf, boqonnaa tokkoffaa silabasii keessatti qabiyyeewwan dhiyaatan, akkaataa qubeen itti bocamuufi barreeffama harkaa yoo ta'an, kitaaba barataa keessatti immoo, qabiyyeewwan kunneen tasumaa hin dhiyaannee. Kun immoo, hanqina walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeetiin jiraachuu kan kan mul'isu ta'uun hubatamee jira.

Akkaasumas, qabiyyeewwan dhiyaachuu malan keessaa warreen akka dandeettiwwan afaanii gabbina dandeettii barattootaaf oolan meeshaalee barnootaa sadeenuu keessatti tasuma hin dhiyaanne. Kunis walsimachuu dhabuu qabiyyeewwanii mul'isa. Boqonnaa tokkoffaa keessaa qabiyyeen walsimee jiru barreeffama harkaa kan silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaateedha. Sunis dandeettii afaanii keessaa barreessuu kan gonfachisuu ta'uun hubatamee jira. Boqonnaa lammaffaa silaabasii keessatti qabiyyeen dhiyaate immoo, jechoota walitti fiduun hima ijaaroo kan jedhutu dhiyaateera. Haa ta'u malee, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti humtuu hin dhiyaanne. Kun immoo, qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa waliin walsimatee dhiyaachuu dhabuu, qabiyyeen kitaaba barataa kan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate kan walhinsimne ta'uu mul'isa. Akkasumas, qabiyyeewwan dandeettiwwan afaanii gonfachiisaniifi seerlugni illee, walsimataniin kan hin qophoofneedha.

Boqonnaa sadaffaa silabasii keessatti qabiyyeen dhiyaate, sirna tuqaalee yoo ta'u, kitaaba barataa keessatti immoo, tasuma iyyuu kan hin dhiyaanneedha. Kun immoo, waliin deemuu dhabuu meeshaalee barnootaa kunneeniifi kan walsimne ta'uutu irraa hubatamuun danda'emeera. Gama biroon, qabiyyeen kanneen dandeettiwwan afaanii shaakalsiisan walsimataniin dhiyaatanii hin jiran. Kun immoo, walsimachuu dhabuu qabiyyeelee meeshaalee barnootaa jiraachuu mul'isa. Gama biroon, qabiyyeen walsimataniin dhiyaatan immoo, sirna tuqaalee, faayidaalee bu'uura sirna tuqaalee adda baasuu jedhu kan silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaataniidha. Haaluma kanaan, hayyoonni adda addaa dhimma walsimannaa hariiroo dalgee meeshaalee barnootaarratti yaada yoo kennan, Meeshaalee barnootaa afaanii walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan isaanii walsimsiisanii haala barattootaa, naannoofi safuu yookiin aadaafi duudhaa hawaasichaa eegeen qophaa'uu qaba. Hayyoonni adda durummaan

dhimmichatti hirmaatanis haalota kanatti xiyyeeffachuu qabu. Meeshaalee barnootaa keessatti dhimmoonni akka qabiyyeewwan akka bal'isa isaa, malli baruu barsiisuu mijataa ta'uu isaafi qabiyyeewwan waliin walduukaa deemu dandeettiifi umurii barattootaa waliin kan deemu ta'uu qaba. Akkasumas, meeshaalee barnootaa waliin qindeessuu keessatti kaayyoon barnootichaa fedhii barattootaa waliin deemuusaafi haala naannoo wajjin hariiroo dalgee qabaachuu, safuu, aadaafi duudhaa hawaasaa eeguu isaatti xiyyeeffannoon kennamuutu irraa eegama. Akkasumas, afaanichi baratamu sun waalta'aa ta'ee, kan looga hunda bu'uureffateefi haala walsimateen qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa hariiroo dalgee qabaachuun barbaachisaadha. (Nunan.1992)

Dimshaashumatti, yaada hayyuu kanarra wanti hubatamu, qabiyyeen meeshaalee barnootaa yoo hariiroo dalgee gaarii yoo qabate, bal'ina qabiyyee, mala baruu barsiisuu, haala barataa, kaayyoo barnootichaa, haala naannoo, afaan waalta'aa ta'uufi sansakaafi haala dhiyaatina barnootaa, haala barsiisaan itti barsiisu marti ilaalchaa keessa galuu qabu.

Gabatee (2) Xiinxala walsimanna hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O.kutaa 6ffaa boqonnaawwan 4ffaa, 5ffaafi 6ffaa

Boqonnaawwan dhiyaatan.	Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate
B. 4. Falmii Barattootaa	<ul style="list-style-type: none"> Gabaajee 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu Falmii 	<ul style="list-style-type: none"> Gabaajee
B. 5. Adaamaa	<ul style="list-style-type: none"> Hiika jechootaa isa ifaa ta'e addaan baasuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Gaalee 	<ul style="list-style-type: none"> Hiika jechoota isa ifa ta'e
B. 6. Bu'aa Hawwatoota Turizimii Oromiyaa	<ul style="list-style-type: none"> Akkaataa Itti fayyadama kitaabota ragaa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> Akkaataa Fayyadama kuusaa jechootaa

Haaluma sakatta'a gabatee lammaffaa armaan olii irraa hubachuun danda'amettii, boqonnaa 4ffaa silabasii keessatti qabiyyeen dhiyaate gabaajee kan jedhu yoo ta'u, kitaaba barataa keessatti immoo, dubbisaafi falmii malee, humtuu hin dhiyaannee. Akkasumas, qabiyyee dandeetti afaanii gabbisaniifi caaslugni haala walsimannaa qabuun dhiyaatee hin jiru. Kun immoo, hanqinni walsimannaa qabiyyeewwan akka jiru kan argisiisuudha. Haaluma kanaan, qajeelcha barsiisaaa keessatti qabiyyeen gabaajee jedhu, dhiyaatee jiraatus qabiyyeewwan jiraachuu malan dubbisni, seerlugniifi ogummawwan afaanii hundinuu kan hin dhiyaaneefi qabiyyee kitaaba barataa keessa kan jiruun kan walhinsimne ta'uun hubatameera. Gama biroon, qabiyyeen silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaachuu qaban hundinuu dhiyaachuu baatanis, qabiyyeen silabasii keessatti dhiyaate gabaajee yoo ta'u, haala walsimataa ta'een qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatee jiraachuun bira gahameera. Qabiyyeen boqonnaa 5ffaa silabasii keessatti dhiyaate, hiika jechootaa isa ifaa ta'e addaan baasuu kan jedhuu, yoo ta'u, qabiyyeen biroon kan keessatti hin dhiyaanee akkasumas, kitaaba barataa keessatti immoo, qabiyyeen kan silabasii keessatti dhiyaateen walsimuun dhiyaate kan hin jirre ta'uun sakatta'iinsaafi xiinxala taasifameen adda bahee hubatamee jira.

Gama birootiin, qabiyyeen silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti, haala walsimannaa hariiroo dalgeetiin qinda'ee kan jiru ni jira. Innis: hiika jechoota ifa ta'een, kan jedhu ta'uun adda bahee jira. Qabiyyeewwan boqonnaa 6ffaa keessattis, haala walsimannaa hariiroo dalgee qabuun qindaa'ee kan hin dhiyaanne akka juru hubatamee jira. Fakkeenyaaf, silabasii keessatti qabiyyeen dhiyaate akkaataa itti fayyadama kitaabota ragaa kan jedhu yoo ta'u, kitaaba barataa keessatti immoo, dubbisa malee qabiyyeen dhiyaate hin jiru. Akkasumas, qabiyyeen kitaaba barataa keessatti dhiyaate dubbisa qofa yoo ta'u, qajeelcha barsiisaa keessatti immoo, dubbisaafi akkaataa itti fayyadama kuusaa jechootaatu dhiyaate. Kun immoo, waliin deemuu dhabuun qabiyyee meeshaalee barnootaa kunneen keessa akka jiru adda baasee kan namatti mul'isuudha. Gama biraan, qabiyyeen haala walsimataatiin meeshaalee barnootaa kunneen keessatti dhiyaate ni jiru. Kunis, qabiyyee silabasii keessatti akkaataa itti fayyadama kitaabota ragaafi qajeelcha barsiisaa keessatti immoo, akkaataa itti fayyadama kuusaa jechootaa kan jedhu, ta'uun isaa sakatta'iinsaafi xiinxala taasifameen adda bahee jira.

Walumaagalatti, qaamni qabiyyeewwan barnootaa qopheessu akaakuu qabiyyee dhiyaatuufi qindoomina qabiyyechaa gama hundaan jiru addaan baasuun dhiyeessuun barbaachisaadha. Yaaduma kana tumsuun Gurmeessaa, (2014), Sharmaafi Tujeta, wabeeffachuun akka ibsetti” haalli kun qabiyyeewwan dhiyaatuufi qindoomina qabiyyichaa mijeessuun adeemsa baruufi barsiisuu qindaawwaafi faayidaa akka qabaatu taasisa. Kanaafuu, adeemsa baruu barsiisuu keessatti haala meeshaan barnootaafi qabiyyeen barnootaa itti qophaa’u adda baasanii beekuuna deemsicha almaan ga’uu keessatti qopheessitoonni meeshaalee barnootaa qopheessan shoora guddaa qaba. Kana waan ta’eef, adeemsa qophii meeshaalee sirna barnootaa keessatti haala meeshaaleen barnootaafi qabiyyeen barnootaa ittiin dhiyaachuu qabu dursa addaan baasuun qopheessuun barbaachisaadha. (Donough and Shaw, 1993: Cunnin worth,1995). Waan kana ta’eef, qooda fudhattoonni meeshaalee barnootaa qopheessuu keessatti shoorri qaban danuu ta’uutu hubatama.

Gabatee (3) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O.kutaa 6ffaa boqonnaawwan 7ffaa, 8ffaa, 9ffaa

Boqonnaawwan Dhiyaatan	Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate
B. 7. Jeequmsa Madaallii Uumamaa	<ul style="list-style-type: none"> Jechoota wal fakkiifi faallaa addaan baasuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Barreessuu 	<ul style="list-style-type: none"> Jechootaafi faallaa isaanii
B. 8. Aramaa To’achuu	<ul style="list-style-type: none"> Ibsoota addaan baasuu Ibsa maqaa Ibsa xumuraa 	<ul style="list-style-type: none"> Barreessuu Dubbachuu Hiika jecha Hudhaa Irrabuta Sagalee laafaafi jabaa 	<ul style="list-style-type: none"> Ibsoota maqaa
B. 9. Faayidaa Saayinsiifi Teeknooloojii	<ul style="list-style-type: none"> Dheerinaafi gabaabina sagalee 	<ul style="list-style-type: none"> Barreessuu Dubbachuu Dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu

Akkaataa sakatta'iinsaafi xiinxala gabatee 3ffaa armaan olii irraatti taasifamerra hubachuun danda'ametti, boqonnaawwan sadeenuu keessatti, qabiyyeewwan walsimannaa hariiroo dalgeen hin qindooftu ni jiru. Isaanis, boqonnaa 7ffaa keessatti, qabiyyeewwan silabasiifi kitaaba barataa keessatti dhiyaatan waliin walcina qabamanii yummuu madaalaman qixa itti walhinsimane baay'eetu mul'atu. Fakkeenyaaf, silabasii keessatti qabiyyeen dhiyaate, jechoota walfakkiifi faallaa addaan baasuu yoo ta'u, qabiyyeen kun kitaaba barataa keessatti hin dhiyaanne. Gama biroottiin, qabiyyeen kitaaba barataafi qajeelchi barsiisaas kan walhinsimne ta'uu isaati. Akkasumas, qabiyyeewwan barnootaa faanii keessatti dhiyaachuu malan kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuu walsimanii jiraachuu dhabburrayyuu darbee tasuma kan hin dhiyaaneedha. Kun immoo, gama qabiyyeewwan silabasiifi kitaaba barataa akkasumas, ogummawwan afaaniitiin walsimannaa hariiroo dalgeen kan hin jirre ta'uunsaa adda bahee jira.

Qabiyyeewwan boqonnaa 7ffaa keessatti walsimatani dhiyaatanis ni jiru. Isaanis, qabiyyeewwan silabasii keessaa, jechoota walfakkiifi faallaa adda baasuu kan jedhuufi kitaaba barataa keessaa moo, jechootaafi faallaa isaanii kanneen jedhaniidha. Akkaataa walsimannaan hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kutaa 6ffaa boqonnaa 8ffaa sakatta'a meexiinxalameen, qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaatan: Ibsoota addaan baasuu kan jedhu yoo ta'u, achi jalatti ibsa maqaafi ibsa xumuraatu dhiyaatee jira. Haa ta'u malee, kitaaba barataa keessatti qabiyyeen kun tasumaa hin dhiyaaneedha. Kanarraa wanti xiinxalame, hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee meeshaalee kunneen keessa jirachuu isaati.

Qabiyyeen kitaaba barataa keessatti dhiyaate dubbisa qofa yoo ta'u, innis haala walsimataa ta'een qabiyyee qajeelcha barsiisaa keessatti kan hin dhiyaanne ta'uun hubatameera jira. Gamaqabiyyeen silabasii keessatti dhiyaatees kitaaba barataa keessatti haala walsimannaa hariiroo dalgee qabuun kan dhiyaate miti. Gama biroon, qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kunneen keessatti dhiyaachuu malan, kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuu fa'aan haala hariiroo dalgee waliin qabaachuu malaniin walsimachuun kan dhiyaanne ta'uun sakatta'iinsaafi xiinxala meeshaalee barnootaa kunneen irratti taasifameen hubachuun danda'ameera.

Qabiyyeewwan silabasii boqonnaa 9ffaa keessatti dhiyaate immoo, dheerinaafi gabaabina sagalee yoo ta'u, kitaaba barataa keessatti immoo, qabiyyeen kun hin dhiyaanne.

Qabiyyeen silabasii keessatti dhiyaatee kitaaba barataa keessatti osoo hin dhiyaatin hafuun immoo, meeshaaleen barnootaa kunneen haala walsimannaa hariiroo dalgeerratti hanqina akka qaban kan mul'isuudha. Gama biroon, qabiyyeewwan haala walsimannaa meeshaalee barnootaa kanneen biroo hinqabneen kitaaba barataa keessatti dhiyaatan: Barreessuu, dubbachuu, hiika jechootaa, hudhaa, irrabutaafi sagalee laafaafi jabaa ta'uun adda bahee jira. Akkasumas, qabiyyeewwan boqonnicha jalatti dhiyaachuu qaban kanneen akka dandeettiwwan afaanii kanneen (dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuu) walsimatani kan hin dhiyaanne ta'uun hubatamee jira. Haaluma kanaan, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti, qabiyyeewwan barnoota afaanii keessatti dhiyaachuu malan dubbisa irraa kan hafe dhiyaachuu dhabuun hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa akka jiru kan dhugoomsuudha. Gama biraan, qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa sadeen kunneen dhiyaatan keessaa walsimana hariiroo dalgeetiin qinda'anii kan dhiyaatan dubbisa kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate ta'uun adda bahee hubatamee jira.

Walumaagalatti, hayyuun Heinich (1993). Waa'ee meeshaalee barnootaa ilaalchisee akkas jechuu ibse, meeshaalee barnootaa, barnoota sadarkaa kamiyyuu irratti kennamu haala ittiin odeeffannoo barnootaa toora galee yookiin caalatti akka hubataniif qindaa'ee barataa bira gahuun bu'a qabeessa kan taasisuudha. Kan malees, barnoota qabatamaa taasisuun qabiyyeewwan barnootaa daree keessatti kennamu naannoo isaa waliin walsimsiisee dhiyeessuun baruufi barsiisuu daran mijataa kan taasisuudha.

Gabatee (4) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O.kutaa 6ffaa boqonnaawwan 10ffaa, 11ffaafi 12ffaa

Boqonnaawwand hiyaatan.	Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate
B. 10. Eebba	<ul style="list-style-type: none"> Hudhaafi irra buta 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Barreessuu 	
B. 11. Obbo Sibiluufi Ogeessa Fayyaa	<ul style="list-style-type: none"> Jecha keessatti laafinaafi jabina sagalee 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Haasawaa 	
B. 12. Amala Arbaa	<ul style="list-style-type: none"> Akkaataa jechoonni itti ijaaraman Jecha tokko keessaa jecha kan biroo baasuu Hundee jechaa irratti maxxantoota dabaluu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu Jecha Keessaa jechoota baasuu

Akkuuma gabatee 4ffaa armaan olii irraa hubachuun danda’ameetti, qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa sadeen walbira qabamee yummuu sakatta’amee xiinxalametti, qabiyyeewwan walhinsimne baay’eetu mul’atu. Fakkeenyaaf, silabasii boqonnaa 10ffaa keessatti qabiyyeen dhiyaate hudhaafi irrabuta kan jedhuudha. Haa ta’u malee, qabiyyeen kun kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti tasumayyuu hin dhiyaanne. Akkasumas, qabiyyeewwan barnoota afaanii keessatti dhiyaachuu malan kan akka dandeettiwwan afaanii keessaa dubbachuu dhaggeeffachuufi barreessuun hin dhiyaanne. Kun immoo, qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa boqonnaa kana keessatti dhiyaatan baayeen isaanii walsimachuu dhabuu kan mul’isuudha.

Yaaduma kana hayyoonni, (Cunningsworth, 1995; Richards and Rodgers, 1986). Qabiyyeewwan seerlugaatis ta'e, qabiyyee dandeettiwwanii kitaaba keessatti haaluma barbaachisummaa isaatti walduraa duubaan dhiyaachuu akka qabu ibsu. Haaluma walfakkaatuun, qabiyyeen boqonnaa 11ffaa keessatti dhiyaate jecha keessatti laafinaaf jabina sagalee kan jedhu yoo ta'u, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti immoo, hin dhiyaanne. Kana qofaa osoo hin taane, qabiyyeewwan meeshaalee barnoota afaanii keessatti dhiyaachuu qaban danuun isaanii hin dhiyaanne. Qabiyyeen meeshaan barnootaa tokko keessa jiraatee kan biroo keessaatti dhiyaachuu dhibuun immoo, walsimannaan hariiroo dalgee gama qabiyyeen hanqina qabaachuu kan argisiisuudha.

Akkasuma boqonnaa 12ffaa keessatti, qabiyyeen walsimannaa hariiroo dalgeetiin hin dhiyaanne ni jiru. Fakkeenyaaf, silabasii keessatti hundee jechaa irratti maxxantoota dabaluu kan jedhutu dhiyaatee jira. Haa ta'u malee, qabiyyeen kun kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti hin dhiyaanne. Kun immoo, hanqinni walunannaa qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kunneen keessa jiraachuu ifaan kan mul'isuudha. Gama biroon, meeshaalee barnootaa kunneen sadeen keessaa walsimannaa hariiroo dalgee qabaatanii kan dhiyaatan, dubbisa kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate, haaluma kanaan, silabasii keessaatti jecha keessaa jecha biroo baasuu qabiyyee jedhuufi kan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate fa'a ta'uun adda bahee jira.

Gabatee (5) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O. kutaa 6ffaa boqonnaawwan 13ffaa, 14ffaafi 15ffaa

Boqonnaawwan	Qabiyyeewwan	Qabiyyeewwan	Qabiyyeewwan qajeelcha
dhiyaatan.	silabasii keessatti dhiyaate	kitaaba barataa keessatti dhiyaate	barsiisaa keessatti dhiyaate
B. 13. Fayyaan Cululeedha	<ul style="list-style-type: none"> Jechoota tishoo 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu Jehoota tishoo Sababaafi bu'aa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisa Jechoota tishoo Gabatee odeeffannoo qabu Yaada kenname bifa gabateetiin ibsuu
B. 14. Obbo Tolaa Barattoota Isaanii	<ul style="list-style-type: none"> Jecha, gaaleefi hima 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu 	
B. 15. Gaagura	<ul style="list-style-type: none"> Hiika galma jechootaa, gaaleefi himoota Sirnaan naqam ni jechootaafi qubeewwan jijjiirraa hiikaa fiduu isaa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Hiika galmee jechootaa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu Hiika jechoota dubbisa keessaa Qubee sirnaan naqamanii jijjiirraa hiikaa akka fidan Jechoonni yoo bakka waljijjiiran akka hiika biroo kennan

Akkuma sakatta'iinsa gabatee 5ffaa armaan olii irraa hubachuun danda'ametti, meeshaalee barnootaa sadeen walbira qabamanii yummuu xiinxalamanitti, qabiyyeewwan meeshaalee sadeen boqonnaawwan sadeenuu keessatti, hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeen akka jiru hubatamee jira. Fakkeenyaaf, qabiyyeewwan silabasii boqonnaan 13ffaa keessatti qabiyyeewwan hin dhiyaanne, dubbisni haala kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaateen tasumayyuu hin jiru. Akkasumas, qabiyyeewwa kitaaba barataa keessatti

sababaafi bu'aa jechuun dhiyaate, silabasii keessatti hin dhiyaanne. Haaluma kanaan, qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti, gabatee odeeffannoo qabuufi yaada kenname bifa gabateetiin ibsuu jedhu kan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate silabasiifi kitaaba barataa keessatti. Akkasumas, ogummawwan afaanii kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuufi caaslugni tasumaa hin dhiyaanne. Kanarraa wanti hubatmu, hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee meeshaalee kunneenii gama qabiyyeetiin akka jiruudha. Boqonnaa 14ffaa keessatti immoo, qabiyyeen meeshaalee barnootaa walsimannaa hariiroo dalgeetiin hanqina qaban ni jiru. Fakkeenyaaf, silabasii keessatti qabiyyeen dhiyaate, jecha, gaaleefi hima yoo ta'an, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti wanti dhiyaate hin jiru. Kana qofa osoo hin taane, qabiyyeewwan meeshaalee barnoota afaanii keessatti dhiyaachuu malan kanneen akka ogummawwan afaaniifi seerlugni hin dhiyaanne. Wantootni kunneen qinda'aanii argamuu dhabuun immoo, hariiroo dalgeerratti qindoominni akka hin jirreefi walsimachuu dhabuu isaanii mul'isa.

Boqonnaa 15ffaa keessattis, qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa sadeenuu keessatti, hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee ni mul'ata. Isaan kunneenis, silabasii keessatti qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kan biroo waliin walsimee hin dhiyaanne. Fakkeenyaaf, silabasii keessatti, matadureen dubbisaan walqabatu hin dhiyaanne. Akkasumas, ogummawwan afaanii kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbissuufi barreessuu akkasumas, seerlugni tasumaa hanga qoratichi sakatta'iinsa taasisetti, hin argamne. Haaluma walfakkaatuun, kitaaba barataa keessatti ogummawwan afaanii keessaa dhaggeeffachuu, dubbachuu, barreessuufi suurlugni walsimataniin hin dhiyaanne. Yaaduma kana hayyuun, Cook (2001). Kitaabni barnootaa barataan karaa garaagaraa akka baratu gargaara. Ogummaan afaanii baratamuu qaban unka ittiin to'atamu danda'utti caccabsuudhaan haala itti baratamuuf qophaa'an; salphaarraa gara cimaatti, beekamaarraa gara kan hin beekamneetti, tarreessuun dhiyeessuu akka qaban ibsa. Gama biroon, meeshaalee barnootaa sadeenuu keessaatti qabiyyeewwan haala walsimannaa hariiroo dalgeetiin qindoomina gaarii qabaatanii dhiyaatan ni jiru. Isaanis, dubbisa kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate, hiikaa galmee jechootaa, gaaleefi himoota, sirnaan naqama jechotaafi qubeewwan jijjiirraa hiikaa fidan kanneen jedhaman fa'aa ta'uun adda bahee hubatamee jira.

Gabatee (6) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O.kutaa 6ffaa boqonnaawwan 16ffaa, 17ffaafi 18ffaa

Boqonnaawwan	Qabiyyeewwan silabasii	Qabiyyeewwan	Qabiyyeewwan
Dhiyaatan	keessatti dhiyaate	kitaaba barataa	qajeelcha barsiisaa
		keessatti dhiyaate	keessatti dhiyaate
B. 16. Ni Jiraam	<ul style="list-style-type: none"> • Hiika jechootaa, Gaaleewwaniifi himoota akka galma isaaniitti addaan baasuu • Qajeelchota adda addaa 	<ul style="list-style-type: none"> • Dubbachuu • Dubbisuu • Jechoota hiika galumsaa kennuu 	<ul style="list-style-type: none"> • Dubbisuu • Haalota ykn wanto ota lama wal bira qabuun, haala isa tokkoon kan biraa ibsuu • Jechoota dubbisa keessaa bahan • Giraafii irraa odeeffannoo
B. 17. Busaa	<ul style="list-style-type: none"> • Yaada loojikii • Sirna falmii • Sirna haasawaa 	<ul style="list-style-type: none"> • Dubbachuu • Dubbisuu • Sirna haasawaa 	<ul style="list-style-type: none"> • Dubbisuu • Sirna marii • Walaloo
B. 18. Adurreefi Saree	<ul style="list-style-type: none"> • Gareefi dhuunfan s agaleessanii dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> • Dubbachuu • Dubbisuu • Barreessuu 	

Akkaataa gabatee (6) ffaa armaan oliirraa hubatamuun xiinxalametti, boqonnaalee sadeenuufi qabiyyeewwan meeshaalee sadeenuu keessatti hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeetiin ni mul'atu. Fakkeenyaaf, boqonnaa 16ffaa silabasii keessatti, dubbisi hin dhiyaanne. Haa ta'u malee, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti, dhiyaatee jira. Akkasumas, qabiyyeewwan qajeelchota adda addaa kan jedhu, qabiyyee silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatee jira. Haa ta'u malee, qabiyyeen kun kitaaba barataa keessatti, hin dhiyaanne. Gama birootiin, qajeelcha barsiisaa keessatti qabiyyeen dubbisa qayyabachuu

jedhu dhiyaatee kan jiru yoo ta’u, Qabiyyeen kun haala walsimannaa hariiroo dalgee qabuun silabasiifi kitaaba barataa keessatti hin dhiyaanne. Akkasumas, qabiyyeewwan haalota ykn wantoota lama walbira qabuun haala isa tokkoon kan biraa ibsuufi giraafii irraa odeeffannoo adda addaa qaban jechuun qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti hin dhiyaanne. Kun immoo, walsimannaan hariiroo dalgee gama qabiyyeen kan hin jirre ta’uu ifaan kan mul’isuudha. Gama biroon, qabiyyeen hiika jechootaa, galeewwaniifi himootaa akka galma isaaniitti addaan baasuu jedhaman, qabiyyeewwan haala walsimataa ta’een dhiyaataniidha. Boqonnaa 17 ffaa meeshaalee barnootaa sadeen keessatti qabiyyeewwan walhinsimane ni mul’atu. Faakkeenyaaf, qabiyyee silabasii keessatti yaada loojikiifi falmii jedhu, dhiyaatee jira. Haa ta’u malee, qabiyyeen kun kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti hin dhiyaanne. Haaluma kanaan, qajeelcha barsiisaa keessatti qabiyyeen sagaleesanii dubbisuuf qophaa’eefi walalootu jira. Haa ta’u malee, Qabiyyeewwan kun, silabasiifi kitaaba barataa keessatti hin jiran.

Walumaagalatti, qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa barnoota Afaan Oromoo kunneen haala walsimannaa hariiroo dalgee qabuun waliin qinda’anii dhiyaachuu dhabuun dhiibbaa haala baruufi barsiisuurraan akka ga’u danda’us waan quba nama qabsiisu qaba jechuudha. Gama biroon, qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa boqonnaa 17ffaa keessatti haala walsimataa ta’een dhiyaatan sirna mariifi sirna haasawaa qofa ta’uun bira gahamee jira. Boqonnaa 18ffaa keessatti immoo, qabiyyeen silabasii keessatti qofa dhiyaate malee, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti hin dhiyaanne. Kun immoo, hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeewwaniitiin kan jiru ta’uusaa jiraachuu isaa hubatamee jira.

Gabatee (7) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O.kutaa 6ffaa boqonnaawwan 19ffaa, 20ffaa fi 21ffaa

Boqonnaawwan Dhiyaatan	Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate
B.19.Shaayee Dhuguu Eenyutu Eegale	<ul style="list-style-type: none"> Muuxannoo Dubbisa gaarii 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu barreessuu 	
B.20. Oomisha Shaa'ee	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisa saffisaa Suuta dubbisu Sakatta'aan dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Barreessuu 	
B. 21.Faayidaa Eleektiriikii	<ul style="list-style-type: none"> Ibsoota garaagararraa ya adota ragaalee funaanuu: bobboca, fakkiiwwan irraa suurawwanirraa, ibsa jalaa, gabateerraa, kaartaarraa, ibsa dabalataa, giraafiirraa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Hiika jechootaa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu Fakkii Ibsa jalaa

Sakatta'iinsa meeshaalee sadeen walcina qabamee taasifameenfi xiinxalame gabatee 7ffaa olii keessatti qabiyyeewwan dhiyaatan irraa akka hubatametti,boqonnaawwan sadeenuu keessatti qabiyyeewwan walhinsimne ni mul'atu.Qabiyyeewwan haala walsimannaa hariiroo dalgeetiin hin dhiyaannes,boqonnaa 19ffaa silabasii keessatti qabiyyeen dhiyaate, muuxannoo dubbisa gaarii kan jedhu yoo ta'u, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti humtuu hin dhiyaanne.Boqonnaa 20ffaa keessatti immoo, qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate,dubbisa saffisaa kaayyoo dubbisa garaagaraa wajjin walsimsiisuun, suutaan dubbisanii qayyabachuu,saffisaan dubbisanii qayyabachuu,akkaataa dubbisa sakatta'iinsaatiin qabxiiwwan barbaadama argachuu kan jedhan ture. Haa ta'u malee, qabiyyee silabasii keessatti dhiyaate kun haala walsimataa ta'een meeshaalee kanneen biroo keessatti hin dhiyaanne.Akkasumas,boqonnaa 21ffaa silabasii keessatti,qabiyyeewwan dhiyaatan, ibsoota adda addaarraa yaadota ragaalee funaanuu, bobboca, fakkiiwwan irraa, suurawwan irraa, ibsa

jalaa, gabatee irraa, kaartaa irraa, ibsa dabalataafi giraafii irraa fa'aa akka ta'an adda bahee jira. Garuu, qabiyyeewwan kunneen martinuu kitaaba barataa keessatti kan hin dhiyaanne ta'uun adda bahee jira. Gamabiroon, dubbisi kitaaba barataa keessatti dhiyaate immoo, silabasii keessatti hin dhiyaanne jechuudha. Qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan fakkii, gabateefi ibsa jalaa fa'i. Haa ta'u malee, qabiyyeewwan kunneen immoo, kitaaba barataa waliin walsimanii hin qophoofne ta'uun hubatamee jira.

Walumaagalatti, meeshaaleen barnootaa kunneen irraguddeessa hanqina walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeetiin akka qaban bira gahamee jira. Gama biroon, qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kunneen hariiroo dalgeerratti haala walsimataa ta'een, silabasii keessatti dhiyaate, fakkii, gabateefi ibsa jalaa kanneen jedhaman yoo ta'u, dubbisni kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaates, walsimannaa hariiroo dalgee qabachuun isaa hubatamee jira.

Gabatee (8) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O.kutaa 6ffaa bo qonnaawwan 22ffaa, 23ffaa, 24ffaafi 25ffaa

Boqonnaawwan	Qabiyyeewwan	Qabiyyeewwan	Qabiyyeewwan qajeelcha
Dhiyaatan	silabasii keessatti dhiyaate	kitaaba barataa keessatti dhiyaate	barsiisaa keessatti dhiyaate
B .22. Xalayaa Barreessuu	<ul style="list-style-type: none"> Himoota walitti fidanii keeyyata barreessuu Akkaataa itti walqabsiiftota fayyadaman 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Xalayaa barreessuu 	<ul style="list-style-type: none"> Walqabsiistota adda addaa Qabxilee dubbisa gaarii Mammaaksa Oromoo adda addaa
B .23. Afoola	<ul style="list-style-type: none"> Ragoota adda addaa kan gaazexawwaniif b arruuleewwanii ga raagara baasuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu 	
B .24. Walaloo	<ul style="list-style-type: none"> Mataduree guddaafi xiqqaa akkasumas ijoo dubbiiwwaniifi gooreewwan addaan baasuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> Mataduree guddaafi xiqqaa akkasumas ij oo dubbiiifi gooree dubbisaa ykn barreeffamaa Quunnamtiifi garaagarummaa sababaafi bu'aa
B .25. Seenaa Jireenyaa	<ul style="list-style-type: none"> Xalayootaa ddaa d daa 	<ul style="list-style-type: none"> Barreessuu Dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisa Xalayaa firaafi dhuunfa

Akkuma sakatta'iinsa gabatee 8ffaa armaan olii irraa hubachuun danda'ametti, qabiyyeewwan meeshaalee barnoota sadeen keessatti, hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee ifaan kan

mul'atu ta'uun mirkanaa'ee jira.Fakkeenyaaf,qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaatan, himoota walitti fidanii keeyyata barreessuu yoo ta'u,qabiyyeen kun kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti kan hin dhiyaanne ta'uu.Gama biroon,dubbisni kan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate immoo,silabasii keessatti kan hin dhiyaanne ta'uu. Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaatee, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti haala walsimataa ta'een hin dhiyaanne immoo,qabxilee dubbisa gaariifi mammaaksa Oromoo adda addaa kanneen jedhaman ta'uun adda bahee jira.Kanaafuu,qabiyyeewwan armaan olitti dhiyaatan kunneen hanqina walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeewwaniitiin akka qaban adda bahee jira.Gama birootiin immoo,qabiyyeewwan haala walsimannaa hariiroo dalgeetiin qindaa'anii dhiyaatan,kanneen akka dubbisa kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaataniifi qabiyyee faayidaa walqabsiistota jechuun silabasii, kitaaba barataafi kan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan fa'aa ta'uun hubatamee jira.

Boqonnaa 23ffaa keessatti immoo,kan walsimannaa haa hafuu, qabiyyeen dhiyaate silabasiifi kitaaba barataa keessatti, qabiyyeewwan ragoota adda addaa kan gaazexawwaniifi barruuleewwanii garaagara baasuufi dubbachuu qofatu dhiyaate. kan jedhutu dhiyaatee jira.Boqonnaa 24ffaa keessatti, qabiyyeewwan haala walsimannaa hariiroo dalgeerratti hanqina qaban dubbisni silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti kan hin dhiyaanne tahuun hubatamee jira.

Gama biroon, qabiyyeewwan meeshaalee kunneenii haala walsimataa ta'een qinda'anii dhiyaatan mataduree guddaafi xiqqaa akkasumas ijoo dubbiwwanii (ka'umsa dubbiwwanii) fi gooreewwan addaan baasuu jechuun silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti kanneen dhiyaatan mirkanaa'ee jira. Haaluma gabatee 8ffaa armaan olii boqonnaa 25ffaa irraa hubachuun danda'ametti,qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa sadeen dhiyaatan keessatti, wantoonni waliin hin deemne ni jiru.Isaan kunneenis, dubbisa kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatee, silabasii keessatti osoo hin dhiyaatin hafuu akka ta'e hubatamee jira.Karaa biraatiin immoo,boqonnaa 25ffaa armaan olii keessatti,gama walsimannaa hariiroo dalgeetiin walcina qabamanii yummuu sakatta'amuun xiinxalamanitti, haala walsimataa ta'een qabiyyeewwan dhiyaatan, silabasii keessatti, xalayoota adda addaa yoo ta'u, kitaaba barataa keessatti immoo, xalayaa barreessuu akkasumas, qajeelcha barsiisaa keessattis xalayaa firaafi dhuunfaa kanneen jedhaman ta'uun adda bahee jira.

4.3. Haala Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Meeshaalee Barnootaa

Sakatta'iinsi meeshaalee barnootaa sadeen irratti erga taasifameen booda, walcina qabamee roga adda addaan madaalamuun, adda addummaafi walsimannaa qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) haala gabatee armaan olii keessatti dhiyaateen xiinxalamuun kanaa gaditti ibsi itti kennamee jira.

1.3.1. Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Silabasiifi Kitaaba Barataa

Qorataan yeroo sakatta'iinsa meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kutaa 6ffaa sadeen geggeesse ,haala walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeetiin jiraniifi garaagarummaa silabasiifi kitaaba barataa keessatti mul'atan adda baasuun haala armaan gadiin ibsamani jiru. Akkuma sakatta'a gabateewwan armaan olii irraa hubatamuun danda'ameetti, qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaatanii kitaaba barataa keessatti osoo hin dhiyaatin hafan ni jiru. Isaanis: walduraa duubaan akka itti aananitti dhiyaatanii jiru.

Isaanis: Akkaataa qubeen ittibocamu, barreeffama harkaa, jechoota walitti fidanii hima ijaaruu, faayidaa bu'uuraa sirna tuqaalee adda baasuu, jijjiirama hiikaa fiduufi barreeffama tokko qayyabachuuf murteessaa ta'uu, gabaajee, hiikaa jechootaa isa ifa ta'e addaan baasuu, akkaataa itti fayyadama kitaabota ragaa, jechoota walfakkiifi faallaa addaan baasuu, ibsoota addaan baasuu, ibsa maqaa, ibsa xumuraa, dheerinaafi gabaabina sagalee, hudhaafi irrabuta, jecha keessatti laafinaafi jabina sagalee akkaataa jechoonni itti ijaaraman, jecha tokko keessaa jecha biroo kan baasuu, hundee jechaa irratti maxxantuu dabaluu, jecha, hima, gaalee, sirnaan naqamni jechootaafi qubeewwan jijjiirraa hiikaa fiduu isaa, qajeelfamoota adda addaa, yaada loojikii, sirna marii, gareefi dhuunfaan sagaleessanii dubbisuu, muuxannoo dubbisa gaarii, dubbisa saffisaa kaayyoo dubbisa garaagaraa wajjin wal akka siman taasisuu, suutaan dubbisanii qayyabachuu, saffisaan dubbisanii qayyabachuu, akkaataa dubbisa sakatta'iinsaatiin qabxiiwwan barbaadaman argachuu, ibsoota adda addaa irraa yaadota ragaalee funaanuu, bobboca, fafakkiiwwan irraa, suurawwan irraa, ibsa jalaa, gabatee irraa, kaartaa irraa, ibsa dabalataa, giraafii irraa, himoota walitti fidanii keeyyata barreessuu, ragoota adda addaa kan gaazexawwaniifi barruuleewwanii garaagara baasuu, mataduree guddaafi xiqqaa akkasumas ijoo dubbiwwanii (ka'umsa dubbiwwanii)fi gooreewwan addaan baasuu, keeyyatoota walitti fidanii barreeffama gabaabaa barreessuu, ittifufummaa guddina barreessaa tokko hubatanii

addeessuu, mammaaksotaafi oduu durii, akkaataa yaadota loojikii, duraa duuba gochaafi yeroo, quunnamtii adda addummaa sababaafi bu'aa, yaada murtoo irra ga'uu, mamii malee haalotni “ni ta'a” jedhanii xumuruu, haalota ilaalanii bu'aawwan isaa ”ni ta'a”jedhanii xumuruu, dandeettii waldorgomsiisuu, haqaafi yaada dhuunfaa, yaadota gooree barbaachisaafi hin barbaachifne addaan baasuu, mala yaadannoo hambisuu, qabiyyee barreeffamaa ykn dubbifama tokkoo jedhamsa isaatiin dhiyeessuu, yaada tokko jedhumsa, adda addaan ibsuu, gabaabsuufi babal'isuu, seenaa jalqabame xumuruu, akkaataa seenaa mataa ofii itti barreessan, kanneen jedhaman akka ta'an adda bahee hubatamee jira. Qabiyyeewwan kunneen silabasii keessatti haadhiyaatan malee, kitaaba barataa keessatti walsimachuu dhabuufi qabiyyeewwan kunneen gonkumaa kan hin dhiyaanne ta'uun adda bahee hubatameera. Kana malees,ogummawwan afaanii kanneen akka dhaggeeffachuu,dubbachuufi barreessuu akkasumas, seerlugni hin dhiyaanne.

4.3.2. Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Kitaaba Barataafi Qajeelcha

Qorataan yeroo sakatta'a sanadaalee raawwatetti, walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeetiin jiraniifi garaagarummaa kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisaa keessatti mul'atan adda baasuun haala armaan gadiin ibsamaniiru. Akkuma sakatta'iinsa gabateewwan armaan olii irraa hubatamuun danda'ameetti, qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaatanii qajeelcha barsiisaa keessatti osoo hin dhiyaatin hafan ni jiru. Isaanis, walduraa duubaan akka itti aananitti dhiyaataniiru: Sababaafi bu'aa, jechoota kennamaniif hiika galumsaa kennuu, sirna haasawaa, keeyyata barreessuu, akkaataa gumeen ittiqophaa'u kanneen jedhan qabiyyee kitaaba barataa keessatti yoo dhiyaatanis, qajeelcha barsiisaa keessatti osoo hin dhiyaatin hafuun isaanii sakatta'iisa taasifameen adda bahee hubatamee jira. Gama biroon, qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti walsimatani dhiyaatan walduraa duubaan: Dubbisawwan dhiyaatan, jechoota tishoo, hiika galmee jechootaa, keeyyata barreessuu, akkaataa gumeen itti qophaa'u fa'aa akka ta'an mirkanaa'ee jira.

4.3.3. Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Silabasiifi Qajeelcha Barsiisaa

Kaayyoon qophii qajeelcha barsiisaa inni bu'uuraa qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaatanirratti barsiisotaaf ibsaafi yaadannoo barbaachisoo dhiyeessuun barsiisonni karoora baafatanitti akka milka'aniif haala mijataa kan uumuufidha. Haa ta'u malee, qoratichi yummuu qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa sakatta'etti, hanqinoonni gama walsimannaa hariiroo dalgee roga qabiyyeewwaniin jiraachuun adda bahee hubatameera.

Fakkeenyaaf, qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaatanii qajeelcha barsiisaa keessatti osoo haala walsimataa ta'een hin dhiyaatin hafan walduraaduubaan adda bahanii dhiyaatanii jiru. Akkaataa qubeen itti bocamu, jechoota walitti fidanii hima ijaaruu, ibsa xumuraa, dheerinaafi gabaabina sagalee, hudhaafi irrabuta, jecha keessatti laafinaafi jabina sagalee, jecha, himaafi gaalee, yaada loojikii, sirna falmii, sirna haasawaa, gareefi dhuunfaan sagaleessanii dubbisuu, muuxannoo dubbisa gaarii, dubbisa saffisaa kaayyoo dubbisa garaagaraa wajjin wal akka siman taasisuu, suutaan dubbisanii qayyabachuu, saffisaan dubbisanii qayyabachuu, akkaataa dubbisa sakatta'iinsaatiin qabxiiwwan barbaadaman argachuu, ibsoota adda addaarraa yaadota ragaalee funaanuu, bobboca, suurawwan irraa, kaartaa irraa, himoota walitti fidanii keeyyata barreessuu, ragoota adda addaa kan gaazexawwaniifi barruuleewwanii garaagara baasuu, mataduree guddaafi xiqqaa akkasumas ijoo dubbiwwanii (ka'umsa dubbiwwanii) fi gooreewwan addaan baasuu, keeyyatoota walitti fidanii barreeffama gabaabaa barreessuu, itti fufummaa guddina barreessaa tokko hubatanii addeessuu, mammaaksotaafi Oduu durii, akkaataa yaadota loojikii, duraa duuba gochaafi yeroo, quunnamtii adda addummaa sababaafi bu'aa, yaada murtoorra ga'uu, mamii malee haalotni "ni ta'a" jedhanii xumuruu, haalota ilaalanii bu'aawwan isaa" ni ta'a" jedhanii xumuruu, dandeettii waldorgomsiiisuu, jechuun dhiyaatanii jirachuun isaanii adda bahee hubatamee jira.

Gama biroon, qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatee, silabasii keessatti osoo hin dhiyaatin hafan: Dubbisa adda addaa, gabatee odeeffannoo qabu, yaada kenname bifa gabateetiin ibsuu, jechoonni yoo bakka waljijjiiran akka hiika biroo kennan, dubbisa qayyabachu madaalota ykn wantoota lama walcina qabuun, haala isa tokkoon kan biraa ibsuu, jechoota dubbisa keessaa bahan, giraafii irraa odeeffannoo adda addaa qaban, dubbisa sagaleessanii dubbisuuf qophaa'e, walaloo, qabxilee dubbisa gaarii, mammaaksa Oromoo

adda addaa, quunnamtiifi garaagarummaa sababaafi bu'aa fa'i. Qabiyyeewwan armaan olitti walduraa duubaan tarreeffaman irraan kan hafe warreen hafan walsimanii dhiyaatanii akka jiran adda bahee hubatameera.

4.3.4. Qabiyyee Silabasii Malee Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaa Keessa Hin Jirree
Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaatan kanneen kitaaba barataa keessa jiran waliin wal simatee dhiyaachuutu eegama. Haa ta'u malee, qoratichi yummuu qorannaa isaa geggeessutti qabiyyeewwan meeshaa tokko keessatti dhiyaatee osoo meeshaa kan biroo keessatti hin dhiyaatin hafan jiraachuu isaa bira gaheera.

Fakkeenyaaf, qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaatanii kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti osoo hin dhiyaatin hafan: Akkaataa qubeen itti bocamu, jechoota walitti fiduun hima ijaaruu, ibsa xumuraa, dheerinaafi gabaabina sagalee jecha keessatti laafinaafi jabina sagalee hudhaafi irra buta, hundee jechaa irratti maxxantoota dabaluu, jecha, gaaleefi hima, yaada loojikii, sirna falmii, gareefi dhuunfaan sagaleessanii dubbisuu, muuxannoo dubbisa gaarii dubbisa saffisaa kaayyoo dubbisa garaagaraa wajjin wal akka siman taasisuu, suutaan dubbisanii qayyabachuu, saffisaan dubbisanii qayyabachuu, akkaataa dubbisa sakatta'iinsaatiin qabxiiwwan barbaadaman argachuu, boboca, suurawwan, kaartaa irraa, ibsa dabalataa, giraafii, ragoota adda addaa kan gaazexawwaniifi barruulewwanii garaagara baasuu, akkaataa gumeen itti qopheeffatan, keeyyatoota walitti fidanii barreeffama gabaabaa barreessuu, itti fufummaa guddina barreessaa tokko hubatanii addeessuu fa'aan jiraachuun bira gahameera.

4.3.5. Silabasiin Ala Qabiyyee Kitaaba Barataafi Qajeelcha Barsiisaatti Dabalaman
Qabiyyeewwan osoo ilabasii keessatti hin dhiyaatin kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti haammatan qabxilee armaan gadii ta'uun bira gahamee jira. Isaanis: dubbisa, sababaafi bu'aa, yaada kenname bifa gabateetiin kaa'uu, haalota yookiin wantoota lama walbira qabuun, haala isa tokkoon kan biraa ibsuu, jechoota dubbisa keessaa bahan, giraafii irraa odeeffannoo, dubbisa sagaleessanii dubbisuuf qophaa'e, walaloo, mammaaksa Oromoo adda addaa, qunnamtiifi garaagarummaa sababaafi bu'aa fa'aadha.

4.4. Madaallii Meeshaalee Barnootaa Ija Ulaagaalee Filannoo Meeshaalee Sief Kaayeen

Sakatta'iinsiifi qorannoon meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kunneen irratti geggeeffame, qoratichi ulaagaalee ogeessi barnootaa Sief E.(1998) jedhamu kaayeen walsimsiisuun xiinxalee jira.Kanaaf,ulaagaalee filannoo meeshaalee sirna barnootaa hubachuurratti xiyyeeffate kan Sief (1998) irratti hundaahuun haala qindoomina qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kanneen sadarkeessuun yoo madaalamu,iskeelii hubannoo argachuu irratti xiyyeeffate fayyadamuun si'a safaramu meeshaalee barnootaa kunneen yaada ulaagaalee kana keessatti eeraman kan hin guutne ta'uutu hubatamee jira.Kana jechuun yaada ulaagaalee armaan gadiitti ka'aman kan hin guutne ta'u irraa hubatamee jira.Haaluma kanaan, meeshaan barnootaa kan akka kitaaba barataa yummuu qophaa'utti, ulaagaalee hedduu kanneen dhimmoota garaagaraa of keessatti haammatamanii qopheeffamuu akka qabu ta'uutu hubatamee jira.

Dhimmoottan kunneenis:Meeshaaleen yaaddan gurguddoo fi gaaffilee barbaachisoo ta'an irratti xiyyeeffatu, meeshaaleen namoonni baratan sirriitti yaaduu,ibsuufi dandeettii ol'aanaa akka fayyadaman gochuu,meeshaalee gama aadaafi ga'umsaatiin bu'uura madaalii seeraqabeessafi wantoota garaagaraa madaaluu danda'an haammatanii jiru, meeshaaleen gochoota hirmaachisaa fudhatamaa qabaniifi nama hawwatan haammatamanii jiruu,meeshaaleen yaaddan gurguddoo itti fuufiinsa irra deddeebi'amanii ilaaluu kan jedhuufi meeshaaleen mala dagaagina barachuu barattootaa kan sirriin calaqisiisuu danda'an ta'uu qabu.(Seif 1998)

Yaadota ulaagaalee hayyuuu kanarraa wantoonni hubatamuun danda'amu, meeshaaleen barnootaa kunniin yaaddan gurguddoo fi gaaffilee barbaachisoo irratti xiyyeeffachuu qabu. Haa ta'u malee, yummuu, qoratichi meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kutaa 6ffaa kan bara 1996 A.L.H.tti qophaa'ee, hojiin baruufi barsiisuu ittiin adeemsifamaa jiru irratti sakatta'iinsa gadi fagoo geggeessaa turetti, hanqinootni akka yaaddan gurguddoo kanneen akka dandeettiwwan afaanii, beekumsa afaanii, seerlugaafi madaallii barbaachisoofi dandeettiifi beekumsa barattootaa guddisuu danda'an irratti baay'inaan mul'atu.

Meeshaaleen barnootaa kanneen akka silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa kanaaf qophaa'an barattoonni akka sirriitti yaada isaanii ibsataniifi muuxannoo qaban waliin akka waljijjiiran gochuurratti, hanqina qabaachuutu hubatama.Kunis, barattoonni of danda'anii yaada ofii ibsachuuf carraa gahaa dhabuu,shaakalawwa dhiyaatan barattoonni akka waliin walcimsaniif

mijataa ta'uu dhabuu, aadaa hawaasaa baruuf kan dandeesisu ta'ee dhiyaachuu dhabuun, haala walquunnamtii barattootaafi barsiisaaf qabiyyeen mijataan jiraachuu dhabuu, qabiyyeewwan barnootaa hiika qabeessa ta'e keessatti barattoota shaakalsiisan dhibuun isaa haala ulaagaalee kanaafi kitaaba barataa kutaa kanaaf qopheeffame sakatta'uun adda bahee hubachuun danda'ameera. Meeshaaleen yaaddan gurguddoofi itti fufiinsaan irra deddeebi'anii ilaaluu irratti xiyyeeffannoon gahaan itti kennamee, qabiyyeewwan barbaachisoon kanneen akka dandeettiwwan afaanii arfan, seerlugni, buukumsa afaaniifi hiika jechootaa haala dandeettii barattootaa waliin kan walsimu miti. Haaluma kanaan, qabiyyeewwan meeshaalee kunneen keessatti dhiyaatan karaa hundaan walsimatani kan dhiyaatan miti. Haala ulaagaalee hayyuun kun kaayeen qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kunneen keessatti dhiyaatan mijataa kan hin taaneefi sadarkaafi umurii barattootaa irratti xiyyeeffatee kan hin qophoofne ta'uun hubatameera.

Itti dabalees, hayyuun kun ulaagaalee meeshaaleen barnootaa guutuu qaban yoo ibsu, meeshaaleen dandeettii garaagaraa, fedhii waabeekuufi hubachuu akkasumas, fedhii barattootaa kan biroo keessummeessuu danda'uu, meeshaaleen sirna barnootaa kun meeshaa barnootaa kitaaba barataa qofa irratti kan hin hundoofne ykn meeshaalee garaagaraa baay'ee kan haammatu ta'uu, barachuu teeknooloojiin deggerame ta'uu, meeshaaleen beekumsaan walsimachuu, dandeettiwwan waliigalteefi odeeffannoo gadi fageenyaa qabu kan beekumsa dabalataa barattoota ta'uu, akkasumas, meeshaaleefi qajeelfamootni sagantaa sirna barnootaa kun sirriitti kan qophaa'efi barsiisonni itti fayyadamuuf kan mijatufi meeshaaleen muuxannowwan alaa, qooda fudhatiinsa maatiis dabalatee qaama muuxannoowwan adda addaa irraa argamu ta'uu, akka qabu ibsa. (Seif.1998) Yaada hayyuu kanaa irraa wanti hubatamu meeshaaleen sagantaa barnootaaf qophaa'u tokko ulaagaalee adda addaa guutatani kan qopha'an ta'uutu hubatama. Haa ta'u malee, meeshaaleen barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) Afaan Oromoo kunneenis, dandeettii barattootaa gabbisuu irratti, beekumsaafi hubannoo barattootaa gonfachiisuu irratti, akkasumas, fedhii barattootaa keessummeessuuf kan hin mijanne ta'uu isaa ulaagaalee hayyuun kun kaayeerraa hundaa'uun hubachuun danda'ameera. Qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa dhiyaatanii baay'een kan walhinsimane ta'uun hubatameera. Meeshaan barnootaa haala salphaafi ifa ta'een qophaa'uu irratti hanqinatu jira. Haalli qindoomina boqonnaawwan, qabiyyeewwanii, barannoowwanii, madaalliwwan dhiyaatan kan walhinsimane ta'uun bira gahameera.

Meeshaaleen muuxannoowwan alaa jajjabeessuu irratti hanqina qabu. Qooda fudhatiinsa maatii jajjabeessuu irratti hanqinni ni mul'ata. Kana jechuun, barattoonni muuxannoo qabatamaa gonfachuuf, barnoota dhugaa barachuudha. Barnoonni dhugaa immoo, qaama sirna barnootaati. Akkasumas, qooda fudhatiinsi maatii gahee guddaa qaba. Gaheen isaas, barattoota isaanii duukaa bu'uun hordofuun, haala mijeessuu, meeshaalee barnootaa guutuufi waan isaan guyyaa guyyaan barachaa oolan hordofuufi rakkoo mudateef mariidhaan hiikuu keessatti muuxannoo qaban geggeruun gahee maatii barattootaati. Kanaafuu, meeshaaleen barnootaa qophaa'e, hirmaannaa maatiifi qaama muuxannoowwan alaa jajjabeessuu irratti hanqinni akka jiru hubatameera. Walumaagalatti, yaada ulaagaalee hayyuun armaan olii kaa'erraa wanti hubatame, meeshaaleen barnootaa kunneen ulaagaalee ka'amee jiru kan hinguutne ta'uun adda bahee hubatamee jira.

4.5. Afgaaffii Barsiisota Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 6ffaatiif Dhiyaateefi Hiika Isaa

Qorataan milkaa'ina qorannoo isaatiif taaftaalee ragaaleen yookiin odeeffannoo ittiin funaannate keessaa inni biraa gaffii afaaniiti. Haaluma kanaan, ragaalee yookiin odeeffannoo isaa haalaan cimsachuuf afgaaffilee afur (4) barsiisota Godina Wallaggaa Lixaa Aanaa Sayyoo Nooleetti, manneen barnootaa sadarkaa tokkoffaa: Dirree Dabbasoo, Kolbaa Amboo, Haroo Geecoofi Dabbasoo Cirrachaatii barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa barsiisaa jiraniif dhiyessee deebii isaanii akka itti aanuutti qaaccessuun xiinxalee dhiyessee jira.

Gaaffii 1ffaa. Walsimannaan hariiroo dalgee qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa 6ffaa maalfakkaata?

Deebiftuu 1ffaa. Hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kutaa 6ffaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelchaa barsiisaa) kan bara 1996/2004 maxxafamee hojiin baruufi barsiisuu ittiin adeemsifamaa jiru yummuu madaalamu, hanqinni walsimannaa qabiyyeewwanii baay'inaan mul'ata. Fakkeenyaaf, meeshaa barnootaa keessaa silabasii kan jedhamu gurraan dhagahuurra darbee ijaan argee takkaa kan itti hinfayyadamnee ta'uu, qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatanis duraaduubni ittiin dhiyaachuu qabaniin walsimatee hin jiru. Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessa jiranis iddoo baay'eetti haala walsimannaa dalgee dhiyaachuu qabuun kan dhiyaate miti. Fakkeenyaaf, kitaaba barataa kutaa kanaaf qophaa'e boqonnaa 1 fuula 1 gilgaala 5ffaa A fi B Ajaja waan barsiisaan kee sii dubbisan

caqasaa iddoo duwwaa guuti jedha. Haa ta'u malee, yummuu qajeelcha barsiisaa irraa dubbisicha barattootaaf dubbisuuf qajeelcha barsiisaa fayyadamuuf barbaadanitti dubbisichi qajeelcha barsiistotaa keessatti kan hindhiyaanne ta'uu yaada odkennitootaa irraa hubachuun danda'ameera. Kun immoo, haala barachuu barattootaafi ga'umsa barattootaa irratti dhiibbaa geessisuu akka danda'utu irraa hubatama.

Deebisaa 2ffaa. Hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa yummuun walcina qababee ilaalamutti, hanqinni gama qabiyyeetiin nimul'ata. Carraa silabasii argadhee walcina qabee ilaaluu yoon dhaabes, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa hariiroo dalgee isaanii yummuun madaalu, baay'inaan kan walsimneedha. Fakkeenyaaf, duraaduubni qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan kan walhinsimanneedha. Kitaaba barataa boqonnaa 1. Sheekoo dhiyeessuu yoo jedhu, Qajeelcha barsiisaa boqonnaa 1 irratti immoo, mataduree aramaa jedhutu dhiyaatee jira. Kun immoo, hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeetiin jiraachuu mul'isa. Akka yaada odkennaa kana irraa hubachuun danda'ametti, hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee akka jiruufi yeroo gabaabaa keessatti fooyyeffamuu akka qabutu hubatama.

Akkasumas, dubbisa adda addaa kitaaba barataa keessatti yoo dhiyaatanis, qajeelcha barsiisaa keessatti immoo, tasumayyuu kan hindhiyaanneedha. Gilgaalli kitaaba barataa keessatti dhiyaataniifi deebiin qajeelcha barsiisaa keessa jiran, darbee darbee kan walhinsimneedha. Kun immoo, dhiibbabaa barachuu barattootaa irraan akka gahutu hubatama.

Deebisaa 3ffaa. Haala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa yummuun madaalu, hanqinaalee hedduutu mul'ata. Fakkeenyaaf, qabiyyee meeshaa barnootaa tokko keessatti dhiyaate meeshaa barnootaa kan biroo keessaa dhabamuu baay'inaan mul'ata. Silabasii kan jedhamu akka mana barumsaa keenyaatti kan hin jirre tahuu, qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan kan waliin hin deemneedha. Qabiyyeen meeshaa tokko keessatti dhiyaate haala walsimataa ta'een meeshaa kan biroo keessatti dhiyaachuu dhabuu dandeettiwwan afaanii meeshaa tokko keessatti yoo dhiyaate, meeshaa kan biroo keessatti dhiyaachuu dhabuufi qabiyyeewwan kitaaba keessatti dhiyaateefi wayitii barnootaa kanaaf kennaman kennaman kan walhinsimnee ta'uutu hubatama.

Deebisaa 4ffaa. Hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa yoowalcina qabnee ilaallu, kan waliin hindeemneedha. Waliin deemuu dhabuu meeshaalee kunneenis, gama qabiyyeewwaniifi haala dhiyaanna isaaniitiinidha. Fakkeenyaaf, qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaatanii kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti osoo hin dhiyaatin hafan: Akkaataa qubeen itti bocamu, jechoota walitti fiduun hima ijaaruu, ibsa xumuraa, dheerinaafi gabaabina sagalee, jecha keessatti laafinaafi jabina sagalee hudhaafi irrabuta, hundee jechaa irratti maxxantoota dabaluu, jecha, gaaleefi hima, yaada loojikii, sirna falmii, gareefi dhuunfaan sagaleessanii dubbisuu, muuxannoo dubbisa gaarii dubbisa saffisaa kaayyoo dubbisa garaagaraa wajjin wal akka siman taasisuu, suutaan dubbisanii qayyabachuu, saffisaan dubbisanii qayyabachuu, akkaataa dubbisa sakatta'iinsaatiin qabxiwwan barbaadaman argachuu, boboca, suurawwan, kaartaa irraa, ibsa dabalataa, giraafii, ragoota adda addaa kan gaazexawwaniifi barruulewwanii garaagara baasuu, akkaataa gumeen itti qopheeffatan, keeyyatoota walitti fidanii barreeffama gabaabaa barreessuu itti fufummaa guddina barreessaa tokko hubatanii addeessuu qabiyyeewwaan jedhaman silabasii malee, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti hin dhiyaanne kun immoo, walsimachuu dhabuun qabiyyeewwani akka jiru irraa hubatama.

Dimshaashumatti, yaadni odkennitoonni dhiyeessan kan walsimuufi hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeewwan meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) kan bara 1996/2004 tti qophaa'ee hojiin baruufi barsiisuu ittiin adeemsifamaa jiru keessatti baay'inaan akka mul'atufi meeshaaleen barnoota dhiyaatanii hojii irra jiran kan yeroo dheeraa osoo hin haarefamin tureefi hanqinaalee knneen akka: Hanqina walsimachuu dhabuu duraaduuba boqonnaawwaniifi qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa, hanqina walsimachuu dhabuu baay'ina boqonnaawwan silabasiifi kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessa jiran, walsimachuu dhabuu gilgaalli kitaaba barataa keessa jiruufi deebiwwan qajeelcha barsiisaa keessa jiraniifi kkf kan walhinsimnee ta'uutu hubatama. Kun immoo, adeemsa qophii barsiisotaas ta'e, barachuu barattootaa irraan dhiibbaa ga'uu akka danda'utu hubatama.

Gaaffii 2ffaa. Tarii Meeshaalee barnoota sadeen kunneen keessaa hariiroo dalgeerratti akka hanqinatti wanti mul'atu jiraa?

Deebiftuu 1ffaa. Eeyyee, hariiroo dalgeerratti wanti akka hanqinaatti mul’atan baay’ee tu mul’atu. Isaan keessaa muraasni: Walsimachuu dhabuu duraaduuba qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan, qabiyyeewwan sababaafi bu’aa, jechoota kennamaniif hiika galumsaa kennuu, sirna haasawaa, keeyyata barreessuu, akkaataa gumeen itti qophaa’u kanneen jedhan kitaaba barataa keessatti yoo dhiyaatan, qajeelcha barsiisaa keessatti osoo hin dhiyaatin hafuun akka hanqina walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti mul’atanitti eeraniiru.

Akkasumas, dubbisni kitaaba barataa keessatti dhiyaate haala walsimannaa hariiroo dalgee qabuun qajeelcha barsiisaa keessatti osoo hin dhiyaatin hafuu, qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dandeettiwwan afaanii barattootaa ol guddisuuf dhiyaatan haala walsimannaa hariiroo dalgee qabaniin qajeelcha barsiisaa keessatti osoo hin dhiyaatin hafuun yaada od kennituu kanarraa hubachuun danda’ameera.

Deebisaa 2ffaa. Eeyyen, hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kutaa 6ffaatiin mul’atan danuu ta’anis, muraasni: Akka carraa ta’ee daawwannaadhaaf yummuun gara mana barumsaa ollaa yummuun deemutti, silabasii akka mana barumsaa keenyaatti hin jirre, achii argaadhee, ergifachuun kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa waliin walcina qabee yummuun ilaalutti, qabiyyeewwan silabasii keessa jiraatanii kitaaba barataa keessa hin jirre akkaataa qubeen itti bocamu, jechoota walitti fiduun hima ijaaruu, ibsa xumuraa, dheerinaafi gabaabina sagalee, jecha keessatti laafinaafi jabina sagalee hudhaafi irra buta, hundee jechaarratti maxxantoota dabaluu, jecha, gaaleefi hima, yaada loojikii, sirna falmii, gareefi dhuunfaan sagaleessanii dubbisuu, muuxannoo dubbisa gaarii dubbisa saffisaa kaayyoo dubbisa garaagaraa wajjin wal akka siman taasisuu, suutaan dubbisanii qayyabachuu, saffisaan dubbisanii qayyabachuu, akkaataa dubbisa sakatta’iinsaatiin qabxiwwan barbaadaman argachuu, boboca, suurawwan, kaartaa irraa, ibsa dabalataa, giraafii, ragoota adda addaa kan gaazexawwaniifi barruulewwanii garaagara baasuu, akkaataa gumeen itti qopheeffatan, keeyyatoota walitti fidanii barreeffama gabaabaa barreessuu, itti fufummaa guddina barreessaa tokko hubatanii addeessuu fa’aa akka ta’an adda bahee hubatameera. Kun immoo, dhiibbaa kallattii adda addaan geessisuu akka danda’utu hubatama. Fakkeenyaaf, haaalduree qophe barsiisotaa keessattiifi haala barachuu barattootaarratti dhiibbaa fiduu akka danda’utu hubatama.

Deebisaa 3ffaa. Waa'ee walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kutaa 6ffaa walgaafachuurra meeshaaleen kunneen ni jiruu jedhamee osoo iyyaafatamee gaariidha, jechuun meeshaalee barnootaa keessaa silabasiin tasumayyuu kan hin jirre yoo ta'u, haala walsimachuufi walsimachuu dhiisuu isaa ibsuun akka hin danda'amne eeran.

Gama walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kutaa 6ffaa keessaa kan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaatti yoo ceenu, hanqinni walsimannaa darbee darbee kan mul'atuudha. Fakkeenyaaf, qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessa jiraatanii haala walsimataa ta'een kitaaba barataa keessatti hin dhiyaanne: Dubbisa, sababaafi bu'aa, yaada kenname bifa gabateetiin kaa'uu, haalota ykn wantoota lama walcina qabuun, haala isa tokkoon kan biraa ibsuu, jechoota dubbisa keessaa bahan, giraafii irraa odeeffannoo, dubbisa sagaleessanii dubbisuuf qophaa'e, walaloo, mammaaksa Oromoo adda addaa, qunnamtiifi garaagarummaa sababaafi bu'aa fa'aa yoo ta'an isaan kunneen walsimannaa dalgeerratti hanqina qabaachuun immoo, dhiibbaa barachuu barattooraan ga'uu waan danda'uuf qaammi ilaalu, meeshaaleen barnootaa kunneen irra deebi'amee madaalamuun fooyyefamuu akka qabu eeru.

Deebisaa 4ffaa. Eeeyyee, walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) irratti wantoonni akka hanqinaatti mul'atan ni jiu. Fakkeenyaaf, meeshaalee barnootaa keessaa silabasii akka mana barumsaa keenyaatti dhabnus, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa yummuu walcina qabnee ilaallu, wantoonni akka hanqina walsimannaatti mul'atan ni jiru. Isaanis: Kitaaba barataa keessatti dubbisni kan dhiyaatee jiru yoo ta'u, qajeelcha barsiisaa keessatti immoo, tasayyuu kan hindhiyaanne ta'uu, haalli dhiyaannaa boqonnaawwan kitaaba barataa keessaafi kanneen qajeelcha barsiisaa keessaa iddoo adda addaatti kan waldhiitu ta'uu, duraaduubni qabiyyeewwan barnootichaa kan walhinsimne ta'uutu qabiyyeewwan jiranis, haala ifaa ta'een walsimatani kan hin jirreefi dhiibbaa barachuu barattootaa irraan gahuu kan danda'aniidha.

Walumaagala, yaadni odkennitoota hundaa kan walfakkaatuufi haalli walsimannaa hariiroo dalgee meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kutaa 6ffaa bara 1996/2004 qophaa'ee hojiin baruufi barsiisuu ittiin adeemsifamaa jiru hanqina baay'ee kan qabuufi yeroo gabaabaa keessatti qaamonni dhimmi ilaalu irra deebi'ee madaaluun fooyyessuu akka qaban eeru.

Gaaffii 3ffaa. Qabiyyeewwan silabasii keessa jiraatanii kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessa hin jirre maalfa'i?

Deebiftuu 1ffaa. Gaaffii kana siif deebisuu hin danda'u. Silabasiin akka mana barumsaa keenyaatti kan hin jirreefi ittis fayyadamaa kanin hin jirre waanan ta'eef. Gabaabatti, hanqinni meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kutaa 6ffaa waan mul'atuufi silabasii immoo, gurraan dhagahuurra darbee ijaan hinargine jechuudha. Kun immoo, adeemsa qophiilee hojii baruufi barsiisuuf barsiistonni taasifnuufi barachuu barattootaarratti illee, dhiibbaa geessisaa waan jiruuf itti haayaadamu jechuun eeran. Kanarraas wanti hubatamu hanqinni meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo akka jirutu hubatama. Kun immoo, barsiistonni karaa guutuu ta'een qophii barbaachisaa tasisanii haala qulqullina qabuun barsiisuuf danqaa akka ta'e mul'isa.

Deebisaa 2ffaa. Qabiyyeewwan silabasii keessa jiraatanii kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessa hin jirre: Akka carraa ta'ee daawwannaadhaaf yummuun gara mana barumsaa ollaa yummuun deemutti, silabasii akka mana barumsaa keenyaatti hin jirre, achii argaadhee, ergifachuun kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa waliin walcina qabee yummuun ilaalutti, qabiyyeewwan silabasii keessa jiraatanii kitaaba barataa keessa hin jirre akkaataa qubeen itti bocamu, jechoota walitti fiduun hima ijaaruu, ibsa xumuraa, dheerinaafi gabaabina sagalee, jecha keessatti laafinaafi jabina sagalee hudhaafi irra buta, hundee jechaa irratti maxxantoota dabaluu, jecha, gaaleefi hima, yaada loojikii, sirna falmii, gareefi dhuunfaan sagaleessanii dubbisuu, uuxannoo dubbisa gaarii dubbisa saffisaa kaayyoo dubbisa garaagaraa wajjin wal akka siman taasisuu, suutaan dubbisanii qayyabachuu, saffisaan dubbisanii qayyabachuu, akkaataa dubbisa sakatta' iinsaatiin qabxiwwan barbaadaman argachuu, boboca, suurawwan, kaartaa irraa, ibsa dabalataa, giraafii, ragoota adda addaa kan gaazexawwaniifi barruulewwanii garaagara baasuu, akkaataa gumeen itti qopheeffatan, keeyyatoota walitti fidanii barreeffama gabaabaa barreessuu, itti fufummaa guddina barreessaa tokko hubatanii addeessuu fa'aatu mul'atu. Kun immoo, silabasiin, kitaaba barataafi qajeelchi barsiisaa kan waliin hindeemneefi hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyee meeshaalee barnootaa sadeenitiin akka jiru kan mul'isuudha.

Deebisaa 3ffaa. Meeshaalee barnootaa keessaa silabasiin akka mana barumsaa keenyaatti waan hin jirreef gaaffi kana deebisuu hin dandeenye. Haa ta'u malee, hanqinni meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo bal'inaan mul'atuudha. Kun immoo, hanqinni meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo akka jiruufi ariitiin furamuu akka barbaachisutu irraa hubatama.

Deebisaa 4ffaa. Gaaffii kana deebisuuf wantoonni na danqan, silabasiin akka mana barumsaa keenyaatti waan hin jirreef. Dhabamuun meeshaa barnootaa kun immoo, haala walsimannaa hariiroo dalgee meeshaalee kunneenii gama qabiyyeetiin qaban ibsuun hindanda'anne.

Walumaagalatti, yaadni odkennitoota hundinuu kan walfakkaatuufi meeshaalee barnootaa sadeen keessaa irracaalaa silabasiin kan hin argamneefi haala walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeetiin jiruufi hin jirre adda basuun akka rakkoo ta'etu hubatama. Gama biroon, odkennaan tokko akka carraa ta'ee mana barumsaa ollaa daawwiif deemeen silabasii argadhee akkan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa waliin walcina qabee ilaaletti qabiyyeewwan silabasii keessa jiraatanii kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessa jire: Akkaataa qubeen itti bocamu, jechoota walitti fiduun hima ijaaruu, ibsa xumuraa, dheerinaafi gabaabina sagalee, jecha keessatti laafinaafi jabina sagalee hudhaafi irra buta, hundee jechaa irratti maxxantoota dabaluu, jecha, gaaleefi hima, yaada loojikii, sirna falmii, gareefi dhuunfaan sagaleessanii dubbisuu, muuxannoo dubbisa gaarii dubbisa saffisaa kaayyoo dubbisa garaagaraa wajjin wal akka siman taasisuu, suutaan dubbisanii qayyabachuu, saffisaan dubbisanii qayyabachuu, akkaataa dubbisa sakatta'iinsaatiin qabxiiwwan barbaadaman argachuu, boboca, suurawwan, kaartaa irraa, ibsa dabalataa, giraafii, ragoota adda addaa kan gaazexawwaniifi barruulewwanii garaagara baasuu, akkaataa gumeen itti qopheeffatan, keeyyatoota walitti fidanii barreeffama gabaabaa barreessuu, itti fufummaa guddina barreessaa tokko hubatanii addeessuu qabiyyeewwan kanneen jedhaman fa'aa walduraaduubaan akka jiran kaasuun ni danda'ama jedhe.

Gaaffii 4ffaa. Silabasiin ala qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dabala man maalfa'i?

Deebiftuu 1ffaa. Akkuman gaaffii 3ffaa keessatti naaf dhiyaate keessatti deebisuuf yaalii godhetti, deebii gaaffii kanaa deebisuuf, meeshaaleen sadeen jiraachuu barbaachisa ture. Haa ta'u malee, meeshaalee barnootaa keessaa silabasiin waan hin jirreef deebii gaaffii kennuun ni ulfaata.

Deebisaa 2ffaa. Silabasiin ala qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dabalaman: Dubbisawwan adda addaa, sababaafi bu'aa, yaada kenname bifa gabateetiin kaa'uu, haalota ykn wantoota lama walcina qabuun, haala isa tokkoon kan biraa ibsuu, jechoota dubbisa keessaa bahan, giraafii irraa odeeffannoo, dubbisa sagaleessanii dubbisuuf qophaa'e,

walaloo, mamaaksa oromoo adda addaa, qunnamtiifi garaagarummaa sababaafi bu'aa fa'aan waldura duubaan dhiyaatanii jiru.

Deebisaa 3ffaa. Gaaffii kana deebisuudhaaf, meeshaaleen barnootaa sadeen haala walsimeen ni jiraa? Gaaffiin jedhu osoo dhiyaatee gaarii ture. Sababni isaa meeshaa barnootaa keessaa silabasiin waan hin jirreef, walsimannaan hariiroo dalgee qabiyyee meeshaalee kanneenii murteessuufi qabiyyeewwan meeshaa tokko keessatti dhiyaatee meeshaa biraa keessatti osoo hin dhiyaatin hafe kana jechuun nama rakkisa.

Deebisaa 4ffaa. Silabasiin ala qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dabalaman adda baasuun eeruuf, jiraachuun meeshaalee barnootaa sadeenii murteessaa ture. Garuu, meeshaalee kunneen keessaa silabasiin akka mana barumsaa keenyaatti waan hin jirreef, deebii gaaffii kanaa deebisuun ulfaataa ta'ee argameera. Walumaagalatti, yaadni od kennitoonni gaaffilee dhiyaatanirratti deebisan kan walfakkaatuufi haalli walsimannaa meeshaalee barnootaa Afaan Oromoo kutaa 6ffaa gama dhiyaannaa qabiyyeewaniitiin hanqinaaleen baay'een akka mul'atuufi innumtiyyuu, manneen barnootaa baay'ee keessa kan hin jirreefi ta'uutu hubatama.

4.6. Cuunfaa Haala Walsimannaa Hariiroo Dalgee Qabiyyeewwan Meeshaalee Barnootaa

Kaayyoon qorannoo kanaa inni guddaan walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyee meeshaalee barnoota (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) Afaan Oromoo kutaa 6ffaa kan bara 1996/2004 tti maxxanfaman walcina qabuun sakatta'uudha. Walumaagalatti, sakatta'iinsa meeshaalee barnootaa, madaallii ulagaalee filannoo meeshaalee barnootaa hubachuurratti xiyyeeffate Seif (1998) fi afgaaffii barsiisota barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa barsiisanirraa walitti qabamerratti hundaa'uun haala walsimannaa qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa sadeen walcina qabuun yoo madaallamu haaluma walfakkaatuun hanqina baay'eetu qabiyyeewwan meeshaalee kunneen keessatti mul'atee jira. Isaan keessaa kanneen gurguddoon: Haqina walsimannaa/ waliin qindoomina/ hariiroo dalgee duraaduuba qabiyyeewwan dhiyaatanii, hanqina walsimannaa /waliin qindoomina / hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa sadeen keessatti dhiyaatanii yookiin qabiyyeen meeshaa tokko keessa jiru kan biraa keessaa dhibuu, hanqina walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan dandeettii afaanii, kanneen akka dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuu,

hanqina walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa silabasiifi kitaaba barataa keessatti mul'atan, hanqina walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti mul'atan, hanqina hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti mulatan, hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa silabasiifi kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessa akka jiru ifatti adda bahe mirkanaa'ee jira. Akkasumas, haala walsimannaa /qindoomina/ hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kunneenii yummuu walcina qabamanii madaalaman, haqinni walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa salphaa gara cimaatti kaa'uu dhabuun kan mul'atu ta'uun adda bahee hubatamee jira.

Boqonnaa Shan

5. Gudunfaa, Argannoofi Yaada Furmaataa

5.1. Seensa

Boqonnaa kana jalatti, gudunfaa, argannoofi yaada furmaataa qorannichaatu walduraa duubaan dhiyaatee jira.

5.2. Gudunfaa

Gudunfaan qorannoo kanaa sakatta'a walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa kan bara 1996/2004 tti qophaa'ee hojiirra jirurratti kan geggeefameedha.

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa immoo, haala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa kunneen, walcina qabuun sakatta'uufi xiinxaluun hanqinoota keessatti mul'atan yaada furmaataa eeruudhaaf. Adeemsa hojii qorannoo isaa milkeessuufis, qoratichi mala qorannoo jiran keessaa gosoota qorannoo ibsaa yookiin addeessaafi sakkatta'iinsa meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaatti) fayyadamee jira. Meeshaaleen ragaa sassaabuuf qoratichi qorannoo keessatti fayyadame sakatta'iinsa sanadaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) yummuu ta'an, akkasumas, afgaaffilee afur barsiisota meeshaalee barnootaa barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaatti fayyadamuun barsiisaa jiran mana barnootaa afur deemuun dhiyeessuun warraabbii geggeessuudhaan mala qorannoo akkamtaatti dhimma bahuun qaccefamanii kan ibsamaniidha.

Haaluma kanaan, raga qorannoo mul'atan irratti hundaahuun qabxiilee argannoo hanqinoonni walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa kan bara 1996/2004 maxxanfamee adeemsi baruufi barsiisuu ittiin adeemsifamaa jiru keessatti mul'atan xiinxalamee dhiyaatee jira. Akka bu'aan argannoo qorannoo kana irraa argame mul'isutti, hanqinaaleen walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeetiin meeshaalee barnootaa sadanuu keessatti ifaan mul'atanii jiru. Kanaaf, qorataan bu'aa argannoo xiinxala ragaalee meeshaalee barnootaa sadeen kunneen irraa argateefi odeeffannoo afgaaffiilee barsiistotaaf dhiyaate irratti hundaahuun meeshaaleen barnootaa sunneen hanqinaalee hedduu akka qaban bira gahamee jira. Hanqinootni walsimannaa hariiroo dalgee gama qabiyyeetiin mul'atanis: Hanqina

walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa duraaduubaan dhiyaatee jira. Fakkeenya. Tartiibni qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaateefi, kan kitaaba barataafi qajeelcha barsisaa keessaa walsimachuu dhabuu, qabiyyeewwan meeshaa tokko keessatti dhiyaate, meeshaa kan biraa keessaatti osoo hin dhiyaatin hafuu. Fkn. Dubbisni kitaaba barataa keessa malee, hin jiru/ tasumayyuu silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti kan hin dhiyaanne ta'uu, dubbisni gilgaala kitaaba barataa keessatti dandeettii dhaggeefachuu gabbisuuf qophaa'e qajeelcha barsiisaa keessatti osoo hin dhiyaatin hafuu, hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan silabasiifi kitaaba barataa keessatti mul'atan: Fakkeenyaaf, qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaatanii kitaaba barataa keessatti osoo hin dhiyaatin hafan walduraaduubaan akka itti aananitti dhiyaataniiru:

Akkaataa qubeen itti bocamu, barreeffama harkaa, jechoota walitti fidanii hima ijaaru, faayidaa bu'uura sirna tuqaalee adda baasuu, jijjiirama hiikaa fiduufi barreeffama tokko qayyabachuuf murteessaa ta'uu, gabaajee, hiikaa jechoota isa ifa ta'e addaan baasuu, akkaataa itti fayyadama kitaabotaragaa, jechoota walfakkiifi faallaa addaan baasuu, ibsoota addaan baasuu, ibsa maqaa, ibsa xumuraa, dheerinaafi gabaabina sagalee, hudhaafi irrabuta, jecha keessatti laafinaafi jabina sagalee akkaataa jechoonni itti ijaaraman, jecha tokko keessaa jecha biroo kan baasuu, hundee jechaa irratti maxxantuu dabaluu, jecha, hima, gaalee, sirnaan naqamni jechootaafi qubeewwan jijjiirraa hiikaa fiduu isaa, qajeelfamoota adda addaa, yaada loojikii, sirna marii, gareefi dhuunfaan sagaleessanii dubbisuu, muuxannoo dubbisa gaarii, dubbisa saffisaa kaayyoo dubbisa garaagaraa wajjin wal akka siman taasisuu, suutaan dubbisanii qayyabachuu, saffisaan dubbisanii qayyabachuu, akkaataa dubbisa sakatta' iinsaatiin qabxiwwan barbaadaman argachuu, ibsoota adda addaa irraa yaadota ragaalee funaanuu, bobboca, fakkiiwwan irraa, suurawwan irraa, ibsa jalaa, gabateerraa, kaartaa irraa, ibsa dabalataa, giraafii irraa, himoota walitti fidanii keeyyata barreessuu, ragoota adda addaa kan gaazexawwaniifi barruuleewwanii garaagara baasuu, mataduree guddaafi xiqqaa akkasumas ijoo dubbiiwwanii (ka'umsa dubbiiwwanii) fi gooreewwan addaan baasuu, keeyyatoota walitti fidanii barreeffama gabaabaa barreessuu, itti fufummaa guddina barreessaa tokko hubatanii addeessuu, mammaaksotaafi oduu durii, akkaataa yaadota loojikii, duraa duuba gochaafi yeroo, quunnamtii adda addummaa sababaafi bu'aa, yaada murtoorra ga'uu, mamii malee haalotni "ni ta'a" jedhanii xumuruu, haalota ilaalanii bu'aawwan isaa "ni ta'a" jedhanii xumuruu, dandeetti waldorgomsiisuu, haqaafi yaada dhuunfaa, yaadota

gooree barbaachisaafi hin barbaachifne addaan baasuu, mala yaadannoo hambisuu, qabiyyee barreeffamaa yookiin dubbifama tokkoo jedhamsa isaatiin dhiyeessuu, yaada tokko jedhumsa, adda addaan ibsuu, gabaabsuufi babal'isuu, seenaa jalqabame xumuruu, akkaataa seenaa mataa ofii itti barreessan, kanneen jedhaman fa'aa ta'uun adda bahee mirkanaa jira. Hanqina walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti mul'atan. Fakkeenyaaf, qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaatanii qajeelcha barsiisaa keessatti osoo hin dhiyaatin hafan ni jiru. Isaanis, walduraa duubaan akka itti aananitti dhiyaatanii jiru. Isaanis, sababaafi bu'aa, jechoota kennamaniif hiika galumsaa kennuu, sirna haasawaa, keeyyata barreessuu, akkaataa gumeen itti qophaa'u fa'a akka jiran adda bahee hubatameera.

Akkasumas, hanqina walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti mul'atan. Isaanis: Akkaataa qubeen itti bocamu, jechoota walitti fidanii hima ijaaruu, ibsa xumuraa, dheerinaafi gabaabina sagalee, hudhaafi irra buta, jecha keessatti laafinaafi jabina sagalee, jecha, himaafi gaalee, yaada loojikii, sirna falmii, sirna haasawaa, gareefi dhuunfaan sagaleessanii dubbisuu, muuxannoo dubbisa gaarii, dubbisa saffisaa kaayyoo dubbisa garaagaraa wajjin wal akka siman taasisuu, suutaan dubbisanii qayyabachuu, saffisaan dubbisanii qayyabachuu, akkaataa dubbisa sakatta'iinsaatiin qabxiwwan barbaadaman argachuu, ibsoota adda addaa irraa yaadota ragaalee funaanuu, bobboca, suurawwan irraa, kaartaa irraa, himoota walitti fidanii keeyyata barreessuu, ragoota adda addaa kan gaazexawwaniifi barruuleewwanii garaagara baasuu, mataduree guddaafi xiqqaa akkasumas ijoo dubbiwwanii (ka'umsa dubbiwwanii) fi gooreewwan addaan baasuu, keeyyatoota walitti fidanii barreeffama gabaabaa barreessuu, itti fufummaa guddina barreessaa tokko hubatanii addeessuu, mammaaksotaafi oduu durii, akkaataa yaadota loojikii, duraa duuba gochaafi yeroo, quunnamtii adda addummaa sababaafi bu'aa, yaada murtoo irra ga'uu, mamii malee haalotni "ni ta'a" jedhanii xumuruu, haalota ilaalanii bu'aawwan isaa" ni ta'a" jedhanii xumuruufi dandeettii waldorgomsiisuu kanneen jedhan ta'uun adda bahee hubatameera. Gama biroon, qabiyyeewwan silabasi keessa jiraatanii kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessa hin jirres akka jiran adda bahee jira. Fakkeenyaaf, akkaataa qubeen itti bocamu, jechoota walitti fiduun hima ijaaruu, ibsa xumuraa, dheerinaafi gabaabina sagalee, jecha keessatti laafinaafi jabina sagalee hudhaafi irra buta, hundee jechaa irratti maxxantoota dabaluu, jecha, gaaleefi hima, yaada loojikii, sirna falmii, gareefi dhuunfaan sagaleessanii dubbisuu, muuxannoo dubbisa gaarii dubbisa

saffisaa kaayyoo dubbisa garaagaraa wajjin wal akka siman taasisuu, suutaan dubbisanii qayyabachu saffisaan dubbisanii qayyabachuu dubbisa sakatta'iinsaa qabxiiwwan ijoo ta'an boboca, suura kaartaa irraa, ibsadabalataa, giraafii, rogoota adda addaa kan gaazexawwaniifi barruulewwanii garaagara baasuu, akkaataa gumeen itti qopheeffatan, keeyyatoota walitti fidanii barreeffama gabaabaa barreessuu, itti fufummaa guddina barreessaa tokko hubatanii addeessuu warreen gurguddoodha.

Haaluma kanaan, silabasiin ala qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dabalaman dabalaman kana jechuun qabiyyeewwan silabasii keessatti osoo hin dhiyaatin kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan jiraachuun isaanii adda baheera. Isaanis: dubbisalee adda addaa, sababaafi bu'aa, yaada kenname bifa gabateetiin kaa'uu, haalota ykn wantoota lama walbira qabuun, haala isa tokkoon kan biraa ibsuu, jechoota dubbisa keessaa bahan, giraafii irraa odeeffannoo, dubbisa sagaleessanii dubbisuuf qophaa'e, walaloo, mammaaksa Oromoo adda addaa, qunnamtiifi garaagarummaa sababaafi bu'aa kanneen jedhan jiraachuun isaanii adda baheera.

Walumaagalatti, sakatta'a walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi kajeelcha barsiisaa) kutaa 6ffaa bara 1996/2004 qophaa'ee hojiin baruufi barsiisuu ittiin adeemsifamaa jiru irratti geggeefameen hanqinaaleen garaagaraa akka jiran xiinxala ragaalee sakatta'a dookumantiifi afgaaffiilee barsiisotaarraa bu'aan argame mirkaneessuu danda'eera. Haaluma kanaan walqabatee, hanqinaalee mul'ataniif qaamoleen sababoota ta'a jedhamee qoratichaan hubatame, meeshaaleen sirna barnootaa kunneen yummuu qophaa'anitti, qaamolee meeshaalee sirna barnootaa kunneen qopheessuutti hirmaataniifi gulaaltonni meeshaalee kunneen gulaalan, haala ofeegannoofi xiyyeeffannoo qabuun kan hin qophoofnee ta'uutu adda bahee jira.

Akkasumas, akka bu'aan xiinxala ragaalee dookumantii/meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) irraa argametti, kanneen afgaaffiilee barsiisotaarraa argamanis hanqinaaleen sunneen akka jiran mirkaneessu. Haaluma kanaan, qoratichi ragaalee afgaaffiilee barsiisotaa irraa argamee haala walfakkaataniin cuunfee haala walfakkaatuun xiinxaluun bu'aa argame kan sakatta'a sanadaalee waliin walfakkaatan ta'uu isaa adda baasee hubateera.

5.2. Argannoowwan Qorannichaa

Akka waliigalatti,qabxiileen gurguddoo argannoo qorannoo kanaa, kanneen asiin gaditti walduraa duubaan dhiyaataniidha.

- Duraaduubni qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa kan bara 1996/2004 qophaa'ee hojiin baruufi barsiisuu ittiin adeemsifamaa jiru, boqonnaawwanfi qabiyyeewwan isaanii hanqinootni walsimannaa hariiroo dalgee qabaachuu isaanii adda bahee mul'atee jira.
- Dubbisni haala walsimannaa hariiroo dalgee qabuun kitaaba barataa, qajeelcha bariisaa keessatti kan hin dhiyaanne ta'uun mirkanaa'ee jira.
- Dubbisni dandeettii dhaggeeffachuu barattootaa shaakalsiisuuf qajeelcha bariisaa keessa akka jirutti kitaabni barataa ajaju/qajeelchu, qajeelch barsiisaa keessaatti kan hin dhiyaanne ta'uun bira gahamee jira.
- Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaatanii kitaaba barataa keessatti haala wal simannaa hariiroo dalgee qabuun hin dhiyaatin hafan jiraachuu.
- Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaatanii haala walsimannaa hariiroo dalgee qabuun qajeelcha barsiisotaa keessatti kan hin dhiyaanne ta'uun beekame jira.
- Hanqinni walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan silabasiifi qajeelcha barsiisaa keessatti mul'atan akka jiran.
- Qabiyyeewwan silabasii keessa jiraatanii kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti hin haammamatamne jiraachuu.
- Gamabiroon,qabiyyeewwan silabasiin ala kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dabalaman akka jiraniifi. Boqonnaawwan ykn qabiyyeewwan silabasiifi kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaatan baay'inaan kan wa hinsimne ta'uun adda bahee mirkanaa'ee jira

5.3. *Yaada Furmaataa Qorannichaa*

Hanqinotni bu'aa qorannoo kanaan adda bahan irratti hundaa'uun, yaadni furmaataa qorannichaa qoratichaan akka armaan gadiitti kennamee jira.

- ❖ Qopheessitoonni meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) barnoota Afaan Oromoo qopheessan, dhimma hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa gama duraaduuba isaa walsimsisuu ilaalcha keessa galchuun qopheessuun dhiyeessuu qabu.
- ❖ Qopheessitoonni meeshaalee barnootaa qopheessan, dubbisa meeshaalee sadeen keessaa haala walsimannaa hariiroo dalgee qabuun qopheessuu.
- ❖ Qopheessitoonni meeshaalee barnootaa dhimma walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyee kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa ilaalcha keessa galchuun gilgaala kitaaba barataa keessatti dhiyaateefi dubbisa dandeettii dhaggeeffachuu shaakalsiisuuf qajeelcha barsiisaa keessaatti qophaa'an walsimsiisuun qopheessuu.
- ❖ Silabasiin bu'uura meeshaalee barnootaa kanneen biroo waan ta'eef, haala walsimanna hariiroo dalgee gama qabiyyeetiin qabuun qindaa'ee kitaaba barataa keessatti dhiyaachuu qaba.
- ❖ Qopheessitoonni meeshaalee barnootaa kunneenii, qabiyyeewwan silabasiifi kanneen qajeelcha barsiisotaa keessa jiran haala walsimannaa hariiroo dalgee ilaalcha keessa galchuun qopheessuu qabu.
- ❖ Qopheessitoonni meeshaalee barnootaa, qabiyyeewwan silabasii keessatti qophaa'an haala walsimannaa hariiroo dalgee qabuun kitaaba barattootaafi qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyeessuun barbaachisaa ta'a.
- ❖ Qopheessitoonni meeshaalee barnootaa dhimma walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa ilaalcha keessa galchuun boqonnaawwan yookiin qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa waliinqindeessanii dhiyeessuu qabu.

Wabii

Abarraa Nafaafi Kaawwan. (1999). *Wiirtuu Jildii-8, Barruulee Qormaata Waaltina Afaan Oromoo*, Biiroo Aadaafi Turuzimii Oromiyaa, Finfinnee.

Adaanee Dinqisiisaa. (2013). *Walsimannaa Itti Fayyadamina Sagantaa Barnoota Afaan Oromoo Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 8ffaa Xiyyeeffannoo Manneen Barnootaa Walmaraafi Bulchiinsa Magaalaa Hoolataa: Yuunivarsiitii Addis Ababa: Finfinnee*, (Kan hin maxxanfamne)

Addunyaa Barkeessaa. (2011). *Akkamtaa, Yaadrimee Qorannoo Hujoo Afaan Oromoo Keessatti*, Finfinnee: Efficiency Printing Press.

Addunyaa Barkeessaa. (2011). *Sanyii: Jechaafi Caasaa isaa*, Finfinnee Efficiency printing press.

Addunyaa Barkeessaa. (2014). *Semmoo: Bu'uura barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo*, Oromiyaa Finfinnee: Far East Trading PTC.

Asaayee Baqqalaa. (2007). "Argamsaafi Itti Fayyadaminsa Sagantaa Barnoota Afaan Oromoo Raadiyyoorraa: Kutaa 1-4 irratti kan xiyyeeffate." Qorannoo Eeba boodaa Yuunivarsiitii Finfinnee. (Kan hin maxxanfamne)

Allwright, R.L. (1990). *What Do We Want Teaching Materials For, Currents In Language Teaching ?*: Oxford University Press.

Beekaan Gulummaa. (2015). *Tuujuba: Saayinsii Dandeettiwwan Afaanii*, Finfinnee Oromiyaa.

Berg, B.L. (2001). *Qualitative research methods for the Social Sciences*. (4th ed.) London: Allyn and Pearson Education Company.

Brown, et al, (1989). *Curriculum And Instruction: An Introduction Into Method of Teaching*. London Macmillan Company.

Brown Douglas. (2000). *Teaching By Principles. An Interactive Approach To Language Pedagogy*. Second Edition Longman.

Candlin, C.N. (1984). *Applied A System Approach to Curriculum Innovation in The Public Sector In Read, J.A.S. (ED.). Trend In Language Syllabus Design*. Singapore: SEAMEO Regional Language Center.

- Cecilia Braslavsky. (2005). *School Knowledge In Comparative And Historical Perspective: Changing Curricula In Primary And Secondary Education*. Netherland: Springer.
- Cilrk.J.I. (19879). *Curriculum Renewal in School Foreign Language Learning*, Oxford:Oxford University Press.
- Cohen. (1994). *Research methods in Education*, 4th ed. London:Routledge.
- Cook.G. (2003). *Applied Linguistics*, Oxford:Oxford University Press.
- Cunningsworth.A. (1995). *Choosing your Course Books*, London:Heineman.
- Cunningsworth.A. (1984). *Evaluation And Selecting ETL Teaching Materials*. UK:Athenaeum Press Ltd.
- Dastaa Dassaalany. (2013). *Bu'uura Qorannoo*:Finfinnee,Boolee.
- Dirribaa Dabalee. (2008). *Xiinxala Qabiyyee Caaslugaa Kitaaba Barataa Kutaalee 11fi 12: Walitti fufiinsaafi dagaaginarratti xiyyeeffachuun*:Yuunivarsiitii Finfinnee (kan hinmaxxanfamne.)
- Dubin,F.and E.Olshtain. (1986). *Course Design:Developing Programmes and Materials for language learning*.Cambrige University Press.
- Ehret,C. (2002). *The civilization of Africa history to 1800*.Viginia:Virginia University Press.
- Ellis,R. (2003). *Task based Language and teaching*.Oxford:Oxford University Press.
- Gaaddisaa Abdii. (2008). *Xiinxala walsimannaa Qabiyyee Silabasii,Kitaaba barataaafi Qajeelcha barsiisaa: Xiyyeeffannoon Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 10ffaa*:Finfinnee (kan hin maxxanfamne.)
- Garee Qormaata Afaan Oromoo. (2005). *Wiirtuu Jildii-10, Barruulee Qormaata Waaltina Afaan Oromoo*, Biiroo Aadaafi Turuzimii Oromiyaa, Finfinnee.
- Gurmeessaa Tujubaa. (2015). *Qaaccessa Caasaa Jechaafi Hima Afaan Oromoo Kitaabilee Wabii*:Finfinnee Yunivarsiitii Addis Ababaa.(Waraqaa qorannoo digirii 2ff^{aa} kan hin maxxanfamin)
- Heinich,R. (1989). *Instructional Media*.New York:Macmillan Publishing Company.
- Heinich,R. (1993). *Instructional Design Models*.New York:Macmillan Publishing Company.

- Kabbadaa Nagaraa. (2015). *Qaaccessa Dhiyaannaa Xinjecha Kitaabilee Barnoota Afaan Oromoo Kutaa Kudha-Tokkoffaafi Kudha-Lamaa*:Yunivarsiitii Addis Ababaa, Finfinnee, (Kan hinmaxxanfamne)
- Kidaanee Wadaajoo. (2005). “*Qaaccessa Dhiyaannaa Gilgaalota Hiika Jechootaa Kitaaba Barnootaa Afaan Oromoo Kutaa 12.*”Qorannoo Eebba boodaa Yuunivarsiitii Finfinnee.(Kan hinmaxxaffamne)
- Mauritz Johnson Jr. (1967). *Definitions and Models In Curriculum Theory*.
- Mc.Donough.J.and.Shaw. (1993). *Materials and Mathods in English language teaching*,Oxford, Black well publishers ltd.
- Ministeera Barnootaa. (1996). *Silabasii Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 6: Qajeelcha Qophii Qo’annaafi Qorannaa Sirna Barnootaa*,Biiroo Barnoota Oromiyaa.
- Ministeera Barnootaa. (1996). *Barnoota Afaan Oromoo Kitaaba Barataa Kutaa 6*:Biiroo Barnoota Oromiyaa.
- Ministeera Barnootaa. (2004). *Barnoota Afaan Oromoo Qajeelcha barsiisaa Kutaa 6*: Biiroo Barnoota Oromiyaa.
- Mulgeetaa Tendaa. (2012). *Qaaccessa dhiyaannaa Qabiyyee Jechaafi Himoota Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa Kurnaffaa Keessatti*.Finfinnee Yunivarsiitii Addis Ababaa (Waraqaa qorannoo digirii 2ffaa kan hin maxxanfamin)
- NNEK-International Consultancy. (1999). *Teachers Education Handbook:Institute For Curriculum Development and Research*,Ministry of Education:Addis Ababa.
- Nunan.D. (1988). *Syllabus Design*.Oxford:Oxford University Press.
- Nunan.D. (1992). *Research Methods inLanguage Teaching*,Cambridge:Cambridge Univarsity Press.
- Qajeelcha Qophii qo’annoofi Qorannaa Sirna Barnootaa. (B.B.O).(1995). *Silabasii Barnoota Afaan Oromoo*:Oromiyaa,Finfinnee.
- Richardas.J.C. (2001). *Curriculum development in Language Teaching*.Cambridge :Cambridge University Press.

- Richards.J and Renandya.W. (2002). *Methodology in Language Teaching*.Cambridge: Cambridge University Press.
- Richardas.J.C. and Rodgers.T. (1986). *Approaches and methods in language (3rd ed.)*, Cambrige:Cambridge University Press.
- Richardas.J.C.and Rodgers.T. (2001). *Approaches and methods inlanguage teaching*,Cambrige: Cambridge University Press.
- Rogers .T. (1989). *Syllabus design,Curriculum Development and Policy determination*.In.R. K.Jonson (ed) *The second Language curriculum*.New York:Cambridge University press.
- Seif,E. (1998). *Criteria for Selecting Understanding Based Curriculum Materials*.
- Walkin.L. (1982). *Instructional Techniques and Practice Cheltenham*:Stanley Thome's Publishsher Ltd.
- Walkin Cane Mark. (1994). 'Walk-in' *The Talk:Employee Hiv Educational Materials*. Washing,D C:Department Of Energy.
- Yaadasaa Tolasaa. (2008). *Malleen Qoranno Waliigalaa*.Printed by Far East Trading PLC.

Dabalee A

Gabateewwan haala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa (silabasi, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa kan bara1996/2004 maxxanfaman keessatti hanqinoota mul'atan adda baasuuf walcina qabamanii sakatta'aman:

Gabatee (1) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa boqonnaawwan 1ffaa, 2ffaafi 3ffaa

Boqonnaawwan Dhiyaatan	Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan qajeelcha barsii saa keessatti dhiyaate
B. 1. Sheekkoo Caqasuu	<ul style="list-style-type: none"> • Akkaataa qubeen itti bocamu • Barreeffama harkaa	<ul style="list-style-type: none"> • Dubbachuu • dhaggeeffachuu	<ul style="list-style-type: none"> • Barreeffama harkaa Fooyyessuu
B. 2. Guddisa Daa'imani	<ul style="list-style-type: none"> • Jechoota walitti fiduun hima ijaaruu	<ul style="list-style-type: none"> • Dubbachuu • Dubbisuu	
B. 3. Marii Qonnaan Bultootaa	<ul style="list-style-type: none"> • Sirnatuqaalee -Faayidaa bu'uuraa sirna tuqaalee adda baasuu -Sirnatuqaalee jijjiirama hiikaa fiduu isaaniifi barreeffama tokko qayyabachuuf murteessaa ta'uu	<ul style="list-style-type: none"> • Dubbachuu • Dubbisuu • Hiika jechootaa kennuu	<ul style="list-style-type: none"> • Tuqaalee adda addaa

Gabatee (2) Xiinxala walsimanna hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O.kutaa 6ffaa boqonnaawwan 4ffaa, 5ffaafi 6ffaa

Boqonnaawwan dhiyaatan.	Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan kita ba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate
B. 4. Falmii Barattootaa	<ul style="list-style-type: none"> Gabaajee 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu Falmii 	<ul style="list-style-type: none"> Gabaajee
B. 5. Adaamaa	<ul style="list-style-type: none"> Hiika jechootaa isa ifaa ta'e addaan baasuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Gaalee 	<ul style="list-style-type: none"> Hiika jechootaa isa ifa ta'e
B. 6. Bu'aa Hawwatootaa Turizimii Oromiyaa	<ul style="list-style-type: none"> Akkaataa Itti fayyadama kitaabota raga 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> Akkaataa Fayyadama kuusaa jechootaa

Gabatee (3) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O.kutaa 6ffaa boqonnaawwan 7ffaa,8ffaa,9ffaa

Boqonnaawwan Dhiyaatan	Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate
B. 7. Jeequmsa Madaallii Uumamaa	<ul style="list-style-type: none"> Jechoota wal fakkiifi faallaa addaan baasuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Barreessuu 	<ul style="list-style-type: none"> Jechootaafi faallaa isaanii
B. 8. Aramaa To'achuu	<ul style="list-style-type: none"> Ibsoota addaan baasuu Ibsa maqaa Ibsa xumuraa 	<ul style="list-style-type: none"> Barreessuu Dubbachuu Hiika jechootaa Hudhaa Irrabuta Sagalee laafaafi jabaa 	<ul style="list-style-type: none"> Ibsoota maqaa
B. 9. Faayidaa Saayinsiifi Teeknooloojii	<ul style="list-style-type: none"> Dheerinaafi gabaabina sagalee 	<ul style="list-style-type: none"> Barreessuu Dubbachuu Dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu

**Gabatee (4) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O.kutaa
6ffaa boqonnaawwan 10ffaa,11ffaafi 12ffaa**

Boqonnaawwan dhiyaatan.	Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate
B. 10. Eebba	<ul style="list-style-type: none"> Hudhaafi irra buta 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Barreessuu 	
B. 11. Obbo Sibiluufi Ogeessa Fayyaa	<ul style="list-style-type: none"> Jecha keessatti laafinaafi jabina sagalee 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Haasawaa 	
B. 12. Amala Arbaa	<ul style="list-style-type: none"> Akkaataa jechoonni itti ijaaraman Jecha tokko keessaa jecha kan biroo baasuu Hundee jechaa irratti maxxantoota dabaluu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu Jecha keessaa jechoota baasuu

Gabatee (5) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O. kutaa 6ffaa boqonnaawwan 13ffaa,14ffaafi 15ffaa

Boqonnaawwan dhiyaatan.	Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate
B. 13. Fayyaan Cululeedha	<ul style="list-style-type: none"> Jechoota tishoo 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu Jehoota tishoo Sababaafi bu'aa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisa Jechoota tishoo Gabatee odeeffannoo qabu Yaada kenname bifa gabateetiin ibsuu
B. 14. Obbo Tolaa Barattoota Isaanii	<ul style="list-style-type: none"> Jecha,gaaleefi hima 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu 	
B. 15. Gaagura	<ul style="list-style-type: none"> Hiika galma jechootaa, gaaleefi himoota Sirnaan Naqamni jechootaafi qubeewwan jijjiirraa hiikaa fiduu isaa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Hiika galmee jechootaa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu Hiika jechoota dubbisa keessaa Qubee sirnaan naqa manii jijjiirraa hiikaa akka fidan Jechoonni yoo bakka waljijjiiran akka hiika biroo kennan

Gabatee (6) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O.kutaa 6ffaa boqonnaawwan 16ffaa,17ffaafi 18ffaa

Boqonnaawwan Dhiyaatan	Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate
B. 16. Ni Jiraam	<ul style="list-style-type: none"> Hiika jechootaa, gaaleewwaniifi hi mootaa akka galma isaaniitti addaan baasuu Qajeelchota adda addaa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Jechoota kennamaniif hiika galumsaa kennuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu Haalota ykn wantoota lama wal bira qabuun, haala isa tokkoon kan biraa ibsuu Jechoota dubbisa keessaa bahan Giraafii irraa odeeffannoo
B. 17. Busaa	<ul style="list-style-type: none"> Yaada loojikii Sirna falmii Sirna haasawaa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Sirna haasawaa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu Sirna marii Walaloo
B. 18. Adurreefi Saree	<ul style="list-style-type: none"> Gareefi dhuunfaan sagaleessanii dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Barreessuu 	

Gabatee (7) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O.kutaa 6ffaa boqonnaawwan 19ffaa,20ffaafi 21ffaa

Boqonnaawwan dhiyaatan	Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate
B.19.Shaayee Dhuguu Eenyutu Eegale	<ul style="list-style-type: none"> Muuxannoo Dubbisa gaarii 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu barreessuu 	
B.20. Oomisha Shaa'ee	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisa saffisaa Suuta dubbisu Sakatta'aan dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Barreessuu 	
B. 21.Faayidaa Eleektiriikii	<ul style="list-style-type: none"> Ibsoota garaagararraa yaadota ragaalee funaanuu: Bobboca, fakkiiwwan irra surawwan irraa,ibsa jalaa,gabateerraa, kaartaarraa,ibsa dabalataa,giraafiirraa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu Hiika jechaa 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu Fakkii Ibsa jalaa

Gabatee (8) Xiinxala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee B.A.O.kutaa 6ffaa boqonnaawwan 22ffaa,23ffaa,24ffaafi 25ffaa

Boqonnaawwan Dhiyaatan	Qabiyyeewwan silabasii keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaate	Qabiyyeewwan qajeelcha barsiisaa keessatti dhiyaate
B .22. Xalayaa Barreessuu	<ul style="list-style-type: none"> Himoota walitti fidanii keeyyata barreessuu Akkaataa Itti walqabsiiftota fayyadaman 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Xalayaa barreessuu 	<ul style="list-style-type: none"> Walqabsiistota adda addaa Qabxilee dubbisa gaarii Mammaaksa Oromoo adda addaa
B .23. Afoola	<ul style="list-style-type: none"> Ragoota adda addaa kan gaazexawwaniifi barruuleewwanii garaagara baasuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu 	
B .24. Walaloo	<ul style="list-style-type: none"> Mataduree guddaafi xiqqaa akkasumas ijoo dubbiiwwanii (ka'umsa dubbiiwwanii) fi gooreewwan addaan baasuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbachuu Dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> Mataduree guddaafi xiqqaa akkasumas ijoo dubbiiwwanii fi gooree dubbisaa ykn barreeffamaa Quunnamtiifi garaagarummaa sa babaafi bu'aa
B .25. Seenaa Jireenyaa	<ul style="list-style-type: none"> Xalayootaa ddaa ddaa 	<ul style="list-style-type: none"> Barreessuu Dubbisuu 	<ul style="list-style-type: none"> Dubbisuu Xalayaa firaafi dhuunfa

Dabalee B
Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii

Kolleejjii Namoomaa, Qo'annoo Afaanotaa

Joornaalizimiifi Quunnamtii

Yuunivarsiitii Finfinnee

Afgaaffiin kunneen armaan gadii qorannoo matadureen isaa “Walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa) kutaa 6ffaa Walii qaban” jedhurratti, geggeessuuf kan qophaa’eedha. Kanaaf, gaaffileen kunneen barsiisota Barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa barsiisaniin kan deebi’u ta’a.

Gaaffilee siif dhiyaatan deebisuuf argamuu keetiif durseen si galateefadha.

Kaayyoon afgaaffichaa immoo, ciminaaleefi hanqinoota walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan meeshaalee barnootaa barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa keessatti mul’atan adda baasuun qaama ilaaluuf eeruuf yaadameeti. Kanaaf, odeeffannoo sirriifi dhugaqabeessa kennuun baay’ee murteessaafi bu’aa qorannoo kanaaf iddoo guddaa waan qabuuf, afgaaffii dhiyaatan haala iftoominafi dhugoomina qabuun deebisuun murteessaadha.

Odeeffannoon fudhatamus, hojii seeraqabeessa qorannoo kanaaf qofa kan ooluudha.

Ajaja I. Odeeffannoo Waliigalaa

Maqaa Mana Barumsaa_____

Saala_____

Umurii_____

Sad. Barnootaa_____

Barnoota Ittiin Leenji’e/ te Ijoo_____Aantee_____

Muuxannoo Barsiisummaa Waggaa_____

Ajaja II. Haala gaafatamteen deebii ifaafi dhugoomina qabu afaaniin dhiyeessi.

1. Walsimannaan hariiroo dalgee qabiyyeewwan silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa 6ffaa keessaa maalfakkaatu?
2. Qabiyyeewwan silabasii keessaa hangam kan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessaa waliin walsimatu ?
3. Qabiyyeewwan kitaaba barataafi kan qajeelcha barsiisaa hangam walsimatu?
4. Silabasiin ala qabiyyeewwan kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti dabalaman yoo jiraatan maalfa'i?

Dabalee C

Madaalliin meeshaalee sirna barnootaa (silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa 6ffaa) Ulaagaalee filannoo meeshaalee sirna barnootaa hubachuurratti xiyyeeffate kan Elliot Seif (1998) bu'uureffachuun xiinxaluun bu'aalee mul'atan haala walsimannaa hariiroo dalgee qabiyyeewwan Kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 6ffaa sadarkeessuudhaan yoo madaalamu, iskeelii hubannoo argachuurratti xiyyeeffate fayyadamuun si'a safaramu, meeshaalee barnootaa kana hubachuurratti akkasumas, ulaagaalee filannoo meeshaalee barnootaa guutuurratti sadarkaansaani:-

1. Baay'isee Olaanaadha.
2. Baay'ee Olaanaadha.
3. Olaanaadha.
4. Fooyyeedha.
5. Gadi aanaadha.

Iskeelii jedhuun ulaagaalee kennamanirratti madaallii xiyyeeffateedha. Ulaagaaleen 1ffaan. Meeshaaleen yaaddan gurguddoofi gaaffilee barbaachisoo ta'anirratti nixiyyeeffatuu? Ulaagaa 2ffaan. Meeshaaleen namoonni baratan sirriitti yaaduu? Ibsuufi dandeettii olaanaa akka fayyadaman godhuu? Ulaagaa 3ffaa. Meeshaaleen gama aadaafi ga'umsaatiinis, bu'uura madaallii seera qabeessaafi wantoota garaagaraa madaaluu danda'an haammatanii jiruu? Ulaagaa 4ffaa. Meeshaaleen gochoota hirmaachisaa fudhatama qabaniifi nama hawwatan haammatanii jiruu? Ulaagaa 5ffaa. Meeshaaleen yaaddan gurguddoo itti fufiinsaanirra deddeebi'anii ilaaluu? Ulaagaa 6ffaa. Meeshaaleen mala dagaaginaa qabaachuu barattoota kan sirriin calaqisiisuu? Ulaagaa 7ffaa. Meeshaaleen dandeettii garaagaraa, fedhii waabeekuufi hubachuu akkasumas, fedhii barattoota kan biroo keessumeessuu? Ulaagaa 8ffaa. Meeshaaleen Sirna barnootaa kun meeshaa barnootaa kitaaba barataa qofarratti kan hundaahemoo, meeshaalee garaagaraa baay'ee haammateera? Barachuu teeknooloojiin deggeramedabalatee? Ulaagaa 9ffaa. Meeshaaleen beekumsa walsimate, dandeettiwwan walgiteefi odeeffannoo gadifageenya qabu kan beekumsa dabalataa barattoota horachiisuudhaa? Ulaagaa 10ffaa. Meeshaaleefi qajeelfamoonni sagantaa sirna barnootaa kun sirriitti kan qindaa'aniifi barsiisonni itti fayyadamuuf salphaadhaa? Ulaagaa 11ffaa. Meeshaaleen muuxannoowwan alaa, qooda fudhatiinsa maatiis dabalatee qaama muuxannoo barachuutii?

Waraqaa Mirkaneeffanna

Qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame kun waraqaan qorannoon kun hojii dhuunfaa kootii ta'uu isaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabiii keessa kaa'uu koo mallattoo kootiin mirkaneesseera.

Maqaa Qorataa_____

Mallattoo_____

Guyyaa _____

Ani Dr._____barataan kun hojii isaa ofittisuuf dhiyaachuu danda'uu isaa mallattoo kootiin mirkaneesseera.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____